

ISSN 1392-6489

KARO ARCHYVAS

XVII

Lietuvos Respublikos
krašto apsaugos ministerija

“Karo archyvas” – tęstinis Krašto apsaugos
ministerijos leidinys

Atsakingasis redaktorius ir sudarytojas
Dr. Gintautas SURGAILIS

Stilistė

Pranė KUPRIENĖ

Viršelio dailininkas *Liudas GEDMINAS*

Maketavo *Ramunė Lukštienė*

Turinys

<i>Veliutė Inga. XVI-XVII a. fortifikacijos raidos atspindžiai Lietuvoje.</i>	
<i>Botyrius Vilius. Carinės Rusijos karo prievolės sąrašai ir nesąrašiniai dokumentai Lietuvoje.</i>	
<i>Dr. doc. Lesčius Vytautas. Mėginimas 1919 m. pavasarį atsiimti iš bolševikų Vilnių. (Vilniaus universitetas)</i>	
<i>Ruzas Vincas. Karininkai Vyčio kryžiaus kavalieriai. 1919-1926. (Lietuvos nacionalinis muziejus)</i>	
<i>Vaičenonis Jonas. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920 – 1939 m. (Vytauto Didžiojo universitetas)</i>	
<i>Juzefovičius Romas. Istorinė švietėjiška Karo mokslo draugijos veikla 1923-1933 m. (Vilniaus pedagoginis universitetas.</i>	
<i>Prof. Rutkiewicz Jan. 1945 metų lietuviai sąjungininkai. (Valstybinė televizijos ir teatro filmų aukštoji mokykla Lodzėje (Lenkija), Universitete Paris-VIII, (Prancūzija).</i>	

XVI – XVII a. FORTIFIKACIJOS RAIDOS ATSPINDŽIAI LIETUVOJE

Ingrida Veliutė

IVADAS

Karybos istorija nėra vien tik karų istorija. Ne mažiau reikšmingi yra ir kariuomenės, jos sudėties (tiek socialinės, tiek tautinės), strategijos ir gana svarbios jos dalies – fortifikacijos¹ – ypatumai.

XVI a. Vakarų Europoje įvyko esminiai fortifikacijos pokyčiai. Nors pagrindine fortifikacijos formų kitimo priežastimi tapęs ugniašaudis ginklas atsirado dar XIII a. viduryje, o artilerijos pabūklai – XIV a. antroje pusėje², itališkosios bastioninės tvirtovės pradėtos statyti tik XVI a.³ Nyderlandų, arba olandų bastioniniai įtvirtinimai⁴ atsirado ispanų–olandų karų metu (XVI a.), o galutinai išplito ir išstobulėjo būtent XVII a.⁵ Dabartinėje Lietuvos teritorijoje XVI – XVII a. įtvirtinimų išlikę nedaug. Geriausiai žinoma ir plačiausiai istoriografijoje aprašyta Biržų bastioninė tvirtovė, taip pat aptariamam laikotarpiu Prūsijai priklausiusi Klaipėdos bastioninė tvirtovė, keletas įtvirtintų dvarų ir lauko įtvirtinimų.

Nepaisant prastos kai kurių išlikusių įtvirtinimų Lietuvos teritorijoje būklės bei negausios istoriografijos, temą verta gvildinti. Juolab, kad susidomėjimas bastioninių įtvirtinimų statybos metu jais tikrai nemažai domėtasi. Geriausiai tai įrodo išlikę inžinierių fortifikatorių darbai⁶.

Didžiausią šiame darbe naudotų šaltinių dalį sudaro archeologinės ataskaitos, archyvuose esantys nepublikuoti istoriniai tyrimai, taip pat labai svarbūs XVII a. autorių teoriniai veikalai.

¹ Termino sąvoka ir kilmė bus aiškinama tolesniame skyriuje.

² Яковлев В.В. История крепостей. Санкт-Петербург, 1995. С. 31 (toliau - Яковлев В.В. История крепостей) .

³ Ten pat. P. 35.

⁴ Apie itališkosios ir olandiškosios bastijoninės sistemos ypatumus bus kalbama vėlesniuose skyriuose.

⁵ Яковлев В.В. История крепостей. С. 45.

⁶ Freytag A. Architektura militaris nova et aucta 1630. Amsterdam, 1665 (toliau - Freytag A. Architektura militaris...), Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. Warszawa, 1957 (toliau - Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne) ir kt.

Aprašant Lietuvos įtvirtinimus teko nemažai remtis Lietuvos istorijos institute (toliau – LII) esančiomis archeologinėmis ataskaitomis, kuriose užfiksuota tai, kas jau išnyko arba yra sunkiai atpažįstama. Labai svarbios ataskaitos buvo parašytos šio amžiaus viduryje A. Tautavičiaus, V. Daugudžio, kiek vėliau G. Zabelos, A. Kuncevičiaus ir kitų archeologų. Kai kurių ataskaitų santraukos yra publikuotos LII beveik kasmet leidžiamose knygose „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“, tačiau, kaip minėta, tai tik santraukos be brėžinių ir platesnių komentarų. Ne mažiau reikšmingi yra ir Paminklų restauravimo projektavimo instituto atlikti istoriniai tyrinėjimai, dabar saugomi Vilniaus apskrities archyve (toliau – VAA). Ypač svarbūs A. Vojevodskaitės, V. Žulkaus, J. Tatorio, K. Labanausko darbai⁷. Tai taip pat dažniausiai archeologinės ataskaitos su matavimų ir fotofiksacijos duomenimis bei istorinėmis apybraižomis. Šios ataskaitos svarbios ne tik archeologams, bet informatyvi medžiaga ir istoriniams tyrinėjimams.

Fortifikacijos raidai pažinti labai svarbūs du veikalai – A. Fraitagio „Architektura militaris nova et aucta 1630“⁸ bei J. Naronovičiaus–Naronskio „Budownictwo wojenne“⁹. A. Fraitagas nemažą savo gyvenimo dalį praleido dirbdamas Radvilų dvare ir licėjuje Kėdainiuose. Ten pat Kėdainiuose evangelikų liuteronų bažnyčioje jis ir palaidotas¹⁰. Nagrinėtas jo darbas susideda iš trijų dalių: pirmoje autorius aiškina terminus, pateikia trumpą fortifikacijos istoriją bei taisyklingo plano įtvirtinimų statybos ypatumus; antroje dalyje aprašo netaisyklingo plano įtvirtinimus, o trečioji dalis skirta tvirtovių apsiausčiai naudojamiems lauko įtvirtinimams aptarti¹¹.

Antrasis fortifikatorius J. Naronoviczius–Naronskis taip pat dirbo pas Radvilas ir buvo ne tik inžinierius, bet ir kartografas¹². 1655 – 1659 m. jis parašė vadovėlį „Księgi nauk matematycznych“, kurio trečioji dalis

⁷ Išnašos į konkrečius šių autorių darbus bus daromos aprašant atitinkamus, jų tyrinėtus objektus.

⁸ *Freytag A. Architektura militaris.*

⁹ *Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne.*

¹⁰ *Nowak T. Cztery wieki polskiej książki technicznej 1450 – 1850. Warszawa, 1961. S. 70 (toliau - Nowak T. Cztery wieki...) .*

¹¹ *Encyklopedia wojskowa. Warszawa, 1931-1932. T. II. P. 692.*

¹² *Nowak T. Cztery wieki ... S. 85. Daugiau žinių apie šį autorių galima rasti knygoje Ragauskienė R., Karvelis D. 1645 m. Juzefo Naronovičiaus – Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilų valdos istorija ir kartografija. Vilnius, 1997.*

„Architektura militaris, to jest budownictwo wojenne” skirta fortifikacijai¹³. Tai pirmasis fortifikacijos vadovėlis, parašytas lenkų kalba. Jo darbas 1956 m. buvo išleistas pakartotinai. Šis veikalas padalintas į penkias dalis ir šiek tiek panašus į A. Fraitago darbą, tik čia pateikiama daug daugiau skaičiavimų lentelių, pagal kurias siūloma statyti tvirtoves.

Lietuvos istoriografijoje solidesnių darbų, skirtų fortifikacijos raidai tirti beveik nėra. Galima paminėti tik nedidelį plk. Kurkauskos veikalą apie patvariąją fortifikaciją¹⁴.

Ieškant įtvirtintų Lietuvos objektų bei nustatant jų dydžius ir formas, labai naudingas buvo „Lietuvos TSR archeologijos atlasas”¹⁵. Šis, dar tuometinio LTSR mokslų akademijos Istorijos instituto archeologu išleistas, darbas nėra praradęs savo vertės, nes analogiško veikalo, apimančio visą Lietuvos teritoriją, vis dar nėra. Tiesa, gerokai išamesnis darbas – „Lietuvos paminklų enciklopedija”¹⁶ – kuriame surinkta informacija jau ne tik apie archeologinius objektus, pasirodė visai nesenai, tačiau išleisti du jo tomai apima tik Rytų Lietuvą. Apie kiek geriau išlikusias Klaipėdos ir Biržų tvirtoves bei Vilniaus ir Kauno bastėjas yra parašyta keletas darbų. Kauno bastėją daugelyje veikalų yra aptarę K. Mekas¹⁷ ir A. Žalnierius¹⁸. Vilniaus bastėjos istoriją išsamiai yra tyrinėjusi I. Jučienė¹⁹. Apie Klaipėdos tvirtovę nemažai rašė A. Raulinaitis²⁰. Nors šis autorius daro esminių klaidų, tačiau pateikia ir nemažai vertingos

---

¹³ Nowak T. Cztery wieki ... S. 90.

¹⁴ Pulk. Kurkauskas. Patvarioji fortifikacija prieš ir po didžiojo karo. Kaunas, 1925.

¹⁵ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1975. T. II (toliau - Lietuvos TSR archeologijos atlasas).

¹⁶ Kultūros paminklų enciklopedija. Vilnius, 1996. T. I-II.

¹⁷ Mekas K. Kauno pilis // Mokslas ir gyvenimas. 1960. Nr. 4. P. 28 – 32 ir Mekas K. Kauno pilies archeologiniai tyrinėjimai jos architektūros raidai nušviesti // Architektūros paminklai. Vilnius, 1993. T. 13. P. 3 – 12.

¹⁸ Žalnierius A. Kauno pilies kasinėjimai 1994 m. // Baltų archeologija. 1995. Nr. 2, Žalnierius A. Nemeluoja tik žemė // Inis L. Esu toks, koks esu. Kaunas, 2000 (ir kiti veikalai)

¹⁹ Jučienė I. Artilerijos bastijonas // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971 (ir kiti veikalai).

²⁰ Raulinaitis A. Klaipėdos senamiesčio architektūra ir sutvirtinimai // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1966. T. III (toliau - Raulinaitis A. Klaipėdos senamiesčio...) ir Raulinaitis A. Klaipėdos tvirtovės // Mokslas ir gyvenimas. 1965. Nr. 12. P. 35 – 36.

informacijos. Apie nemažą reikšmę LDK turėjusią Biržų tvirtovę, išsamius straipsnius yra parašę M. Jučas²¹ ir N. Kitkauskas²². Tačiau Lietuvos istorikai labai mažai dėmesio skiria bendrai fortifikacijos istorijai ir rašo apie ją tik tiek, kiek reikia aprašomam objektui apibūdinti.

Kaimyninėse valstybėse, pirmiausia Lenkijoje, padėtis kiek geresnė. Čia yra paskelbta nemažai darbų iš Europos ir iš Lietuvos fortifikacijos istorijos. Pirmiausia reiktų paminėti enciklopedinio pobūdžio veikalą „Encyklopedia powszechna”²³, kuriame gana išsamiai aiškinama ne tik fortifikacijos terminija, jos tipologizavimas, bet yra straipsnių apie daugelį fortifikatorių inžinierių. Taip pat vertingi A.W. Aleksandrowičiaus darbai „Rozwój historyczny fortyfikacji w zarysie” ir „Atlas rozwoju historycznego fortyfikacji w zarysie”²⁴. Pirmajame pateikiamas tvirtovių aprašymas, o antrajame – brėžiniai. Žinoma, išliekamąją vertę turi ir bene vienintelis lietuvių kalba nedidelės apimties plk. Krasausko darbas „Patvarioji fortifikacija prieš ir po didžiojo karo”²⁵, tačiau jis daugiau skirtas Pirmojo pasaulinio karo fortifikacijai. Nemažai informacijos apie tvirtoves, jų formas ir raidą pateikiama ir knygoje „Budownictwo wojskowe 1918-1935”²⁶ bei T. Novako knygoje „Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia”²⁷. Aiškinantis įvairiausius fortifikacijos terminus, atskirų jos dalių paskirtį ir pritaikymą labai naudingas buvo V.F. Šperko sudarytas fortifikacijos žodynas²⁸. Taip pat reikšmingas A. Grušeckio darbas „Bastionowe zamki w Małopolsce”²⁹, kuriame ne tik išsamiai nagrinėjama

²¹ Jučas M. Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys // Architektūros paminklai. Vilnius, 1972. T. II. (toliau - Jučas M. Kai kurie Biržų...)

²² Kitkauskas N. Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas // Architektūros paminklai. Vilnius, 1975. T. III. (toliau - Kitkauskas N. Biržų...).

²³ Encyklopedia powszechna. Warszawa, 1898. T. XXI.

²⁴ Alexandrowicz A.W. Atlas rozwoju historycznego fortyfikacji w zarysie. Toruń, 1924 (toliau - Alexandrowicz A.W. Atlas rozwoju...) ir Rozwój historyczny fortyfikacji w zarysie. Toruń, 1924 (toliau - Alexandrowicz A.W. Rozwój historyczny...).

²⁵ Pulk. Krasauskas. Patvarioji fortifikacija... .

²⁶ Budownictwo wojskowe 1918-1935. Warszawa, 1936. TI (toliau - Budownictwo wojskowe. TI).

²⁷ Nowak T. Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia. Warszawa, 1957 (toliau - Nowak T. Polska sztuka wojenna).

²⁸ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. Москва, 1946 (toliau - Шперк В.Ф. Фортификационный словарь) .

²⁹ Gruszecki A. Bastionowe zamki w Małopolsce. Warszawa, 1962 (toliau - Gruszecki A. Bastionowe zamki).

fortifikacijos raida bei jos formų kitimas, aptariama XVI – XVII a. situacija Mažonoje Lenkijoje, bet taip pat išsamiai analizuojama bastioninė fortifikacija konkrečiuose Mažosios Lenkijos objektuose (t.y. pilyse ir įtvirtintuose dvaruose).

Iš naujesnių darbų, skirtų tvirtovių raidai, galima būtų išskirti V. V. Jakovlevo³⁰ veikalą, taip pat dviejų autorių R. Diupiui Ernesto ir N. Diupiui Trevoro keturių tomų darbą „Vsemirnaja istorija vojn“³¹. Nemažiau svarbus, paliečiantis ir Lietuvos tvirtoves bei integruojantis jas į bendrą Respublikos kontekstą, yra ?. Dybašo veikalas „Fortece Rzeczypospolitej“³². Naudotos ir kitos bendresnio pobūdžio knygos, kuriose plačiau aprašoma ne Lietuvos, o bendra Europos fortifikacijos raida.

Taigi iš pateiktos istoriografijos akivaizdžiai matoma, kad Lietuvos fortifikacijos raidai skirta itin mažai dėmesio. Šiek tiek apie tai kalbama kai kuriuose lenkų autorių darbuose, tačiau dažniausiai minima tik Biržų tvirtovė. Smulkesnių, ypač lauko įtvirtinimų, nepaliečia jokie užsienio autorių darbai nei enciklopediniai veikalai.

Pagrindinis šio darbo tikslas yra apžvelgti XVI – XVII a. Lietuvos fortifikacijos raidą pagal Europos kontekstą, tačiau šiame straipsnyje nebus aptariami visi minėto laikotarpio kariniai objektai, o pasirinkta keletas daugiau ar mažiau skirtingų įtvirtinimų, galinčių bent iš dalies atspindėti fortifikacijos raidą aptariamam laikotarpiui³³.

Fortifikacijos sąvoka

Sąvoka „fortifikacija“ gana daugiareikšmis žodis, įvairių autorių interpretuojamas savaip, tačiau iš esmės visų suprantamas panašiai. Šiame darbe terminas bus dažnai naudojamas, todėl, kad nekiltų jokių abejonių, pateiksime keletą „fortifikacijos“ reikšmių.

---

³⁰ *Яковлев В.В. История крепостей. Санкт-Петербург, 1995. С. 31 (toliau - Яковлев В.В. История крепостей) .*

³¹ *Дюпон Эрнест Р., Дюпон Тревор Н. Всемирная история войн. Санкт-Петербург, Москва, 1997. Т. II (toliau - Дюпон Эрнест Р., Дюпон Тревор Н. Всемирная история... Т. II).*

³² *Дыбас В. Fortece Rzeczypospolitej. Toruń, 1998 (toliau - Dybaś В. Fortece Rzeczypospolitej).*

³³ XVI – XVII a. karinių įtvirtinimų išsidėstymas dabartinėje Lietuvos teritorijoje pateiktas „Lietuvos TSR archeologijos atlase“ esančiame žemėlapyje.

Pats terminas fortifikacija kildinamas iš lotynų kalbos žodžio „fortificatio”, reiškiančio „įtvirtinimas” (lot.k. *fortis*-stiprus, tvirtas, *facio*-daru).³⁴ Tai karo inžinerijos mokslas, teoriškai ir praktiškai nagrinėjantis gyvenviečių ir objektų apgynimo būdus. Fortifikacijos terminas atsirado XVI-XVII a., kai fortifikacija atsiskyrė kaip savarankiška mokslo šaka: susijusi su statyba ir karyba³⁵. Kita vertus, fortifikacijos kaip įtvirtinimo poreikis atsirado dar gilioje senovėje, kai pačiomis primityviausiomis priemonėmis buvo prisidengiama nuo tokių pat primityvių puolančiojo ginklų. Nuo tų laikų fortifikacija tobulėjo modernėjant žmonių buičiai ir įgydavo vis naujesnes ir įmantresnes formas³⁶.

Senovės žmogus slėpdavosi ir gindavosi gamtos slėptuvėse – medžių drevėse, uolose ir t.t. Prasidėjus sėsliam gyvenimui, pradėta saugoti savo būstus: keleto šeimų susijungimas vienoje vietoje tapo įtvirtintų gyvenviečių ir miestų susiformavimo pagrindu. Savaime suprantama, vienijant miestus ir jiems jungiantis į vieną politinį derinį – valstybę, atsirado ištisų šalių įtvirtinimai³⁷.

Skirtingose šalyse tvirtovių pobūdis buvo kitoks. Tokią įvairovę lėmė daugelis veiksnių. Pirmiausia įtakos turėjo išoriniai ir vidiniai žmonių tarpusavio santykiai, taip pat ekonominiai šalies rodikliai, ginklų, armijos pobūdis, karo mokslo metodai ir daugelis kitų veiksnių³⁸. Daug kas priklausė nuo statybos technikos modernumo. Svarbus buvo ne tik karinės statybos technikos pajėgumas ir modernumas, bet ir karo meno, architektūros lygis. Fortifikacija turėjo vystytis taip pat greit, kaip ginklai ir artilerija. Fortifikacijos lygis rodė valstybės ekonominę, politinę ir karinę padėtį³⁹.

Kaip jau minėta, pirmosios tvirtovės buvo suręstos iš pasitaikiusių po ranka medžiagų – dažniausiai drėbtos iš žemės ar molio, rąstų, todėl buvo labai nepatvarios, lengvai užsidegdavo ir negalėdavo pridengti nuo

---

³⁴ *Большая советская энциклопедия*. Т. 27. Москва, 1977. С. 553.

³⁵ *Шперк В.Ф.* Фортификационный словарь. С.115.

³⁶ *Яковлев В.В.* История крепостей . С. 6.

³⁷ Ten pat. С.7.

³⁸ *Шперк В.Ф.* Фортификационный словарь. С.116.

³⁹ *Яковлев В.В.* История крепостей. С.7.

priešo antpuolių⁴⁰. Dėl tokių pat priežasčių neilgalaiškės buvo ir medinės pilys, apjuostos pylimais, įtvirtintais medinėmis tvoromis⁴¹, todėl ilgainiui sugalvota tverti mūro ir akmens sienas, dažniausiai kvadrato ar apskritimo formos – priklausomai nuo vietovės⁴². Jos būdavo gana skirtingos: sienų storis iš pradžių buvo apie 2 metrus, tačiau tobulėjant artilerijai, jos buvo storinamos⁴³, skyrėsi ir tvorų aukštis. Tačiau ilgainiui ir tokios sienos darėsi neatsparios, todėl jose pradėtos palikti šaudymo angos, jų viršus formuojamas dantytas, o netrukus imta statyti ir bokštai. Iš pradžių bokštų paskirtis buvo sutvirtinti sieną ir apaugoti ją, kad neišvirstų, vėliau jis sudarydavo flankuojančią ugnį, kas neleido priešams lengvai priartėti prie sienos. Be to, visa priešų armija būdavo priversta pasidalinti, kad galėtų užpulti kelis gretimus bokštus, kas sumenkindavo jų smogiamosios jėgos greitį ir efektyvumą⁴⁴. Taigi visas viduramžių laikotarpis (X – XV a.) prabėgo ginantis mūrais aptvertose tvirtovėse, sustiprintose įvairaus tipo bokštais.

XIV a. buvo tas laikotarpis, kai Europoje atsirado naujas artilerijos pabūklas – bombardas, tačiau fortifikacijos raida buvo labai sudėtingas procesas, todėl esminių pasikeitimų galima aptikti tik po gero šimtmečio⁴⁵, kai atsirado į priekį smarkiai išsikišęs apvalus įtvirtinimas – rondelis, o XVI a. viduryje vokiečių inžinierius Albrechtas Diureris (1471–1528) sukūrė brangios ir gan sunkiai pastatomos bastijos planą⁴⁶. Pagrindinis A. Diurerio nuopelnas buvo tas, kad jo parašytu darbu naudojosi vėlesni karo inžinieriai, sukūrę kur kas tobulesnę – bastioninę – gynybos sistemą.

XVI–XVII a. pradėjus statyti naujas tvirtoves, atsirado ir papildomų terminų joms įvardinti. Deja, šiandieninėje Lietuvos istoriografijoje dar nėra nusistovėjusios vieningos terminijos, todėl tie patys reiškiniai dažnai vadinami skirtingais vardais. XVI–XVII a. Lenkijoje atsiradę fortifikacijos terminai, apibūdinantys naujųjų laikų tvirtovę, greičiausiai buvo

---

⁴⁰ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 3.

⁴¹ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

⁴² Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 4.

⁴³ Яковлев В.В. История крепостей. С.10.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Ten pat. C. 31.

⁴⁶ Ten pat. C. 33.

vartojami ir LDK, deja, šiandien lietuvių kalba neturi pakankamai reikalingų atitikmenų, galinčių teisingai apibūdinti tam tikrus objektus.

Lenkų kalboje vartojamą „*zamek*“, galėtume išversti žodžiu „pilis“, tinkančiu apibrėžti viduramžiškos medinės arba mūrinės pilims, taip pat šiuo terminu galima vadinti fortifikacinių įtvirtinimų viduje esančius rūmus, kitus ūkinius pastatus. Kaip lenkiško žodžio „*twierdza*“ atitikmenį siūlytume žodį „tvirtovė“. Šiuo terminu galima vadinti bastionine fortifikacija įtvirtintus objektus. Deja, į lietuvių kalbą nėra kaip išverti termino „*forteca*“, kas reiškia dar didesnę tvirtovę, kurioje gali būti net keletas žodžių „*twierdza*“ apibūdinamų įtvirtinimų⁴⁷. Kita vertus, dabartinėje Lietuvos teritorijoje iš XVI–XVII a. išlikusiems įtvirtinimams užtenka „pilies“ ir „tvirtovės“ terminų, dar galima teikti „įtvirtinto dvaro“ sąvoką, kuris Lietuvoje buvo mažesnis už „tvirtovę“ ir turėjo ne tokia svarbią strateginę reikšmę, tik nereikia jų painioti.

Grįžtant prie fortifikacijos apibrėžimo, reikia pasakyti, kad daugelio autorių fortifikacija laikoma ir mokslu, ir menu. Iš pradžių mokslas apie tvirtovių statymą buvo integrali architektūros dalis, tačiau XVI a., ypač antroje amžiaus pusėje, fortifikacijos teorija pradėjo išsiskirti kaip atskira architektūros mokslo šaka, nors procesas nebuvo vienadienis. Tokį atsiskyrimą skatino karinės technikos vystymasis (visų pirma ugniašaudžio ginklo tobulėjimas), dėl ko statant tvirtoves vis daugiau dėmesio buvo skiriama balistikai ir matematikai⁴⁸. Fortifikacijos kaip mokslo svarbą statant tvirtoves, stiprinant miestus, stovyklas, kuriant vis naujesnes ir stipresnes kliūtis priešui dar XVII a. suprato gerai žinomas inžinierius J. Naronovičius-Naronskis⁴⁹. XX amžiuje fortifikacija apibūdinama kaip karo inžinerijos mokslo šaka, studijuojanti inžinerijos darbus, kurių tikslas – palengvinti kovą savo kariams ir sudaryti sudėtingesnes sąlygas priešams⁵⁰. Šiandieniniai Lietuvos karybos istorikai fortifikaciją priskiria pagalbiniais karo istorijos mokslams, ji įvardijama kaip viena iš bendrosios karinės disciplinos šakų, šalia kriptografijos, technikos istorijos ir kitų pagalbinių mokslų⁵¹.

---

⁴⁷ Dybaś B. Fortece Rzeczypospolitej. S. 75 - 78.

⁴⁸ Ten pat. S. 25.

⁴⁹ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 10.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Rakutis V. Lietuvos karybos istorija: tarp tradicijos ir naujovių // Darbai ir dienos. Kaunas, 2000. Nr. 21. P. 8.

Tačiau ne mažiau žymūs autoriai fortifikaciją apibūdina kaip meną, kuris moko, kaip įtvirtinti tvirtoves ir jose sėkmingai gintis (*Die Fortifikation ist ein kunst / welche leret / wie man allerlen örter woll befestigen*⁵²). Tokiam fortifikacijos apibrėžimui pritarė žymūs fortifikatoriai A. Fraitagas, A. Celarius ir M. Diogenas⁵³. Prancūzų inžinierius Lebležua fortifikaciją apibūdina kaip meną naudotis nekilnojamaisiais statiniais (priebėgomis, slėptuvėmis, priedangomis) pasyviajai gynybai tausojančią pajėgas⁵⁴. Meniniai sugebėjimai reikalingi tam, kad įtvirtinimai būtų tinkamai pritaikyti konkrečiai vietai⁵⁵ ir kad tvirtovės igula galėtų be didesnių išteklių sėkmingai gintis⁵⁶.

T. Zarembka siūlo nepamiršti ir fortifikacijos praktinės naudos, dėl kurios ir buvo rašomi visi teoriniai XVI a. ir vėlesni inžinierių fortifikatorių darbai⁵⁷.

Pasak V.V. Jakovlevo, fortifikacijos idėjų ir formų evoliucijos studijavimas leidžia pasinaudoti viena ar kita jau įgyvendinta idėja, prie kurios buvo dirbama šimtmečius, nedaryti praeities klaidų ir kartu ieškoti būdų, kaip pritaikyti fortifikaciją šiandieninio karo sąlygomis⁵⁸. Tačiau šiuo metu karybos specialistų, kurie buvo karininkai ir sprendė, kaip geriau laimėti karą, beveik neliko, o daug svarbesne pasidarė problema, kaip apskritai išvengti karo⁵⁹.

Fortifikaciją galima vertinti ir kaip svarbią kultūros paveldo dalį, ypač tai liečia dabartinėje Lietuvos teritorijoje esančius įtvirtintus objektus, nes palyginti su kitomis valstybėmis, jų skaičius Lietuvoje nėra didelis. Be to, daugelis jų smarkiai apgadinti ir gan sparčiai nyksta, nors dar nėra gerai ištyrinėti.

Apibendrinant galima pasakyti, kad fortifikacija nėra vien specifiskai siaura karybos istorijos sritis, jos tyrinėjimai gali visai nesunkiai integruotis į bendrą istoriją kaip neatskiriama valstybės vystymosi sritis.

---

⁵² Freytag A. Architectura militaris... S. 1.

⁵³ Dybaś B. Fortece Rzeczypospolitej. S. 26.

⁵⁴ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С.115.

⁵⁵ Encyklopedja wojskowa. Warszawa, 1931. T. II. S. 673.

⁵⁶ Encyklopedya powszechna. Warszawa, 1898. TXXI. S. 898.

⁵⁷ Dybaś B. Fortece Rzeczypospolitej. S. 26.

⁵⁸ Яковлев В.В. История крепостей. С.6.

⁵⁹ Rakutis V. Lietuvos karybos istorija: tarp tradicijos ir naujųjų // Darbai ir dienos. Kaunas, 2000. Nr. 21. P. 12 - 13.

FORTIFIKACIJOS RAIDA

Fortifikacinių įtvirtinimų klasifikavimas

Visą fortifikacijos raidą pirmiausia reiktų suskirstyti pagal laikotarpius. Plk. Kurkauskas skiria keturis fortifikacijos plėtros etapus: 1) iki ugnies ginklų naudojimo; 2) lygaus ugnies ginklo [vamzdžio be graižtvų] laikotarpis; 3) nuo ugniašaudžio graižtvinio ginklo iki fugasinių bombų naudojimo; 4) nuo fugasinių bombų naudojimo iki didžiojo karo [Pirmojo pasaulinio karo]⁶⁰. Panašius fortifikacijos vystymosi laikotarpius skiria ir rusų autorius V.V Jakovlevas, tik ribas žymi amžių sandūromis: 1) senovės periodas ir viduramžiai (iki XIV a.); 2) ugniašaudžių ginklų periodas, XIV–XVII a.; 3) XVIII a. periodas; 4) XIX a. periodas; 5) XX a. periodas iki mūsų dienų⁶¹. Tačiau norint išsiaiškinti fortifikacijos tiesioginę reikšmę ir paskirtį, būtina ne tik žinoti jos formų kitimą, bet ir suklasifikuoti tai pagal statybos bei gynybos pobūdį.

Daugelyje veikalų pirmiausia skiriamos dvi pagrindinės fortifikacijos rūšys: lauko, arba laikinieji, įtvirtinimai (lot. *Castra Temporanea*) ir patvarieji, arba ilgalaikiai, įtvirtinimai (lot. *Castra Strataria*)⁶². Tačiau A. Freitagas skiria dar vieną įtvirtinimų rūšį, kurią naudodavo priešai, puolantys kraštą ir tvirtoves, – tai apgulties įtvirtinimai (lot. *Castra Sustentoria*)⁶³. Šiuos įtvirtinimus autorius dar vadina „skraidančia stovykla“ (vok. *fliegendes Lager*), nes jie dažniausiai sukasami vienai nakčiai, kad puolanti kariuomenė galėtų saugiai pernaktuoti ir keliauti toliau⁶⁴. Tačiau šie įtvirtinimai savo forma, vietovės parinkimu, statybos trukme ir principu labai panašūs į lauko įtvirtinimus, todėl jų atskirai aptarti neverta.

Lauko įtvirtinimais (pranc. *Organisation du terrain*, vok. *Feldbefestigung*) vadinami tokie įtvirtinimai, kurie statomi karo metu padėdant lauko kariuomenei⁶⁵. Lauko įtvirtinimai dažniausiai tinka vienai kampanijai, kautynėms pasibaigus jie praranda savo reikšmę. Jų statybai prita-

⁶⁰ Pulk. Kurkauskas. Patvarioji fortifikacija... P. 4-5.

⁶¹ Яковлев В.В. История крепостей. С.7.

⁶² Freytag A. Architektur militaris... S. 130.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Encyklopedia wojskowa. Warszawa, 1932. T. II. S. 672.

komos „parankinės” medžiagos (žemė, akmenys, rąstai ir t.t.)⁶⁶ bei išnaudojamas reljefas (miškai, upės, kalnai ir t.t.)⁶⁷. Lauko fortifikacija naudojama ir puolant, ir ginantis. XVI – XVII a. dažniausiai naudoti įvairaus tipo ravelinai, kronverkai, hornverkai⁶⁸ ir kiti statiniai, kurie ginantis buvo statomi prieš tvirtovę, arba prireikus tvirtovės viduje, o puolant – tokiu atstumu prieš tvirtovę, kad iš jų būtų galima daryti išpuolius prieš tvirtovės gynėjus⁶⁹.

Patvarioji fortifikacija (pranc. *Fortifikation permanente*, vok. *die beständige Befestigung*) – tai taikos metu statomos tvirtovės ir įtvirtinimai⁷⁰. Kaip jau minėta, patvarioji fortifikacija kito nuo pačių paprasčiausių iki labai sudėtingų konstrukcijų. Jos paskirtis buvo kaip galima geriau įtvirtinti visą šalį ir sukaupti kuo didesnes artilerijos ir ginklų atsargas. Šiai fortifikacijai naudotos kur kas patvaresnės medžiagos nei lauko įtvirtinimams – akmenys, plytos, galingi žemių pylimai⁷¹.

J. Naronovičius–Naronskis išskiria du patvariosios fortifikacijos tipus: taisyklingo ir netaisyklingo plano tvirtovės⁷². Taisyklingo plano figūras jis laikė kur kas patvaresnėmis ir atsparesnėmis. Jos galėjo būti taisyklingas kvadratas, penkiakampis, šešiakampis ir taip toliau iki dešimtkampio (kuris dar irgi buvo traktuojamas kaip taisyklinga figūra), tačiau dažniausiai pasitaikantys buvo keturkampio tipo įtvirtinimai⁷³. Netaisyklingo plano figūros naudotos ten, kur reikėdavo įtvirtinti senus miestus ar strategiškai svarbias vietas, bet nebuvo įmanoma panaudoti taisyklingų tvirtovių plano. Nepaisant to, kad šios tvirtovės buvo taikomos pagal atitinkamą vietovę, jos taip pat turėjo savo proporcijas ir statymo taisykles, kurių privalėjo laikytis jas statantys inžinieriai. Dažniausiai tokio netaisyklingo tipo įtvirtinimai naudoti salose, pakrantėse, kalnuose, slėniuose ir kitose nelygiose vietovėse⁷⁴.

⁶⁶ Smetona A. Karybos žodynas. Vilnius, 1995 (toliau - Smetona A. Karybos žodynas). P. 71.

⁶⁷ *Encyklopedia powszechna*. Warszawa, 1898. T.XXI. S. 898.

⁶⁸ Apie šių įtvirtinimų tipus ir formas bus kalbama vėlesniuose skyriuose.

⁶⁹ *Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne*. S. 130.

⁷⁰ *Encyklopedia powszechna*. Warszawa, 1898. T.XXI. S. 898.

⁷¹ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 35.

⁷² *Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne*. S. 10.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ Ten pat.

Ypač svarbu buvo tiek lauko, tiek nuolatiniamis įtvirtinimams parinkti vietovę ir pritaikyti tai vietai tinkančias formas. Pagal gamtines sąlygas A. Fraitagas vietoves skirsto į kalnuotas ir uolėtas, lygumas, smėlynus, juodžemio, kieto grunto vietas, ežerų, jūrų ir upių uostus, salas⁷⁵. Tai dažniausiai pasitaikančios vietovės, kuriose statomos tvirtovės ir lauko įtvirtinimai ir kurių visiškai skirtingas pagrindas sąlygoja statinių formas. Autorius aiškina ir šių vietovių privalumus bei trūkumus. Pavyzdžiui, kalnuotose ir uolėtose vietose tvirtovė yra beveik nepasiekiamą, čia gaisrus ir sveikas oras, tačiau sunku rasti vandens ir, jei priešui pasiseka prasišverbti į aplinkinius kalnus, gynyba pasidaro neįmanoma⁷⁶.

Vėlesniais laikais, būtent XVIII–XIX a., kai atsirado fortinės tvirtovės, skirstymas papildomas, tačiau XVI–XVII a. įtvirtinimams jis nebūdingas, todėl ir nebus aptarinėjamas. Šiam laikotarpiui būdingos jau aptarto taisyklingo ir netaisyklingo plano tvirtovės ir lauko įtvirtinimai, beje, pastarasis terminas A. Fraitago ir J. Naronovičiaus–Naronskio darbuose nevartojamas, o lauko įtvirtinimai vadinami tiesiog savo pavadinimais - hornverkais, raveliniais, redutais⁷⁷, įtvirtintomis stovyklomis⁷⁸ ir kitaip.

Patvarioji fortifikacija

Bastioninės fortifikacijos pradžia. XV ir XVI a. sandūroje, sparčiai pradėjus vystyti artilerijai, tvirtovėse teko žeminti bokštus arba iš viso juos keisti kitokiais statiniais – rondeliais ir bastėjomis⁷⁹. Pirmasis bastėjos planą sugalvojo jau minėtas vokiečių inžinierius A. Diureris (1471–1528⁸⁰). Tačiau A. Diurerio pasiūlymas buvo per daug grandiozinis, jam įgyvendinti būtų reikėję labai daug lėšų, todėl iki galo niekur nebuvo

---

⁷⁵ Freytag A. Architektura militaris... S. 3.

⁷⁶ Freytag A. Architektura militaris... S. 3.

⁷⁷ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 130.

⁷⁸ Freytag A. Architektura militaris... S. 130.

⁷⁹ Rondelis (pranc. *rond* – apvalus) – pusiau apvalus išsikišimas, statytas XV – XVI a. gynybinių sienų kampuose, paprastai šiek tiek aukštesnis už sieną. Bastėja – pusiau apvalus statinys, XVI a. pakeitęs bokštus, statytas gynybinės sienos kampuose, smarkiai išsikišęs į priekį, su atvira gorža (Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 11)

⁸⁰ Яковлев В.В. История крепостей. С. 33.

įvykdytas, nors po šimto ir daugiau metų jo idėjomis vadovavosi daugelis žymių inžinierių fortifikatorių. A. Diureris bastėjomis pavadino neaukštą statinį, kurio atviras viršus skirtas patrankoms, o apčioje esantys kazematai, uždara patalpa – atsargoms, žmonėms ir fosos dugną ginantiems pabūklams.⁸¹ Bastėjos buvo dviejų tipų, tačiau jos skyrėsi tik detalėmis⁸². Nepaisant gerų A. Diurerio norų, bastėjos buvo per ansktyvas įtvirtinimas, nes gintis ant bastėjų nebuvo įmanoma todėl, kad puolantieji dar retai pasiryždavo pulti bokštą arba bastėją, o dažniau nukreipdavo ugnį į daug silpnesnę vietą – kurtiną, kita vertus, reta kuri tvirtovė įstengdavo pastatyti tokį didelį ir brangų statinį.

Dvi bastėjos buvo pastatytos ir Lietuvoje – Kaune ir Vilniuje. Kauno pilies stiprinimą reikėtų sieti su pasikeitusia LDK situacija 1558 m. prasidėjus Livonijos karui, ypač kritus Polockui, stipriausiai LDK šiaurinių sienų tvirtovėi. Taigi Kauno bastėja galėjo būti pastatyta apie 1563–1579 m.⁸³ Vilniaus bastėjos pastatymo aplinkybės taip pat neaiškios. Greičiausiai ji buvo pastatyta siekiant sustiprinti Vilnį dėl visą XVII a. I trečdalį vykusių neramumų tiek šiaurės rytinėse, tiek rytinėse LDK vaivadijose – Polocke, Vitebske, Mstislavlyje, Smolenske⁸⁴. Šiaip ar taip, abi bastėjos statytos XVI a. II pusėje–XVII a. Palyginti su Vakaruose vyravusiomis tendencijomis ir artilerijos išsivystymo lygiu, jos buvo gana vėlyvos, todėl ne visai atitiko savo paskirtį, tačiau yra neatskiriama Lietuvos fortifikacijos raidos dalis.

Bastioninės fortifikacijos ypatumai. Norint suprasti bastioninių tvirtovių poreikį XVI a. pradžioje, reikia detaliau išnagrinėti tuometinę situaciją ir pačią bastioninę sistemą. Kaip jau rašyta, tvirtovių plėtrą sąlygojo artilerijos tobulėjimas. Net ir storiausios viduramžiškos sienos paseino ir nebegalėjo atlaikyti didelių apsiausties artilerijos smūgių. Be to, ant aukštų sienų dažniausiai stovėdavo nedidelės ir gan netaiklios patrankos su trumpa šaudymo distancija. Net jei kartais pasisėkdavo ant sienų užtempti kur kas sunkesnius pabūklus, nuo jų smūgio atatrunkos

---

⁸¹ Kazematas (pranc. *casemate* – kambarys storomis sienomis) – tai uždarytą fortifikacinių statinių patalpa žmonėms ir ginkluotei apsaugoti nuo priešo ugnies priemonių (*Smetona A. Karybos žodynas*. P. 116).

⁸² Яковлев В.В. История крепостей. С. 33 – 34.

⁸³ Rakutis V. Fortifikacinės Kauno pilies ypatybės. Kaunas, 2001. P. 4. (rankraštis).

⁸⁴ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija iki 1975 metų. Vilnius, 1998. P. 247 – 248.

pradėdavo irti pamatas ir pati siena⁸⁵. Fortifikacija laukė revoliucijos, kuri turėjo iš esmės pakeisti jos formas, profilį ir, svarbiausia, sudaryti sąlygas tvirtovei šaudyti flankuojančia artilerijos ugnimi. Perversmas prasidėjo Italijoje, kur prieš tai buvusius rondelius ir bastėjas ėmė keisti bastioninė sistema⁸⁶. Kas sukūrė pirmąjį bastiono planą – diskusinis klausimas, nes jie panašiu metu atsirado keliuose valstybėse ir nebuvo kieno nors vieno sugalvoti, tiesiog jų atsiradimą sąlygojo neišvengiamas naujų fortifikacinių formų poreikis ir loginė vystymosi seka⁸⁷.

Vieni pirmųjų bastionų pastatyti 1492 m. Čekijoje Taboro tvirtovėje J. Žižkos dėka⁸⁸. Vėliau bastioninių įtvirtinimų sistemą aprašė Mariano di Jakopo Romos popiežiaus Kaliksto III (1455–1458) užsakymu⁸⁹. Netrukus pasirodė ir kiti pavyzdžiai: „Žaliasis bastionas” Turine (1461), Civita Castellana tvirtovė (1494), Netuno pilis (1501–1503)⁹⁰. Taigi XVI a. vadinamąjį apvalų fortifikaciją (bokštai, rondeliai, bastėjos, demiliumai ir t.t.) pakeitė kvadratinė arba kampuočioji fortifikacija (tiesios linijos ir kampai, fosos, flankai, bastionai, ravelinai ir t.t.)⁹¹.

Prieš aptariant itališkąją sistemą, reiktų trumpai paaiškinti „bastiono” sąvoką. Bastionas (ital. *bastionato* – įvairūs į priekį išsikišę statiniai) – tai penkiakampis nuolatinis įtvirtinimas su dviem fasais, dviem flankais ir atvira gorža, statomas apie tvirtovę einančių pylimų kampuose ir įsijungiantis į bendrą sistemą⁹². Paprasčiau tariant, bastionai buvo statomi iš žemių pylimo, „aprengto” akmenine siena, o artilerija buvo statoma atvirai ant bastiono šonų, vadinamųjų flankų. Fasais (ital. *facies* – veidas, priekinė dalis) buvo vadinami du priekiniai pylimai, sudarantys kampą⁹³. Būtent tokie penkiakampiai statiniai, sujungti tiesiu pylimu, vadinamu kurtina (ital. *curtine* – uždanga), pradėti vadinti bastionine, arba itališkąja, sistema. Šis pavadinimas išliko išsaugotuose rašytiniuose

---

⁸⁵ Дюпон Эрнест Р., Дюпон Тревор Н. Всемирная история... Т. II. С.158.

⁸⁶ Ten pat. С.160.

⁸⁷ Яковлев В.В. История крепостей. С. 35.

⁸⁸ Собетская военная энциклопедия. Москва, 1990. Т. I. С. 332.

⁸⁹ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 25.

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Дюпон Эрнест Р., Дюпон Тревор Н. Всемирная история... Т. II. С.160.

⁹² Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С.11.

⁹³ Яковлев В.В. История крепостей. С. 35.

darbuose ir italų inžinierių tvirtovėse, pastatytose visoje Europoje, kaip jų sudedamoji dalis⁹⁴.

Senoji italų sistema. XVI a. pirmoje pusėje dauguma Italijos tvirtovių jau turėjo bastionus. Vienas iš senosios itališkosios bastioninės sistemos inžinierių buvo italas Mišelis Sanmišelis, apie 1530 m. pastatęs Veronos įtvirtinimus⁹⁵.

Senajoje itališkojoje sistemoje bastionai dar nedideli, kurtinos ilgis iki 450 m.⁹⁶ Tiek pylimas, tiek kontreskarpas apmūryti. Kadangi pabūklai šaudė su atatranka, reikėjo platinti sieną, todėl tarp dviejų mūrų pradėta pilti žemes, taip atsirado valgangas (vok. *das Walgang*)⁹⁷. Bastiono fasai dažniausiai buvo nukreipti į flankų kampą, kas neleido gerai išdėstyti bastionų, dėl to jų kampai buvo išsiskėtę ir buki; dėl ilgų kurtinų flankuojanti ugnis ne visada buvo sėkminga; vidiniai papildomi statiniai dar neegzistavo⁹⁸. Šioje sistemoje dar buvo labai daug netobulumų, todėl italų fortifikatoriai eksperimentavo ir ieškojo naujų būdų, kad lengviau būtų ginti toli vienas nuo kito esančius bastionus ir apsaugoti nuolat puolamą silpną kurtiną⁹⁹.

Naujoji italų sistema. Visi pirminiai bastioninės sistemos trūkumai tapo priežatimi, dėl kurios šio tipo įtvirtinimai buvo nuolat tobulinami. Apie 1560 m. Italijos fortifikacijoje prasidėjo nemaži pokyčiai, kas buvo pavadinta naująja italų sistema¹⁰⁰. Pirmiausia buvo sutrumpinta kurtina (iki 200 m.), taip pat tarioji linija, pratęsianti kaktos liniją, nukreipta ne į kampą, o į kurtiną, taip padalijant gynybą tarp kurtinos ir bastionų¹⁰¹. Be to, paaštrėjo bastionų kampas (kartais net iki 90°), atsirado pridengtas kelias ir iki tol nedaryti vidiniai statiniai, pavyzdžiui, ravelinai¹⁰². Dėl įvairiausių vidinių statinių – ravelinų, demiliunų, baterijų – atakos ugnį pavyko nukreipti nuo silpnų kurtinų į pakankamai įtvirtintus bastionus¹⁰³. Dėl to bastionai padidėjo ir pasidarė žymiai erdvesni.

---

⁹⁴ Ten pat. C. 36.

⁹⁵ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 11.

⁹⁶ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 27.

⁹⁷ Pulk. Krasauskas. Patvarioji fortifikacija... P. 9 – 10.

⁹⁸ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 27.

⁹⁹ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 27.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Яковлев В.В. История крепостей. С. 37.

¹⁰² Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 27 - 28.

¹⁰³ Яковлев В.В. История крепостей. С. 38.

XVI a. itališkoji sistema išplito po visą Europą. Geriausiais šios sistemos pavyzdžiais galima laikyti Veroną, Milaną, Vieną, Antverpeną ir kitus miestus. Be to, įvairiose šalyse atsirado fortifikacijos mokyklos, kurios paskatino kurti vietines fortifikacines sistemas: vokiečių, olandų, prancūzų ir kitas¹⁰⁴.

Senoji olandų sistema. 1566 – 1609 m. Olandijoje (Nyderlanduose) vyko išsivaduojamieji karai prieš ispanus. Senosios olandų pilys jau negalėjo atlaikyti stiprių ispanų antpuolių, o naujoms itališkoms bastioninėms tvirtovėms statyti nebuvo nei laiko, nei lėšų, nei medžiagų. Tai sąlygiškai padėjo inžinieriams Ispanijoje pradėti naują bastioninės fortifikacijos etapą. Vienas iš geriausių šios sistemos vadovėlių buvo A. Fraitago veikalas¹⁰⁵. Čia aprašomos taisyklingo ir netaisyklingo plano tvirtovės. Taisyklingo plano tvirtovės būdavo nuo kvadrato iki dešimtkampio formos, papildomai sutvirtinamos įvairiausių formų pagalbiniais statiniais. Didžiausios olandų tvirtovės buvo vadinamos karališkosiomis, kurių poligonas¹⁰⁶ siekė net 82 prentus (apie 300 m.)¹⁰⁷. Tačiau tokios tvirtovės statytos itin retai, nes jos daug kainavo, be to, gynybai reikėjo kur kas daugiau žmonių. Pačios populiariausios buvo kvadrato tipo tvirtovės¹⁰⁸, kurių poligono ilgis buvo nuo 60 prentų (2,19,6 m.)¹⁰⁹, o bastiono kampas – nuo 60° dydžio¹¹⁰. XVII a. I pusėje šios tvirtovės tapo itin populiarios Europoje dėl keleto priežasčių. Pirmiausia joms reikėjo mažiau išlaidų nei itališkosioms tvirtovėms, jos buvo daug greičiau pastatomos, jų planas buvo gana paprastas. Gerai apskaičiavus proporcijas, bastionai tapo kur kas erdvesni. Sviediniai, atsitrengę į žemių pylimą, nenuskeldami

---

¹⁰⁴ Ten pat. C. 40.

¹⁰⁵ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 30.

¹⁰⁶ Poligonas (gr. *poly* – daug, *gonia* – kampas) – daugiakampė tvirtovė. Daugiakampio kraštinės vadinamos poligono linija, jo kampai – poligono kampais (*Шперк В.Ф. Фортификационный словарь.* C. 81, 49).

¹⁰⁷ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 30. Prentas - ilgio matas, kurio dydį autoriai pateikia skirtingą, priklausomai nuo to, kokios šalies matavimo sistema imamas pagrindas. Šiame darbe prento dydis nebus vienodinamas, o pateikiant skaičiavimus bus nurodomas šaltinis, kuriuo remiamasi. Šiuo atveju prento dydis apie 3,66 m. (*Dybaś B.* Fortece Rzeczypospolitej. S. 23).

¹⁰⁸ Kvadratinės tvirtovės plano ir skerspjūvio pavyzdys duotas priede Nr. 1.

¹⁰⁹ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 30.

¹¹⁰ *Naronowicz - Naroński J.* . Budownictwo wojenne. S. 24.

vo skeveldrų¹¹¹. Be to, tvirtovės gynėjai dėl papildomų statinių galėjo stovėti toliau nuo priešo ugnies linijos. Šiems statiniams nemažai dėmesio skirta fortifikatorių inžinierių darbuose. A. Fraitagas juos vadina išorės statiniais (vok. *Die Aussen – werke*). Vienu iš geriausių pavyzdžių galėtų būti ravelinas (vok. *Die Ravelin*). Ravelinas buvo pagrindinio griovio išorėje ties kurtinos viduriu esantis trikampis statinys¹¹². Jis turėjo ir teigiamų, ir neigiamų savybių. Pirmiausia jis buvo gana lengvai pastatomas, jo paskirtis buvo padėti bastionams atlaikyti atakos ugnį ir pridengti kurtiną¹¹³. Daug geriau savo paskirtį ravelinai atlikdavo pastatyti prie taisyklingo tipo tvirtovių. Neigiama jų ypatybė ta, kad iš jų nebuvo daromi jokie išpuoliai, o užėmęs raveliną priešas galėjo jį lengvai perdaryti į atakos bazę¹¹⁴.

Be ravelinų, taip pat dažnai buvo statomi hornverkai, kronverkai, redutai ir kiti įtvirtinimai. Šie papildomi statiniai buvo itin svarbūs olandų ir ispanų karo metu, o vėliau tapo vienu iš svarbiausių olandiškosios sistemos bruožų.

Aptariant senąją olandiškąją bastioninę sistemą galima pasakyti, kad ji, nepaisant visų privalumų ir trūkumų, įvairiausiai keičiama buvo naudojama keletą šimtmečių. Šios sistemos kūrėjai – inžinieriai – daugiau rėmėsi matematinėmis ir trigonometrinėmis taisyklėmis, pateikdavo ištisas skaičiavimų lenteles, kad statytojai galėtų kuo patogiau ir greičiau jomis pasinaudoti. Tai akivaizdu pavarčius A. Fraitago, J. Naronovičiaus–Naronskio ir kitus veikalus. Kita vertus, realiai stovėjusios tvirtovės ne visada idealiai atitikdavo sukurtus popieriuje planus. Bet akivaizdu, jog italų fortifikatoriai daugiau buvo architektai, o olandų – tipiški inžinieriai¹¹⁵.

Bastioninių įtvirtinimų profilis. Trumpai aptarus įvairių bastioninių įtvirtinimų planus, reikia skirti truputį dėmesio ir jų profilio formavimo ypatumams. A. Fraitagas, aptardamas įvairių tipų tvirtoves bei papildomus statinius, pateikia ne tik jų aprašymus, bet ir lenteles bei iliustracijas¹¹⁶. Be to, nuo gerai suformuoto tvirtovės profilio priklausė ir nemaža

---

¹¹¹ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 31.

¹¹² Freytag A. Architektura militaris... S. 88.

¹¹³ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 89.

¹¹⁴ Freytag A. Architektura militaris... S. 88 – 89.

¹¹⁵ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 33.

¹¹⁶ Freytag A. Architektura militaris... S. 115-117, 124 – 125 ir kitos figūros. Panašių pavyzdžių pateikia ir J.Naronowiczius - Narońskis.

dalys gynybos sėkmės. Bendras bastioninės tvirtovės skerspjūvis pavaizduotas priede Nr. 1.

Pylimas. Pylimas (*abij*) buvo viena iš pagrindinių priedangų gynėjams ir viena pagrindinių kliūčių puolantiems. Pylimas turėjo keletą sudedamųjų dalių.

Gynybai svarbios pylimo dalys buvo: vidinis pylimo šlaitas (*ab*), banketas (*dcfe*), valgangas (*bd*), brustveras (*eghi*), eskarpas (*hj*). Banketas buvo šaulių arba artilerijos stovėjimo vieta, priklausomai nuo to skyrėsi jo plotis (0,5 – 2 m.)¹¹⁷. Valgangas buvo reikalingas komunikacijai ir daromas stovinčio žmogaus aukščio (~ 1,80 m.)¹¹⁸. Itin tvirtai ir atsargiai turėjo būti statomas brustveras, o ypač eskarpas, nes jam tekdavo didžiausias atakos smūgis ir juo galėjo būti užversta fosa.

Fosa. Iš fosos iškastos žemės buvo naudojamos pylimų statybai, todėl fosos ir pylimų dydžiai buvo proporcingi. Jos aukštis ir plotis kito daug kartų. Neolandiškosiose sistemose išorinis pylimo šlaitas buvo net iki 8–9 m, o kartu su fosa – net iki 15–20 m¹¹⁹. Olandiškojo tipo kvadratinėse tvirtovėse pylimo aukštis buvo apie 12 Reino pėdų (3,57 m), o fosos gylis – apie 10 Reino pėdų (2,981 m)¹²⁰. Fosos plotis itališkojoje sistemoje buvo 20, 30 ir net 40 m¹²¹, o A. Fraitagio aprašyto kvadrato fosos plotis nuo 72 Reino pėdų (21,46 m)¹²².

Fosebrėja. Prieš pagrindinį pylimą dar buvo statomas priešpylimis (*l'nop*), vadinamas fosebrėja, kuris olandiškojoje sistemoje buvo apie 9 pėdas¹²³. Jis turėjo ginti pėstininkus, esančius ant pylimo kelio, taip pat šaulius, stovinčius ugnies linijoje, bei papildomus statinius¹²⁴.

---

¹¹⁷ *Alexandrowicz A.W.* Rozwój historyczny... S. 18.

¹¹⁸ *Ten pat.*

¹¹⁹ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 36.

¹²⁰ *Freytag A.* Architektura militaris... S. 64, 90, 145, 149, 154. Reino pėda – ilgio matas, buvo lygi apie 0,3138 m. (*Mulevičius L.* Žemės ploto matai: valakas, margas // Lietuvos istorijos metraštis 1982 m.. Vilnius, 1983 (toliau - *Mulevičius L.* Žemės...). P. 84 arba 1 Reino pėda = 95/100 Romos pėdos = 0,2981 m. (*Naronowicz - Naroński J.* Budownictwo wojenne. S. 97, 68 išnaša). Šiame darbe bus laikomasi pastarojo dydžio.

¹²¹ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 47.

¹²² *Freytag A.* Architektura militaris... S. 37 (lentalė).

¹²³ *Freytag A.* Architektura militaris... S. 37 (lentalė).

¹²⁴ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 40.

Kontreskarpas. Kontreskarpas (*tu*) pasunkindavo priešams prieiti prie fosos ir atsitraukti iš fosos dugno, tačiau kartu pasunkindavo ir tvirtovės įgulos išpuolius¹²⁵. Jis dažniausiai būdavo apmūrytas.

Pridengtas kelias. Fosos išorėje buvo daromas pridengtas kelias (*uz*). Tai buvo gynybos aikštelė, paslėpta nuo priešų pasinaudojant glasiu (*yx'*), reikalinga susirinkti kariuomenei, kuri vykdavo išpuolius arba tiesiog sutikdavo artėjantį priešą. Jo plotis būdavo nuo 6 iki 14 m¹²⁶ (pagal A. Fraitağą 12–21 Reino pėda (3,57- 6,26m)).¹²⁷

Vartai. Neatskiriamas bastioninės tvirtovės statinys buvo ir vartai, vėlesniais laikais ypač mėgstami Rytų Europoje (Lenkijoje, Lietuvoje ir kitur). Vartų pastatai buvo statomi vieno, dviejų ir daugiau aukštų¹²⁸. Kiekvieni vartai turėjo atskirus įvažiavimus raiteliams ir vežimams. J. Naronovičius–Naronskis juos siūlė daryti 6–7 Reino pėdų (1,78–2,08 m) pločio ir 12–14 Reino pėdų (3,57–4,17 m) aukščio, taip pat atskirus įėjimus pėstiesiems¹²⁹. Kartais vartų pastatuose buvo talpinama artilerija, juos papildomai gindavo artimiausias bastionas ar specialiai tam pastatytas ravelinas.

Artilerija. Įtvirtinti miestai ir tvirtovės negalėjo gintis patys savaime. Tam reikėjo ne tik įgulos, bet ir pabūklų. Miestui ginti vidutiniškai reikėjo 60 pabūklų, iš jų 30 sunkiųjų (40 ir 24 svarų¹³⁰ (16,2–9,72 kg) kartaunų ir puskartaunių) griauti prieš šancams, 10 po 10 svarų (4,05 kg) kartaunų kitiems statiniams griauti ir fosoms flankuoti arba 20 lauko kartaunų po 5 svarus (2,025 kg), taip pat keleto mortyrų¹³¹, apie 2000 muškietų¹³². Turint tiek pabūklų, gynyba turėjo būti sėkminga.

---

¹²⁵ *Alexandrowicz A.W.* Rozwój historyczny... S. 19 – 20.

¹²⁶ Ten pat. S. 20.

¹²⁷ *Freytag A.* Architektura militaris... S. 37 (lentelė).

¹²⁸ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 50.

¹²⁹ *Naronowicz - Naroński J.* Budownictwo wojenne. S. 232.

¹³⁰ Svaras (funt)– masės matavimo vienetas. 1 svaras = 0,405 kg. (*Szymański J.* Nauki pomocnicze historii. Warszawa, 1983. S. 179).

¹³¹ Mortyra – artilerijos pabūklas, šaudantis didesniu nei 45° pakilimo kampu (*Smetona A.* Karybos žodynas. P. 269).

¹³² *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 53.

J. Naronovičius–Naronskis pateikia kvadratinio plano tvirtovės ginkluotės skaičius. Jo nuomone, tvirtovėje turėjo būti mažiausiai 16 pabūklų: 2 kartaunos po 40 svarų (16,2 kg), o jeigu tai per brangu – 2 pus-kartaunės po 24 svarus (9,72 kg), kurios buvo labai naudingos griaunant prieš šancus. Kartaunos po 10 svarų (4,05 kg) buvo statomos kiekviename tvirtovės bastione arba 10 lauko pabūklų nuo 7½ iki 2 svarų (3,03–8,1 kg), taip pat 2 mortyros granatams ir fojerbolams svaityti į priešą, 500 muškietų ir kitų pabūklų¹³³. Vis¹ tvirtovės ginkluotę autorius išdėstęs punktais, nepamiršo ir atsargų (pavyzdžiui, geležies, maisto ir t.t.). Tačiau tai buvo tik teoriniai inžinierių skaičiavimai ne visada pasitvirtinę praktiškai. Dažniausiai tvirtovės nebuvo taip gerai apginkluotos dėl lėšų stygiaus, todėl ne visada sėkmingai apsigindavo.

Bastioninės tvirtovės Lietuvoje. XVI – XVII a. jungtinei Lenkijos–Lietuvos valstybei buvo gana permainingas, tačiau Liublino unija (1569 m.) nebuvo kokia nors staigių socialinių, ekonominių ar politinių permainų riba. Tebesitęsė dar XVI a. pradžioje prasidėjęs ūkio pakilimas, didelė grūdų ir miško medžiagos paklausa Vakarų Europoje skatino eksportą, kuris buvo ypač naudingas bajorams, susiklostė stambiosios žemėvaldos sistema, amžių sandūroje pakilimą išgyveno miestai¹³⁴. Tačiau valstiečių įbaudžiavinimas ir vis didėjančios bajorų prekybinės bei kitokios privilegijos XVII a. viduryje sukėlė politinę ir demografinę krizę,¹³⁵ todėl išaugo bajorų oligarchija, centrinė valdžia ėmė silpnėti, miestiečiai prarado nemažai politinių teisių, taip pat buvo prarastas ir finansinis stabilumas, dėl ko susilpnėjo ir militarinė padėtis, o ilgainiui buvo prarastos ir ankstesnės tarptautinės pozicijos¹³⁶.

Dėl susiklosčiusios sunkios padėties LDK, taip pat ir Lenkijos Karalystė nebepajėgė kovoti su visais priešais, kurie vis stiprėjo. Šiaurėje 1561 m. žlugus Livonijos ordinui, į jos žemes pretenzijas reiškė ne tik LDK, bet ir Rusija, Danija ir Švedija, todėl nuo 1558 m. iki pat XVIII a. Livonija tapo nuolatinių kovų arena¹³⁷.

---

¹³³ Naronowicz - Naroński J. . Budownictwo wojenne. S. 247.

¹³⁴ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija iki 1975 metų. Vilnius, 1998. P. 244 - 245.

¹³⁵ Ten pat. P. 246.

¹³⁶ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 11 - 12.

¹³⁷ Dundulis B. Švedų feodalų... P. 6 – 8.

XVI a. antroje pusėje Steponas Batoras, laimėjęs karus prieš Rusiją, ją tik laikinai susilpnino, todėl XVII a. kovos su šia valstybe vėl paaštrėjo. Maskvos kunigaikščiai pradėjo kėsintis į Baltarusijos ir Ukrainos teritoriją, siekdami suvienyti visas slaviškas žemes į vieną valstybę¹³⁸.

Nuolatinės kariuomenės nebuvimas bei prastas jos padalinių organizavimas sąlygojo menką krašto gynybą. Prie to nemažai prisidėjo ir silpnas krašto fortifikavimas. Ypač mažai tvirtovių buvo dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Iš esmės tai ir lėmė tuometinės LDK, o ne dabartinės etninės Lietuvos sienų gynybą. Dėl šios priežasties daugiau aptariamam laikotarpiui tvirtovių yra Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Latvijoje¹³⁹. Tačiau porą pavyzdžių turime ir dabartinėje Lietuvoje – tai Biržų ir Klaipėdos tvirtovės¹⁴⁰. Dėl pirmosios nekyla jokių abejonių, o Klaipėda aptariamam laikotarpiui priklausė ne LDK, o Prūsijos Kunigaikštystei. Hohencolernų laikais jau nuo 1536 m. buvo statomos bastioninės tvirtovės, o

---

¹³⁸ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. Lietuvos istorija iki 1975 metų. Vilnius, 1998. P. 247 - 248.

¹³⁹ Dybaš B. Fortece Rzeszypospolitej. S. 72.

¹⁴⁰ Plačiau apie Biržų bastijoninę tvirtovę rašė: Mekas K. Biržai // Mokslas ir gyvenimas. 1966. Nr. 7, Glemža J. Biržų pilis // Mokslas ir gyvenimas. 1969. Nr. 7, Jučas M. Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys // Architektūros paminklai. Vilnius, 1972. T. II, Kitkauskas N. Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas // Architektūros paminklai. Vilnius, 1975. T. III, Pinkus S. Biržų pilis. Vilnius, 1986, Dybaš B. Fortece Rzeszypospolitej. Toruń, 1998, Tiškevičius E. Biržai. Žvilgsnis į miesto pilies ir majorato praeitį. Šiauliai. 1998 ir kiti autoriai. Apie Klaipėdos bastijoninę tvirtovę rašė: Raulinaitis A. Klaipėdos tvirtovės / Mokslas ir gyvenimas. 1965. Nr. 12, Raulinaitis A. Klaipėdos senamiesčio architektūra ir sutvirtinimai // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1966, Tautavičius A. Klaipėdos pilis // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, Lietuvos architektūros istorija. Vilnius, 1988. T. I, Tatoris J. Senoji Klaipėda. Vilnius, 1994, Žulkus V. Bažnyčios Klaipėdos XII – XVII a. urbanistinėje stūkroje // Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis. Vilnius, 1994, Žulkus V. Klaipėdos pilies liekanų tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 – 1995 metais. Vilnius, 1996, Žulkus V. Klaipėdos piliavietė tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 – 1999 metais. Vilnius, 2000, Žulkus V. Klaipėdos miesto gynybiniai pylimai. Archeologinių tyrimų darbų ataskaita // VAA. F.5. B. 939, Tatoris J. Pilies ir bastijoninių įtvirtinimų liekanos. Lietuvos TSR architektūros paminklai. Istoriniai tyrimai. Medžiaga kultūros paminklų sąvadui // VAA. F. 5. B. 3760 ir kiti autoriai.

XVI–XVII a. sandūroje nuspręsta įtvirtinti ir strategiškai svarbius miestus – Pilavą ir Klaipėdą, tam pasikvietus specialistus iš Olandijos¹⁴¹. Toku būdu Klaipėdoje buvo pastatyta jūrinė tvirtovė, įeinanti į Prūsijos Kunigaikštystės tvirtovių sistemą¹⁴². Nepaisant to, kad Klaipėdos tvirtovė priklausė visai kitai fortifikatorių mokyklai, šiandien tai labai svarbi istorinė Lietuvos vertybė.

Įtvirtinti Lietuvos dvarai. XVI – XVII a. didėjant bajorų įtakai, visoje Respublikoje pradėjo rasti dar viena gana svarbi patvariosios fortifikacijos rūšis – įtvirtinti dvarai. Lenkijoje tokie dvarai buvo statomi dažniausiai iš medžio, kartais iš akmenų ar plytų, vietovėse, apsaugotose gamtos, ar papildomai įtvirtinami grioviais ir pylimais bei statinių tvoromis; patys dvaro pastatai buvo lygiakampio plano su šonuose išsikišusiais bokštais, svarbų vaidmenį vaidino vartų pastatai ir pakeliamieji tiltai. Tokių mūrinių dvarų, kurių konstrukcija niekuo nesiskiria nuo medinių, pavyzdžiai gali būti Šymbarkas (lenk. *Szymbark*), Gojčieniškis (lenk. *Gojcieniszki*), Ježuvas (lenk. *Jeżów*), Vieriūcė (lenk. *Wieruszycze*) ir kiti Lenkijos dvarai¹⁴³. XVII a. Lenkijos dvarai pradėjo keisti savo formą, kito ir jų paskirtis. Dvarai, ypač didesni svarbesnių didikų, savo išvaizda panašėjo į pilaites, dažnai skirdavosi tik jų pavadinimas. Jie buvo statomi ne tik mūriniai su dviem ar keturiais apvaliais arba keturkampiais bokštais, bet ir atrodė kaip tvirtovės – dažnai apkasami aukštais pylimais ar įtvirtinami bastionine sistema (Šemernikai (lenk. *Czemerniki*), Grabošicai (lenk. *Graboszyce*))¹⁴⁴.

---

¹⁴¹ Budownictwo wojskowe 1918-1935. Warszawa, 1936. T.I. S. 101 – 103.

¹⁴² Ten pat. S. 127 – 129.

¹⁴³ Tikslesnės nuorodos į literatūrą ir šaltinius bus pateikiamos aprašant konkrečius objektus.

¹⁴⁴ Kuncevičius A. 1999 m. Baltadvario piliavietės (AR 682) archeologijos žvalgomųjų tyrimų ataskaita // LII. B. 3471 (toliau - Kuncevičius A. 1999 m. Baltadvario... // LII. B. 3471), *Vojevodskaitė* A. Respublikinės reikšmės archeologijos paminklo Nr. 682 - sen. vienuolyno Molėtų raj. Videniškių apylinkėje Baltadvario km. ir buvusio Baltadvario dvaro ir koplyčios istoriniai tyrimai. // VAA. F5. B. 3529 (toliau - *Vojevodskaitė* A. Respublikinės... // VAA. F5. B. 3529) ir kiti autoriai.

Lietuvoje geriausiai išlikę XIX–XX amžiaus dvarai. Tik nedaugelis turi XVIII ar ankstesnių amžių formas. Dar sunkiau kalbėti apie įtvirtinimus, kurie supo kai kuriuos dvarus. Apie šio tipo fortifikaciją nėra parengta jokie išsamesnio darbo. Žinių apie tai galima rasti tik archeologų ataskaitose arba viename kitame bendresnio pobūdžio ar enciklopediniame veikale¹⁴⁵. Pasirinkti aptarti dvarai nėra atsitiktiniai. Apie juos yra kur kas daugiau žinių, be to, dėl šių dvarų įtvirtinimų kyla nemažai diskusijų.

Baltadvaris. Įtvirtinti Baltadvario ansamblio griuvėsiai yra Molėtų rajone, apie 2 km į vakarus nuo Videniškių, kairiajame Siesarties krante ties jos kilpa. Šie įtvirtinimų likučiai dažniausiai vadinami bastionine piliimi¹⁴⁶.

Baltadvario istorija siejama su Giedraičių pavarde¹⁴⁷. Motiejus Giedraitis iki pat XVI a. vidurio intensyviai kaupė kaimynines Videniškių miestelio žemes, lygino ir įteisino Videniškių dvaro ribas, keitė ir supirkinėjo prarėžius¹⁴⁸. Baltadvaris greičiausiai yra vėlesnė dvarvietė, nors Videniškių dvaro žemių kaupimo raida bei kai kurie kiti dokumentai netiesiogiai įrodo, kad sodyba Baltadvaryje įkurta XVI a. viduryje¹⁴⁹. Tai patvirtina ir naujausi archeologiniai tyrinėjimai¹⁵⁰. Tačiau tikslesnės dvaro įkūrimo datos nustatyti negalima, nors yra išlikę keturi Baltadvario inventoriai: 1628m., 1645 m., 1695 m. ir 1841 m.¹⁵¹. Baltadvario įkūrėjais reiktų laikyti Motiejų ir jo sūnų Martyną Giedraičius, nes kaip tik Martyno vaikai paveldi Baltadvarį ir Aukštadvarį, o brolio Kasparo – Videniškes¹⁵².

---

¹⁴⁵ Dvarvietę šioje vietoje XV – XVI a. sandūroje pradėjo formuoti greičiausiai Baltramiejus Giedraitis (miręs apie 1524 m.), Vaitiekaus Daumantaičio sūnus. Šį darbą tęsė du jo sūnūs. Galutinai Videniškių dvarą, vėliau pavadintą Baltdvariu, suformuoja sūnus Motiejus Giedraitis (1480/90 – 1560/61 m.). Kartais trečiuoju Baltramiejaus Giedraičio sūnumi nurodomas Gabrijelis Daumantas Siesickis (miręs 1517m.), Siesikų dvaro įkūrėjas ir statytojas (*Vojevodskaitė A. Respublikinės... // VAA. F5. B. 3529. P. 11 – 12*).

¹⁴⁶ *Vojevodskaitė A. Respublikinės... // VAA. F5. B. 3529. P. 13*.

¹⁴⁷ Tėn pat. P. 14.

¹⁴⁸ *Kuncevičius A. 1999 m. Baltadvario... // LII. B. 3471. P. 1*.

¹⁴⁹ *Vojevodskaitė A. Respublikinės... // VAA. F5. B. 3529. P. 18*.

¹⁵⁰ Tėn pat. P. 14.

¹⁵¹ *Gudynaitė B. Atv 1016 // VAA. F.2. B.1556-212. P. 18*.

¹⁵² Kultūros paminklo – Baltadvario gynybinių įtvirtinimų atstatymas // Molėtų krašto muziejus.

Baltadvorio gynybinių įtvirtinimų liekanos užima 2,1 ha plotą, jos išsidėsčiusios teritorijoje (120 x 200 m) netaisyklingai¹⁵³ (priedas Nr. 2). Rytiniame pylime yra išlikę įvažiuojamųjų vartų pirmo aukšto griuvėsiai. Pastatas buvo dviejų aukštų su bokšteliu, turėjo įrengtas patalpas su šaudymo angomis, antrajame aukšte buvo koplyčia su altoriumi¹⁵⁴. Pylimo šiaurinėje dalyje yra išlikę bokšto pamatai¹⁵⁵. Šiaurės vakarinėje kiemo pusėje yra daug geriau išlikęs antrasis žemių pylimas, einantis vakarų–rytų kryptimi. Jis maždaug 60 m ilgio, 3,5–4 m aukščio¹⁵⁶ ir prie pagrindo apie 15 m pločio¹⁵⁷. Šiame pylime stovėjo dviaukštis mūrinis dvaro rūmas (21,5 x 9,4 m) su rūšiais ir vartais šiaurinėje pusėje į antrąjį kiemą. Šiuo metu išlikę pirmo aukšto sienų mūrai ir rūšys, esantis po pylimu. Dvaro teritorijoje išlikę ir daugiau įvairių statinių mūrinių pamatų, taip pat matomos pylimo liekanos palei Siesarties upę.

Baltadvorį, dar kitaip vadintą „mūrinėmis Videniškėmis“ XVI a. viduryje pastatė kviestiniai meistrai iš Švedijos. B. Gudynaitės ir A. Vojevodskaitės teigimu, Baltadvoris saugojo senąjį Vilniaus–Rygos kelią¹⁵⁸.

Kaip jau minėta, daugelis autorių Baltadvorį laiko bastionine tvirtove (priedas Nr. 3), tačiau mūsų nuomonė šiuo klausimu kitokia. Aki vaizdu, tiek iš vietinių (Biržų ir Klaipėdos bastioninės tvirtovės), tiek iš Europos pavyzdžių, kad XVI a. viduryje dar buvo labai populiarios ir klestinčios itališkojo tipo bastioninės tvirtovės¹⁵⁹, kurių bastionai ir kurtinos iš išorės buvo apmūrijamos. Ir tik XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje atsirado olandiškosios tvirtovės, kurių bastionai buvo statomi iš žemių¹⁶⁰. Turint galvoje Baltadvorio įkūrimo ir įtvirtinimo datą (XVI a. vidurys), čia reiktų ieškoti itališkųjų bastionų liekanų. Tačiau šiuo metu Baltadvorėje nėra išlikę jokių bastionų pėdsakų, kas leistų kalbėti apie jų

---

¹⁵³ *Gudynaitė B.* Baltadvorio pilies liekanos // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. Vilnius, 1996. T. I. P. 180.

¹⁵⁴ Tėn pat.

¹⁵⁵ *Kuncevičius A.* 1999 m. Baltadvorio... // LII. B. 3471. P. 3.

¹⁵⁶ *Gudynaitė B.* Atv 1016 // VAA. F.2. B.1556-212. P. 19, *Vojevodskaitė A.* Respublikinės... / VAA. F5. b. 3529. P. 12.

¹⁵⁷ *Gruszecki A.* Bastionowe zamki... S. 25.

¹⁵⁸ Tėn pat. P. 28.

¹⁵⁹ *Kuncevičius A.* 1999 m. Baltadvorio... // LII. B. 3471.P. 3.

¹⁶⁰ Tėn pat.

egzistavimą XVI – XVII a. Be to, vykdant archeologinius tyrinėjimus neaptikta nei medinių, nei mūrinių įtvirtinimų liekanų¹⁶¹. Jokių spėjamų įtvirtinimų pėdsakų neaptikta ir pietrytiniame dvaro kampe¹⁶². Apie bastionų egzistavimą nekalba ir XVII a. Baltadvario dvaro inventoriai,¹⁶³ vėlesnėse Baltadvario dvaro schemose, taip pat nematyti jokių bastioninės tvirtovės pėdsakų. Kur kas priimtinesnė Baltadvario gynybinių įtvirtinimų schema, paruošta pagal 1628, 1645, 1695 ir 1841 pilies ir dvarvietės inventorius, kurioje dvaras įtvirtintas pylimais ir medinių gulsčių rąstų tvora (priedas Nr.3).

Savaime suprantama, negalima nuvertinti jo, kaip įtvirtinto dvaro, reikšmės, juolab kad dar 1528 m. Motiejus Giedraitis, be visų kitų pareigybių, buvo Giedraičių vėliavos karuža ir vadovavo 234 arklių jočiai.¹⁶⁴ Svarbi Baltadvario ir kaip architektūrinio ansamblio vertė. Tačiau norint įrodyti dvaro svarbą ir reikšmę bendrai LDK gynybai, reiktų atlikti kur kas išsamesnius istorinius tyrimus.

Siesikai. Siesikų dvaras yra Ukmergės rajone, apie 1 km į pietryčius nuo Siesikų gyvenvietės, pietiniame Siesikų ežero krante.

Siesikų dvaro įkūrėju ir mūrinių rūmų statytoju laikomas Gabrielis Daumantas

(miręs 1517 m.), vėliau pasivadinęs Siesikiečiu (Siesickiu)¹⁶⁵. A. Vojevodskaitė dvaro rūmų statybą priskiria 1492 – 1515 m. laikotarpiui, su tuo sutinka ir nuoseklius architektūrinius tyrimus Siesikų dvare atlikusi architektė G. Kirdeikienė¹⁶⁶. Tačiau kituose leidiniuose dvaro rūmų sta-

---

¹⁶¹ *Vojevodskaitė A.* Respublikinės... // VAA. F5. B. 3529 (priedai, p. 3 – 16).

¹⁶² Tėn pat. P. 13.

¹⁶³ *Kvizikevičius L.* Siesikų dvarvietės (Ukmergės raj.) 1998 m. archeologijos darbų žvalgomųjų tyrimų ataskaita. // LII. F. 1. B. 3072 (toliau - *Kvizikevičius L.* Siesikų ... // LII. F. 1. B. 3072). P. 4. Istorikė A.Vojevodskaitė Gabrielį Daumantą Siesickį laiko trečiuoju Baltramiejaus Giedraičio, kuriam priklausė Baltadvario dvaras, sūnumi (*Vojevodskaitė A.* Respublikinės... // VAA. F5. B. 3529. P. 12).

¹⁶⁴ *Gendrėnas G.* Siesikai 1997 m. Dvaro rūmai. Drenažas. Archeologijos žvalgomieji tyrimai ir archeologijos tyrinėjimai. Ataskaita // LII. B. 2926 (toliau - *Gendrėnas G.* Siesikai 1997 m. ... // LII. B. 2926). P. 9.

¹⁶⁵ Lietuvos architektūros istorija. Vilnius, 1988. T. I. P. 239 – 240, taip pat Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. Vilnius, 1996. T. I – II. P. 111 – 112.

¹⁶⁶ *Gendrėnas G.* Siesikai 1997 m. ... // LII. B. 2926. P. 9. S.Pinkus nurodo, kad archyvas žuvęs per II - aji pasaulinį karą (Tėn pat).

tyba datuojama XVI a. pabaiga–XVII a. pradžia¹⁶⁷, bet joks kitas įkūrėjas ar fundatorius neįvardijamas. Deja, to neįmanoma patikrinti, nes Siesikų dvaro archyvas, kuriame buvo sukaupți dokumentai nuo XV a., dingo Pirmojo pasaulinio karo metais¹⁶⁸. Vienintelis šiuo metu žinomas apibendrintas XVII a. pabaigos pilies vaizdas yra iš 1609 m. lotynų kalba išleistos Siesikių giminės panegirikos: „... Kyla aukšti bokštai ant karališko stogo, didingi rūmai yra sutvirtinti kietu akmeniu. (...) Stebina aukštai iškeltas masyvus stogas, daug vietos užimantis pastatas, o žemai motina gamta juosia rūmus išsiliejusiais tvenkiniais (ežerais ?)”.¹⁶⁹

Rūmai ilgo stačiakampio formos, dviejų aukštų su dviem tokio pat aukščio kampuose išsikišusiais bokštais. Šiaurės vakarų bokštas cilindrinis, šiaurės rytų – stačiakampis. Manoma, kad anksčiau bokštai buvo keturi, tačiau nežinoma, ar juos nugriovė priešai, ar buvęs Siesikų dvaro valdytojas Dominikas Daugėla¹⁷⁰.

Dvarietė užima apie 350 x 200 m dydžio netaisyklingo keturkampio pailgą plotą rytų–vakarų kryptimi (priedas Nr.5)¹⁷¹. Tai ežero pakrantės dalis, nuo laukų atskirta iškastu grioviu. G. Zabielos teigimu, dvarietės pakraščiai šalia griovio buvo sustiprinti pylimu su kampiniais bastionais¹⁷², šiuo metu geriausiai išlikęs vakarinis pylimas. Kiti autoriai teigia, kad Siesikų rūmus iš šiaurinės pusės saugojo gilus ežeras, o iš kitų trijų pusių jie buvo apkasti giliu grioviu, kurį prirėkęs prileisdavo vandens¹⁷³. Apie bastionus nieko neužsimenama.

Siesikai, stovėję netoli Ukmergės–Kėdainių kelio, stipriai nusiaubti švedų karo metais: buvo išgrobstyta biblioteka, sudeginti patys rūmai¹⁷⁴.

---

¹⁶⁷ Ten pat. P. 9 – 10.

¹⁶⁸ Siesikų pilies rūmai. Istorinė apybraiža // LII. F. 5. B. 158. P. 2.

¹⁶⁹ Zabiela G. Archeologijos paminklų žvalgymas Jonavos, Pasvalio, Rokiškio, Širvintų, Ukmergės, Utenos, Zarasų rajonuose 1991 metais // LII. B. 1918 (toliau - Zabiela G. Archeologijos paminklų... // LII. B. 1918). P. 11.

¹⁷⁰ Zabiela G. Archeologijos paminklų... // LII. B. 1918. P. 11.

¹⁷¹ Kaperavičienė A. Respublikinės reikšmės arcitektūrinis paminklas, buvę Daugailių dvaro rūmai. Istoriniai tyrimai. // LII. F. 5. B. 3220. P. 3.

¹⁷² Gendrenas G. Siesikai 1997 m. ... // LII. B. 2926. P. 10.

¹⁷³ Ten pat.

¹⁷⁴ Grišinas V. XVI-XIX a. respublikinės reikšmės architektūrinis paminklas Siesikų dvaro ansamblis, reg. NR. Atr – 150. 1994 m. archeologinių tyrimų ataskaita (Ukmergės raj.) // LII. B. 2322. P. 17.

Po 1713 m. Siesikai nebeprisiklausė Siesickių giminei¹⁷⁵.

1994 m. vykdant žvalgomuosius archeologinius tyrimus, gynybinių įtvirtinimų neaptikta, jie galėjo būti sunaikinti XIX a. viduryje ar pabaigoje kasant tvenkinį, esantį pietinėje dvarvietės pusėje; neaptikta ir tilto ar vartų pastato pamatų likučių¹⁷⁶. Turint tokias kuklias šaltinių žinias, sunku teigti, kad archeologų iškelta hipotezė, jog Siesikuose galėjo būti bastioniniai įtvirtinimai, pasitvirtino¹⁷⁷, nes to neįrodė jokie archeologiniai tyrimai, be to, žinant bastioninės fortifikacijos ypatumus, sunku būtų konstatuoti, kad Siesikų dvarvietėje galėję būti bastioniniai įtvirtinimai. Nepaisant to, šioje dvarvietėje galėjo egzistuoti pylimai ir vandens grioviai su gana sudėtinga vandens reguliavimo sistema¹⁷⁸. Išliekamąją istorinę vertę turi ir patys dvaro rūmai.

Panemunis. Panemunio gynybiniai įtvirtinimai yra Rokiškio rajone, pačiame Panemunio kaime, Nemunėlio dešiniajame krante, šalia buvusio dvaro¹⁷⁹.

Šis įtvirtinimas mažai tyrinėtas tiek istorikų, tiek archeologų, dėl to tarp tyrėjų kyla nemažai abejonių ir ginčų.

Vienas iš pirmųjų Panemunio rašytinių paminėjimų yra Ukmergės pilies teismo knygoje, kurioje 1598 m. buvo surašytas dvaro inventorius, perduodant dvar¹ kunigaikščiui Jurgiui Masalskiui ir jo žmonai Onai Aleknaitei Krivcaitei¹⁸⁰. Apie 1605 m. Ona Masalskienė, likusi našle, iškėkėjo už Videniškių kunigaikščio Martyno Giedraičio¹⁸¹. Giedraičiai Panemunyje nerezidavo, galbūt dėl to čia nebuvo ir dvaro centro. 1620 m. sausio 14 d. Martynas Giedraitis fundavo Augustijonų vienuolyną, kuriame nuo 1622 m. buvo rašoma vienuolyno kronika. Deja, ji yra dingusi, tačiau

---

¹⁷⁵ Tokią hipotezę iškėlė architektai G.Gendrėnas (*Gendrėnas G.* Siesikai 1997 m. ... // LII. B. 2926. P. 81) ir G.Zabiela (*Zabiela G.* Archeologijos paminklų... // LII. B. 1918. P. 11.).

¹⁷⁶ *Gendrėnas G.* Siesikai 1997 m. ... // LII. B. 2926. P. 81.

¹⁷⁷ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1975. T. II. P. 194.

¹⁷⁸ *Labanauskas K.* Panemunio parkas. Tyrinėjimai. Istorinė apybraiža ir fotofiksacija // VAA. F5. B. 1288 (toliau - *Labanauskas K.* Panemunio parkas // VAA. F5. B. 1288). P. 7.

¹⁷⁹ *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės architektūros paminklo (Atv 598) – buvusio Panemunio dvaro ansamblio Panemunio apylinkėje Rokiškio rajone istorinių tyrimų ataskaita // VAA. F. 5. B. 3683 (toliau - *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // VAA. F. 5. B. 3683). P. 4.

¹⁸⁰ *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // VAA. F. 5. B. 3683. P. 5.

¹⁸¹ Ten pat. P. 11.

keletą išrašų iš šios kronikos yra padaręs mokytojas A. Gaška¹⁸². Pagal šiuos išrašus bent iš dalies galima atsekti Panemunio istoriją.

Panemunio dvaras neilgai buvo Giedraičių rankose, nes 1635–1770 m. dvaras priklausė kelioms Oziemblovskių kartoms¹⁸³.

Istorikė A. Vojevodskaitė, išsamiau tyrinėjusi Panemunio dvaro istoriją, išskiria keletą jo plėtros etapų: 1) laikotarpis iki XIII a.; 2) XV–XVI a. I pusė – Panemunio valsčiaus ir miestelio kūrimasis; 3) XVI a. II pusė–XVII a. – valsčiaus, miestelio ir privataus įtvirtinto dvaro kūrimasis; 4) XVIII–XIX a. - gyvenvietės perplanavimas¹⁸⁴. Mums įdomiausias trečiasis etapas, nes tada turėjo atsirasti gynybiniai įtvirtinimai, kurie buvo naudojami 1625 m. švedų antpuolių metu¹⁸⁵. Kaip tik tų metų rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais Panemunis minimas švedų ir etmono Kristupo Radvilos kautynėse, tais pačiais metais Panemunis buvo sudegintas¹⁸⁶. Tačiau Augustijonų kronikoje Panemunio dvaras minimas ir Šiaurės karo metu. Jo įgulą tada sudarė „80 nevedusių berniokų raitininkų ir skubomis pašaukti vyrai, o dar 20 buvo laikomi Pilkalnyje, kaip sekėjų būrys, priklausęs Panemunio piliai“¹⁸⁷. Vadinas, po 1625 m. dvaro įtvirtinimai buvo atstatyti.

Šiandien iš Panemunio įtvirtinimų likę nedaug. Pirmiausia tai 11 m virš upės iškilusi kalva, kurios viršus keturkampis, apsuptas pylimu (priedas Nr.6). Jo kraštinės 56–60 m ilgio. Žemiausias yra rytinis pylimo išorinis šlaitas (apie 4,6 m), panašaus aukščio ir pietinis šlaitas, nuo upės pusės yra apie 11 m aukščio skardis¹⁸⁸, nedaug žemesnis ir šiaurinis pylimo šlaitas. Šiame šlaite likę apie 6 m pločio į kalvą įkirstos patalpos trijų sienų griuvėsiai. Pylimo plotis – apie 2–3 m, už jo vidaus pusėje yra 3 m

---

¹⁸² Tėn pat. P. 17 – 18.

¹⁸³ Švedų antpuolius Panemunyje mini ne vienas autorius, nurodydami pakankamai tikslūs duomenis; *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // VAA. F. 5. B. 3683, taip pat *Labanauskas K.* Panemunio parkas // VAA. F5. B. 1288, *Dundulis B.* Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVI – XVII a. Vilnius, 1977. P. 27.

¹⁸⁴ *Dundulis B.* Švedų feodalų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVI – XVII a. Vilnius, 1977. P. 27.

¹⁸⁵ *Labanauskas K.* Panemunio parkas // VAA. F5. B. 1288. P. 7.

¹⁸⁶ *Tautavičius A.* 1972 m. gegužės 22d. – birželio 10 d. vykusios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Alytaus, Jurbarko, Marijampolės, Kauno, Plungės, Šilutės, Rokiškio, Zarasų, Vilniaus raj.) // LII. B. 321 (toliau - *Tautavičius A.* 1972 m. ... // LII. B. 321) P. 21 – 22.

¹⁸⁷ *Tautavičius A.* 1972 m. ... // LII. B. 321. P. 21 – 22.

¹⁸⁸ *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // VAA. F. 5. B. 3683. P. 9.

gylio griovys, kuris viršuje yra beveik 14 m pločio. Viduje esanti aikštelė šiek tiek žemesnė už pylimą ir ne visai taisyklingos formos – 30 x 35 x 27 m. Pati trumpiausia (27 m) šio netaisyklingo trikampio kraštinė yra atsukta į upės pusę¹⁸⁹.

Daugiau gynybinių pastatų ar pylimų šio įtvirtinimo apylinkėse nėra. Istorikė A. Vojevodskaitė XVI–XVII a. laikotarpiui priskiria ir neaiškios paskirties bokštelių, kuriuos vietiniai gyventojai vadina bastionais¹⁹⁰. Iš penkių buvusių bokštelių dabar likę tik du. Tai greičiausiai dekoratyvinės paskirties statiniai. Minėta istorikė pylimo liekanas bando identifikuoti ir dabartinio dvaro rūmų priešakyje esančioje aikštelėje, kur galėjo būti išsidėstę ir ūkiniai pastatai¹⁹¹, tačiau tokioms hipotezėms patvirtinti reikalingi išsamūs archeologiniai tyrimai.

Panemunio gynybinis įtvirtinimas, amžiaus viduryje dar vadintas piliakalniu¹⁹², savo forma primena redutą, kuris galėjo būti pastatytas iš šalia dvaro esančios kalvos. Didėjant švedų antpuolio grėsmei, jis galėjo ginti dvaro pastatus bei įgulą. Kita vertus, anksčiau šioje vietoje galėjo būti piliakalnis, kuris perstatytas ir panaudotas vėlesnių laikų gynybai. Tačiau šias hipotezes pagrįsti ar paneigti gali tik archeologiniai tyrinėjimai arba rasti nauji istoriniai šaltiniai.

Apibrėžiant Lietuvos patvariosios fortifikacijos raidą XVI–XVII a., reikia pasakyti, kad itališkoji bastioninė sistema į dabartines Lietuvos žemes atėjo XVI a. viduryje ar pabaigoje, o XVII a. pradžioje tose pačiose tvirtovėse buvo įrengti olandiškieji bastionai. Taip pat reikia išskirti ir įtvirtintų dvarų reikšmę, kurie buvo pradėti fortifikuoti panašiu laikotarpiu kaip Biržų ir Klaipėdos tvirtovės, t.y. XVI a. viduryje.

---

¹⁸⁹ Ten pat.

¹⁹⁰ Kulikauskas P. 1949 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dienoraštis (Zarasų. Rokiškio, Utenos raj.) // LII. B. 3. P. 82 – 83.

¹⁹¹ Vėlesni autoriai pusmėnulį sutapatina su ravelinu (*Alexandrowicz A.W. Rozwój historyczny ...* S. 21).

¹⁹² Freytag A. Architektura militaris... S. 91.

Lauko fortifikacija

Lauko įtvirtinimų tipai ir jų paskirtis. Lauko įtvirtinimai, pradėti taikyti senojoje olandiškojoje sistemoje, vėliau ypač išpopuliarėjo, ir be jų nei gynyba, nei puolimas pasidarė neįmanomi. Daugelis lauko įtvirtinimų formų buvo naudojamos tiek sustiprinti patvariajai fortifikacijai, tiek jų apgulčiai bei įtvirtinant laikinas kariuomenės stovyklas, todėl konkrečiai nurodyti, kuris tipas kam buvo naudotas, galima tik konkrečioje situacijoje. Nėra galimybės aptarti ir visų pagalbinių statinių tipų bei statymo būdų, nes kiekvienu atskiru atveju jų paskirtis ir net forma galėjo skirtis, tačiau pabandysime išskirti bent jau pagrindinius lauko įtvirtinimų tipus.

Pusmėnuliai (vok. Die Halben – Monden, lenk. półksiężyc¹⁹³). *Pusmėnuliai, skirtingai nuo ravelinų, dažniausiai yra statomi bastionų kampuose ir taip vadinami dėl lenktos savo nugarinės pusės*¹⁹⁴ (priedas Nr.4, K). Jie visada statomi kartu su raveliniais ar hornverkais. Šie įtvirtinimai praverčia, kai vietovė flankuojama prieš fasą ir kai reikia apsaugti pagrindinę liniją¹⁹⁵.

Hornverkai (vok. Das Horn-werk – raguotasis statinys)¹⁹⁶. Tai iš dviejų pusinių bastionų ir kurtinos sudarytas statinys, esantis už pagrindinės tvirtovės ribų¹⁹⁷ (priedas Nr. 4, A). Kad būtų gauta maksimali nauda, abi hornverko kraštinės turi eiti lygiagrečiai. Pasinaudojant šiais įtvirtinimais priešas atitolinamas nuo pagrindinės tvirtovės, o užėmęs hornverką neturi iš jo jokios naudos¹⁹⁸.

Kronverkai (vok. Das Kron-werk – karūnuotasis statinys)¹⁹⁹. Formuojant kronverk¹, šonuose pastatomi du pusiniai bastionai ir per vidurį vienas bastionas²⁰⁰ (priedas Nr. 4, H). Jis gali būti statomas ir prieš kurtiną, ir prieš bolverkus tam, kad sutvirtintų pagrindinę tvirtovę²⁰¹.

---

¹⁹³ Alexandrowicz A.W. Rozwój historyczny... S. 21.

¹⁹⁴ Яковлев В.В. История крепостей. С. 44.

¹⁹⁵ Freytag A. Architektura militaris... S. 93.

¹⁹⁶ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 130.

¹⁹⁷ Яковлев В.В. История крепостей. С. 44.

¹⁹⁸ Alexandrowicz A.W. Rozwój historyczny... S. 22.

¹⁹⁹ Freytag A. Architektura militaris... S. 93.

²⁰⁰ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 90.

²⁰¹ Freytag A. Architektura militaris... S. 146.

Redutai (vok. *Die Reduten*) – taisyklingo arba netaisyklingo daugia-kampio formos lauko įtvirtinimas, naudotas tiek apgulties, tiek puolimo metu. Redutai atsirado XVI a., o jų buvo atsisakyta tik Pirmojo pasaulinio karo metu²⁰². Šie įtvirtinimai vienas nuo kito skyrėsi ne tik forma ir statybinėmis medžiagomis, bet ir pjūviu²⁰³. Patys populiariausi ir dažniausiai statomi buvo keturkampiai redutai (priedas Nr.4, F), kurių visi keturi kampai buvo lygūs²⁰⁴. Šių įtvirtinimų kraštinė buvo nuo 4 iki 6 prentų (14,6–21,96 m)²⁰⁵, priklausomai nuo teritorijos. Taip pat buvo statomi ir pusiniai redutai – kurie buvo ne kas kita kaip $\frac{1}{2}$ kvadratinio reduto (priedas Nr.4, G)²⁰⁶.

Šancai (vok. *Die Schanze* – pylimas, įtvirtinimas) – tai lauko fortifikacija, dažniausiai naudota stovykloms, kartais taip pat ir miestams bei tvirtovėms papildomai įtvirtinti, statoma panašiose vietose kaip ir redutai²⁰⁷. Šancai dėl savo formų ypatybių, kurios kur kas įvairesnės nei redutų, dažnai vadinami žvaigždiniais šancais. Šie įtvirtinimai buvo statomi keturkampiai, kartais penkiakampiai ar šešiakampiai, taip pat galėjo būti ir netaisyklingų formų su pailgintomis pagrindinėmis linijomis (priedas Nr.4, D, E). Visų formų šancų statymo ypatybės gan plačiai aptariamoms A. Fraitag darbe, kur autorius pateikė ir skirtingų šancų profilių pavyzdžių, bei jų dydžių skaičiavimų²⁰⁸.

Šancų dydžiai, priklausomai nuo paskirties ir statymo vietos, taip pat buvo skirtingi. Pavyzdžiui, keturkampio šanco pagrindinė linija ab (priedas Nr.4, E) buvo daroma nuo 6 prentų (21,96 m) ilgio²⁰⁹. Šancų pavadinimas, atsiradęs apie XVII a., iš terminijos išnyko XIX a.²¹⁰

A. Fraitagas kaip lauko įtvirtinimus dar išskiria tenalį (vok. *Die Scheren*), kurių forma labai paprasta, tačiau jie dažniausiai ir statomi dėl paprastumo ir pigumo²¹¹ (priedas Nr.4, B).

---

²⁰² Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 149.

²⁰³ Freytag A. Architektura militaris... S. 146. 1 prentas čia apie 3,66 m. (Dybaš B. Fortece Rzeczypospolitej. S. 23).

²⁰⁴ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 151.

²⁰⁵ Freytag A. Architektura militaris... S. 147.

²⁰⁶ Ten pat. S. 147 – 154.

²⁰⁷ Ten pat. S. 151.

²⁰⁸ Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 123.

²⁰⁹ Freytag A. Architektura militaris... S. 101.

²¹⁰ Ten pat. S. 154.

²¹¹ Ten pat. S. 155.

Kaip papildomi lauko fortifikacijos statiniai, naudojami sutvirtinti stovykloms, dar minėtinos lauko baterijos (vok. *Die Feld – batterie*)²¹². Jos statytos kaip priedanga, kad būtų galima saugiau atakuoti priešo tvirtovę, taip pat kad priešas, darydamas išpuolius iš tvirtovės, nesužeistų kareivių bei nesugadintų įvairių atsargų²¹³. Tokios baterijos ypač dažnai statytos vykdant puolim¹ „žingsnis po žingsnio“²¹⁴, kai iškasus paralelę statomas redutas arba tokia baterija. Baterijos plotis būdavo iki 35 Reino pėdų (10,98 m), o aukštis – 4–6 Reino pėdos (1,25–1,88 m), priklausomai nuo to, kaip arti priešo tvirtovės buvo statoma baterija²¹⁵.

Kai trūkdavo lėšų, bet būdavo didelis įtvirtinimų poreikis, dar buvo naudojami šancai–krepšiai (vok. *Die Schanz–körbe*)²¹⁶ – iš vytelių nupinti krepšiai, pripildyti žemių. Šancai–krepšiai buvo statomi ant baterijų viršaus arba naudojami tiesiog kaip priedanga pėstininkams bei artilerijai²¹⁷. Šie papildomi įtvirtinimai buvo trijų dydžių: didžiausi (dvigubi) – 9–10 Reino pėdų (2,82–3,138 m) aukščio ir 6–7 Reino pėdų (1,88–2,19 m) skersmens, vidutiniai – 7–8 Reino pėdų (2,19–2,51 m) aukščio ir 5–6 Reino pėdų (1,56–1,88 m) skersmens ir mažiausi – 5–6 Reino pėdų (1,56–1,88 m) aukščio ir 4–5 Reino pėdų (1,25–1,56 m) skersmens²¹⁸.

Puolimui naudotos ir mažiau patvarios, iš pasitaikančių po ranka medžiagų padarytos priedangos – lentų tvoros, užtvaros iš surištų šiaudų ar žabų, taip pat mažesni krepšiai su žemėmis²¹⁹. Be pagrindinių tvirtovės

---

²¹² A.W. Alexandrowiczius pateikia 5 Vaubano išskirtus tvirtovių ėmimo būdus: a) netikėta ataka; b) ataka visu pajėgumu; c) bombordavimas; d) blokada; e) ataka žingsnis po žingsnio (*Alexandrowicz A.W. Rozwój historyczny...* S. 23).

²¹³ Freytag A. Architektura militaris... S. 156 – 158, taip pat Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 202.

²¹⁴ Freytag A. Architektura militaris... S.166. Toliau šancai – krepšiai bus vadinami košais remiantis Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 203 - 204.

²¹⁵ Ten pat. S.166 – 168.

²¹⁶ Ten pat. S.166 – 167.

²¹⁷ Ten pat. S. 168.

²¹⁸ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 202.

²¹⁹ Freytag A. Architektura militaris... S. 141 – 146.

statinių, gynyboje naudotos aštriakuolių tvoros, įvairios „raguotos“ ir spygliuotos kliūtys²²⁰.

Įtvirtintos stovyklos. Sėkmingam kariuomenės judėjimui prieš te-ritorijoje nemažą reikšmę turėjo įtvirtintos stovyklos. Apie jų statybą ir įtvirtinimą tam tikra lauko fortifikacija nemažai rašė A. Fraitagas²²¹, tuo tarpu J. Naronovičius–Naronskis labiau akcentuoja ne stovyklų statymą, o kariuomenės dislokavimą²²² jose.

Ruošdamasi apsistoti nakvynei per priešo šalį judanti kariuomenė pirmiausia siūsdavo žvalgus, kad šie rastų tinkamą vietą stovyklai. A. Fraitagas nurodo net dešimt vietos parinkimo reikalavimų. Vietovė turėjo būti tokia, iš kurios būtų lengva pasitraukti netikėtai užpuolus priešui, be to, ji turėjo būti pakilioje vietoje, netoli miško ir vandens, toliau nuo miesto ar gyvenvietės, stovykloje turėjo būti žolės arkliams ir t.t.²²³ Suradus tinkamą vietą, buvo statomos tranšėjos (vok. *Die Trenchéen*)²²⁴. Stovyklos įtvirtinimą ruošė praktiškai visa sustoti pasiruošusi kariuomenės dalis. Nors stovyklos dažniausiai statomos trumpam laikui, tačiau skyrėsi savo statymo medžiagomis, forma, papildomų lauko įtvirtinimo skaičiumi, jų pobūdis priklausė ir nuo priešų²²⁵. Kadangi visų įtvirtintų stovyklų aptarti neįmanoma, bus pateiktas tik vienas pavyzdys (priedas Nr.4, I pav.). Šiai stovyklai įtvirtinti panaudoti du kvadratiniai redutai (k; m), vienas pusinis redutas (g), du žvaigždiniai šancai (c; f), trikampis šančas (e), didelės ir mažos žirklės (i; l), hornverkas (d), ravelinas (a), bolverkas (b) ir kvadratinio tipo bastioninis įtvirtinimas (h); tokią įtvirtintą stovyklą

---

²²⁰ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 160 – 178.

²²¹ Išsamiau apie įtvirtintų stovyklų statymo taisykles - Freytag A. Architektura militaris... S. 131 – 132.

²²² Pranc. *tranchee* – griovys. Kai kurie vėlesni autoriai tranšėjomis vadina paprastus apkasus, statomus pusės žmogaus ūgio gylis, puolant tvirtoves. Kad apsisaugoti nuo toliašaudės ugnies, tranšėjos kasamos zigzagais (vadinamos paralelėmis) ir lygiagretėmis (vadinamos aproselėmis) (*Шперк В.Ф. Фортификационный словарь. С. 99 – 100*), tačiau A. Freytagas tranšėjomis vadina įtvirtintas stovyklas (Freytag A. Architektura militaris... S. 141 – 146). Šiame darbe laikomasi „įtvirtintos stovyklos“ termino.

²²³ Freytag A. Architektura militaris... S. 142.

²²⁴ *Circumvallation* (lot. k. – apsuptas pylimu) – tai įtvirtinta linija, apsisaugojimui nuo išorinio priešo. Ten pat. P. 145.

²²⁵ Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 197.

A. Fraitagas vadina *Circumvallation*²²⁶. Ši stovykla galėjo būti naudojama ilgesnį laiką, ypač tinkama tvirtovių apgulčiai.

Tvirtovių apgultis ir gynyba. Tvirtovių apgultis nebuvo vienintelis jų paėmimo būdas. Pirmiausia su priešu galima buvo diplomatiškai tartis dėl savanoriško pasidavimo, galima buvo tvirtoves atimti apgaule (*przez prądkie ubieawenie albo przez fortele jakie*)²²⁷, taip pat galima marinti tvirtovės įgulą badu, neduodant vandens, maisto, pašarų gyvuliams ir t.t. ir, žinoma, ypač plačiai naudotas apgulties būdas – įvairių lauko įtvirtinimų statyba²²⁸. Labiausiai išstobulinta apgultis buvo Vobano laikais, tačiau LDK aptariamam laikotarpiu ši sistema dar nebuvo paplitusi.

Pačioje tvirtovės apgulties pradžioje, 200–400 kareivių, saugomų kavalerijos, dar prieš kasant paraleles, turėdavo sukasti redutą arba pusinius šančius, kad būtų priedanga artilerijai²²⁹. Toliau paralelės buvo kasamos priklausomai nuo karo inžinieriaus sugebėjimų. Dažniausiai iš pradžių buvo kasamas negilus – 0,90 x 0,90 m – griovys priedangai, paskui jis buvo gilinamas ir platinamas iki 1,80 x 1,80 m²³⁰. Iškastos žemės naudotos pylimui formuoti. Kaip atsparos taškai ir priedanga kasėjams ir toliau buvo statomi redutai arba baterijos, ginamos artilerijos. Taip iš pradžių kasant zigzaginius griovius ir statant papildomus įtvirtinimus buvo artėjama prie puolamos tvirtovės²³¹.

Tuo tarpu tvirtovės įgula taip pat ruošdavosi atakai. Ant kurtinos buvo sustatoma artilerija, kuri šaudydavo į puolančiųjų kariuomenę, išsidėsčiusią tam tikru atstumu nuo tvirtovės ir šonine ugnimi bandančią pramušti bastioną. Bastiono fasuose esantys pabūklai apšaudydavo arčiausiai kurtinos esantį priešą bei jo įtvirtinimus²³². Puolantiesiems labai svarbu buvo pramušti kurtiną, o dar geriau – bastiono fasą, kad galėtų skverbtis toliau į tvirtovę. Tam buvo naudojama sukoncentruota į vieną tašką artilerijos ugnis²³³. Kartais, ypač XVII a. pradžioje, bastionai buvo sprogdinami išsikasant po jais tunelius ir dedant paraką²³⁴. Tačiau toks

---

²²⁶ Ten pat.

²²⁷ Freytag A. Architektura militaris... S. 171.

²²⁸ Nowak T. Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia. Warszawa, 1957. S. 170.

²²⁹ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 59.

²³⁰ Nowak T. Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia. Warszawa, 1957. S. 145.

²³¹ Ten pat. S. 147.

²³² Ten pat. S. 173.

²³³ Gruszecki A. Bastionowe zamki... S. 60.

²³⁴ Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku. Mapy i plany. Poznań, 1989.

tvirtovių ėmimo būdas ne visada buvo sėkmingas, nes iškasti tunelį po bastionu buvo gana sudėtinga, jis neretai užgriūdavo arba parakas sprogdavo ne laiku, taip puolantieji prarasdavo nemažai kareivių. Tvirtovės ėgulos tikslas buvo kaip galima ilgiau išsilaikyti tvirtovėje, daryti išpuolius ir griauti priešų įtvirtintas stovyklas²³⁵.

Panašaus tipo apgultyse dalyvavo ir LDK kariuomenė. Klasikine apgultimi, naudojant olandiško tipo lauko fortifikaciją, galima laikyti Smolensko deblokavimą 1632–1634 m. Smolensko karo metu. Ši apgultis labai gerai pavaizduota J. Pleitnerio žemėlapyje²³⁶. Tuo tarpu akivaizdus apgulties pavyzdys yra Biržų tvirtovė, jai paimti švedai kasė paraleles ir statė redutus. Tai liudija 1704 m. švedų graviūra, dabar saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune²³⁷. Sunku pasakyti, ar anksčiau aptarti įtvirtinti Lietuvos dvarai buvo imami apgulties būdu. Nors kai kurie autoriai tvirtina, kad, pavyzdžiui, Panemunio, Siesikų dvarai buvo apgulti švedų, tačiau konkretnių šaltinių ar ikonografijos nėra išlikę²³⁸.

Lauko įtvirtinimų pavyzdžiai Lietuvoje. Lauko įtvirtinimai, statyti karų metu, nebuvo itin atsparūs laiko atžvilgiu, daugelis jų apirę ar eksploatuojami žemės ūkio darbams, kas sunkina datavimą bei paskirties nustatymą. Be to, smulkesni objektai Lietuvoje yra mažai tyrinėti, kas sukelia dar didesnius apie juos rašiusių autorių nesutarimus. Lauko įtvirtinimus sunku susieti ir su istoriniu kontekstu. Nepaisant to, bent keletą jų mėginsime aptarti.

Belvederis. Toks įtvirtinimas yra Jurbarko rajone, Seredžiaus apylinkėje, apie 1,5 km į vakarus nuo Seredžiaus kaimo. Belvederio pavadinimas (ital. *belvedere* – puikus reginys) yra kilęs nuo architektūroje naudoto bokštelio ar atskiros pastato, iš kurio gerai matosi apylinkė, pavadinimo. Dvarą su belvederiu XIX a. viduryje netoli įtvirtinimų pastatė K.Burba²³⁹. Iš čia kilo ir kaimo, ir įtvirtinimų pavadinimas. Šiems įtvirtinimams panaudotas

---

²³⁵ Švedų – lietuvių mūšis // Vytauto Didžiojo karo muziejus. Inv. Nr. 548 – 1.

²³⁶ *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // VAA. F. 5. B. 3683 (apie Panemunio dvarą), *Kasperiavičienė A.* Respublikinės reikšmės architektūrinis paminklas, buvę Daugailių dvaro rūmai. Istoriniai tyrimai // LII. F. 5. B. 3220 (apie Siesikų dvarą).

²³⁷ *Česnulius V.* Belvederis // Mokslas ir gyvenimas. 1965. Nr. 11. P. 36.

²³⁸ *Tautavičius A.* 1972m. ... // LII. B. 321. P. 6.

²³⁹ *Berulis S.* 1990 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Jurbarko rajone ataskaita // LII. B. 1719. P. 3.

Nemunio slėnio pakraštyje esančios aukštumos kampas, kurį iš rytų ir pietų supa Nemuno slėnis, iš pietvakarių – dauba, nusileidžianti į slėnį, ir tik iš šiaurės–šiaurės vakarų siekia aukštumą²⁴⁰. Nuo šios aukštumos įtvirtinimas atskirtas 7 m pločio ir 1 m gylio gynybiniu grioviu ir pylimu, kurio aukštis nuo griovio dugno yra 2,6 m, o nuo aikštelės – apie 1,5 m²⁴¹. Rytiniame ir vakariniame įtvirtinimų kampuose yra bastionai. Bastioninio įtvirtinimo išorinio poligono kraštinė AF yra apie 58,2 m ilgio (priedas Nr.5²⁴²), kurtinos CD ilgis – 32 m. Rytinis bastionas gerokai labiau apgriuvęs nei vakarinis, todėl jo fasas EF apie 11,3 m, o vakarinio bastijono fasas AB – apie 12 m, abiejų bastijonų flankai BC ir ED yra po 4 m. Kurtinos viduryje padarytas apie 2 m pločio kelias. Už pylimo esančios įtvirtinimo aikštelės plotas yra apie 50 x 55 m dydžio. Pylimu galėjo būti apjuosta visa aikštelė, tačiau rytiniame ir pietiniame aikštelių kraštuose susidariusios didelės nuošliaužos, todėl nei tikslaus aikštelės dydžio, nei kitų duomenų patikslinti nebegalima. 1972 m. šį įtvirtinimą žvalgė LII. Rastas 0,5 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame buvo degėsių, šlako, žiestos keramikos likučių²⁴³. Šiuo metu įtvirtinimas neardomas, apaugęs medžiais.

Sprendžiant iš turimų duomenų, Belvederio įtvirtinimą galima priskirti tipiškam XVII a. bastioninio tipo lauko įtvirtinimui, pritaikytam prie pasirinktos vietovės. Greičiausiai tai buvo laikina kariuomenės apsigalvėjimo vieta, kitaip tariant, įtvirtinta stovykla. Šio įtvirtinimo išmatavimai netolimi J. Naronowicziaus–Narońskio pateiktiems 20 prentų (60,4 m) dydžio tvirtovės duomenims²⁴⁴, tačiau tai dar neįrodo, kad statyta remiantis būtent šio autoriaus pateiktais skaičiavimais.

Volai (Biliūnai). Volų, kartais vadinamų Biliūnais, gynybiniai įtvirtinimai yra apie 1,25 km į pietvakarius nuo Žemaičių plento, apie 0,3 m nuo autostrados Kaunas–Klaipėda, apie 0,47 km į pietus nuo buvusios Biliūnų dvarietės pietinio krašto²⁴⁵. Volų pilaitė siejama su šalia esančio

²⁴⁰ Brėžinys darytas autorės.

²⁴¹ Berulis S. 1990 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Jurbarko rajone ataskaita // LII. B. 1719. P. 3.

²⁴² Naronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. S. 264, rys. 107.

²⁴³ Balčiūnas J. 1980 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Raseinių rajone ataskaita // LII. B. 2243 (toliau - Balčiūnas J. 1980 m. // LII. B. 2243). P. 11.

²⁴⁴ *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės architektūros paminklo – buv. Biliūnų dvaro ansamblio (Atv 586) Raseinių raj. Girkalnio apyl. Biliūnų km. istorijos tyrimų ataskaita // LII. F. 5. B. 4199 (toliau - *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // LII. F. 5. B. 4199). P. 5 – 6.

²⁴⁵ Balčiūnas J. 1980 m. // LII. B. 2243. P. 11. Priedo Nr. 22 brėžinys darytas autorės.

dvaro buvusiais savininkais Bilevičiais, spėjama, kad kaip tik čia buvo senoji dvaro vieta²⁴⁶.

Volų įtvirtinimas – tai stačiakampis plotas, kuris pietvakarių šiaurės rytų kryptimi yra 65 m ilgio, o pietryčių ir šiaurės vakarų kryptimi – iki 85 m ilgio. Visas plotas apjuostas 3 m aukščio pylimu, kuris pietryčių ir šiaurės rytų pusėse siekia iki 5–6 m aukščio, nes šioje pusėje yra 6–8 m pločio ir 3 m gylio griovys (priedas Nr.6)²⁴⁷. Spėjama, kad įtvirtinimo viduje, pietiniame jo kampe yra buvęs vienas ar keli pastatai, čia randama ir XVIII a. koklių fragmentų²⁴⁸. Tačiau Volų įtvirtinimas siejamas ir su Šiaurės karu. 1702 m. Biliūnuose buvo įsikūręs Švedijos karaliaus Karolio XII štabas²⁴⁹, todėl Volų įtvirtinimai, kaip laikina kariuomenės stovykla, galėjo atsirasti kaip tik tuo laikotarpiu. Neatmetama galimybė, kad šioje vietoje XVIII a. stovėjo dvaro pastatai²⁵⁰.

Šiuo metu įtvirtinimų pylimas labai apardytas. Ypač nukentėjęs vakarinis kampas, šiaurės vakarų ir šiaurės rytų šonuose padaryti keliukai, todėl neaišku, kur galėjo būti tikrasis įvažiavimas. Tikslėsius duomenis apie šio įtvirtinimo raidą galima pateikti tik atlikus išsamius archeologinius tyrinėjimus.

Vainežeris. Įtvirtinimas, vietinių gyventojų vadinamas piliakalniu arba „okopka“²⁵¹, yra Lazdijų rajone, Kapčiamiesčio apylinkėje, Veisiejų re-

---

²⁴⁶ *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės... // LII. F. 5. B. 4199. P. 5 – 6, *Tautavičius A.* 1961 m. gegužės mėnesio 5-14 dienomis vykdytos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos į Vilkijos, Ariogalos, Raseinių, Skaudvilės, Varnių, Šilalės, Tauragės ir Jurbarko rajonus ataskaita (Kauno, raseinių, Tauragės, Jurbarko ir Šilalės raj.) // LII. B. 101. P. 13.

²⁴⁷ Balčiūnas J. 1980 m. // LII. B. 2243. P. 12, taip pat *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės ... / // LII. F. 5. B. 4199. P. 22.

²⁴⁸ *Tautavičius A.* 1961 m. gegužės mėnesio 5-14 dienomis vykdytos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos į Vilkijos, Ariogalos, Raseinių, Skaudvilės, Varnių, Šilalės, Tauragės ir Jurbarko rajonus ataskaita (Kauno, raseinių, Tauragės, Jurbarko ir Šilalės raj.) // LII. B. 101. P. 13.

²⁴⁹ *Kulikauskas P.* 1954 m. žvalgomoji archeologinė ekspedicija Užnemunėje / Alytaus, Lazdijų, Marijampolės, Prienų, Varėnos, Vilkaviškio raj. / LII. B. 28. P. 14.

²⁵⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. P. 195. Priedo Nr. 23 brėžinys darytas autorės.

²⁵¹ *Tautavičius A., Daugudis V.* 1969 m. gegužės 23 – birželio 13 d. dirbusios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita // LII. B. 301 P. 39 ir *Černiauskas M.* Mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Koordinavimo grupės ekspedicijos po Kupiškio rajoną ataskaita // LII. B. 134. P. 2.

gioniniame parke, Ančios ežero pietiniame krante. Iš šiaurės, rytų ir vakarų jį juosia ežeras, o pietinėje pusėje yra nemažos pelkės.

Pylimo šlaitai statūs, rytinėje ir iš dalies pietinėje pusėje kiek žemėja. Pylimo aukštis nuo 6 m (ab) iki 4 m (gh), plotis apie 3–4 m (bc ir fg). Pylimo forma – ne visai taisyklingas keturkampis, kurio vakarinė kraštinė (AB) yra 40 m, šiaurinėje pusėje kraštinė (BC) pati ilgiausia, kiek lenkta pagal ežero formą, jos ilgis – apie 70 m, rytinis įtvirtinimo kraštas (CD) yra apie 40 m, o pietinė kraštinė – apie 50 m (priedas Nr. 7)²⁵².

Šis įtvirtinimas yra itin mažai tyrinėtas, tačiau savo forma neabejotinai gali būti priskirtas lauko įtvirtinimams – tai netaisyklingo kvadrato formos redutas, pritaikytas prie konkrečios vietovės. Dėl gerų gamtinių sąlygų (iš trijų pusių ežeras) jis sunkiai pasiekiamas visais metų laikais, todėl galėjo būti ir nevienadienė įtvirtinta stovykla, tačiau dėl šaltinių trūkumo nepasisekė jo susieti su istoriniu kontekstu.

Mirabelis. Mirabelio įtvirtinimas yra Kupiškio rajone, Aukštupėnų apylinkėje, už 5 km į pietryčius nuo Kupiškio, Mirabelio kaime, apie 400 m į šiaurę nuo geležinkelio Rokiškis–Kupiškis, dešiniajame Kupos upės šlaite²⁵³.

Įtvirtinimą sudaro stačiakampio formos lygi aikštė (priedas Nr. 8²⁵⁴). Jos ilgis rytų–vakarų kryptimi yra apie 170 m (AB), plotis rytinėje pusėje – apie 85 m (BC), o vakarinėje pusėje – apie 100 m (AF), aikštės plotas – daugiau kaip 1 ha. Aikštelės šlaitai statūs, bet neaukšti. Šiaurinėje pusėje šlaitas žemėja rytų pusės link nuo 2,5 iki 1 m.²⁵⁵, pietinis šlaitas kiek aukštesnis – 3–4 m. Vakariniam aikštės pakraštyje yra supiltas apie 1,3–1,4 m aukščio nuo aikštelės pusės, apie 2,6–2,8 m iš išorės pusės ir apie 1,5 m pločio pylimas. Jo ilgis – apie 92 m (AG), o užsibaigia jis ties aikštelės kraštu, nors pietvakariniame kampe yra 10 x 12 m išsikišimas (DEFG), daugelio autorių vadinamas bastionu²⁵⁶. Tačiau tai nėra bastionas, nes

---

²⁵² Priedo brėžinys sudarytas autorės.

²⁵³ *Tebeliškis P.* Mirabelio karinių įtvirtinimų (Kupiškio rajonas) 1993 metais vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita // LII. B. 2125 (toliau - *Tebeliškis P.* Mirabelio... // LII. B. 2125). P. 1.

²⁵⁴ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. P. 193, Černiauskas teigia, kad Mirabelyje yra net dvi bastijonų aikštelės (*Černiauskas M.* Mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Koordinavimo grupės ekspedicijos po Kupiškio rajoną ataskaita // LII. B. 134. P. 2).

²⁵⁵ *Tebeliškis P.* Mirabelio... // LII. B. 2125. P. 1.

²⁵⁶ *Tautavičius A., Daugudis V.* 1969 m. ... // LII. B. 301. P. 40.

nei savo forma, nei išmatavimais neatitinka bastioninių įtvirtinimų reikalavimų.

Šiaurės vakariniame aikštelės kampe yra nemaža – apie 12 m skersmens ir 3,15 m gylio (skaičiuojant nuo pylimo viršaus) – duobė (RR¹)²⁵⁷, čia galėjo būti 15 x 20 m dydžio pastatas²⁵⁸.

Nors A. Tautavičius ir V. Daugudis 1969 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos metu nustatė, kad čia buvusi XVI–XVII a. dvaro vieta²⁵⁹, o Lietuvos TSR archeologijos atlasas Mirabelį priskyrė kariniams įtvirtinimams²⁶⁰, jokių tai patvirtinančių šaltinių nebuvo rasta, to neįrodė ir 1993 m. archeologiniai kasinėjimai²⁶¹, kurių duomenys nepatikslo no įtvirtinimo statymo laiko ir jo paskirties. Mirabelio įtvirtinimas nėra tipiškas, todėl sunku jį priskirti kokiam nors lauko ar pastoviosios fortifikacijos tipui.

---

²⁵⁷ Ten pat.

²⁵⁸ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. P. 193.

²⁵⁹ Tebeliškis P. Mirabelio... // LII. B. 2125. P. 1 - 8.

IŠVADOS

1. XVI–XVII a. dėl vis didėjančios kaimyninių respublikų grėsmės Lenkijos–Lietuvos Respublikoje buvo pastatyta nemažai tvirtovių ir įtvirtintų dvarų, sustiprinti miestai. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje galima išskirti Biržus, kaip didikų finansuojamą tvirtovę, Klaipėdą, kaip tvirtovę ir įtvirtintą miestą, bet statytą ne Respublikos, o Prūsijos mokyklos inžinierių, keletą įtvirtintų dvarų ir lauko įtvirtinimų. Visi objektai turi neabejotiną istorinę vertę, tačiau kai kurie iš jų dėl įsivėlusios istoriografijos klaidų neteisingai identifikuojami kaip bastioniniai įtvirtinimai.

2. Senoji italų bastioninių tvirtovių sistema, Europoje atsiradusi dar XV a. ir visiškai įsitvirtinusi XVI a. viduryje, dabartinės Lietuvos teritorijos nepasiekė.

3. Kauno ir Vilniaus bastėjos bei Kauno miesto gynybinė siena, pastatytos XVI–XVII a., ne visai atitiko Vakaruose vyravusias tendencijas ir artilerijos išsivystymo lygį. Nepaisant to, šie įtvirtinimai yra neatskiriama Lietuvos fortifikacijos dalis.

4. XVI a. II pusėje išplitusi naujoji italų bastioninių tvirtovių sistema buvo pritaikyta statant dabartinėje Lietuvos teritorijoje esančias Biržų (1575–1589 m) ir Klaipėdos (XVI a. II pusė) tvirtoves.

5. Senojo tipo olandiškosios bastioninės tvirtovės, išpopuliarėjusios olandų išsivaduojamųjų karų prieš ispanus metu (1566–1609 m.), Lietuvoje atsirado XVII a. II pusėje. Tokio tipo tvirtovė Biržuose pradėta statyti 1662 m.

6. Įtvirtinti dvarai, statyti buvusioje Lenkijos–Lietuvos Respublikoje, yra atskira fortifikacijos rūšis. Keletas jų yra išlikę ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje.

7. Įtvirtintas Baltadvario dvaras negali būti vadinamas bastionine tvirtove, nes: 1) išlikę pylimai visiškai neatitinka bastioninės tvirtovės formų reikalavimų; 2) archeologiniai tyrimų metu neaptikta jokių bastionų liekanų; 3) bastionų egzistavimo nepatvirtina XVII a. Baltadvario dvaro inventoriai.

8. Siesikų dvare taip pat nebuvo bastioninių įtvirtinimų, nes: 1) nors Siesikų dvaro įtvirtinimų sistema smarkiai apardyta, akivaizdu, kad čia esantys pylimai neatitinka bastioninių įtvirtinimų reikalavimų; 2) archeologinių tyrimų metu neaptikta jokių bastionų liekanų.

9. Panemunio dvare esantį įtvirtinimą galima laikyti reduktu, prita-

kytu prie esamos vietovės. Ar šis redutas buvo pastatytas ant ankstesniais laikais buvusio piliakalnio, gali patvirtinti archeologiniai tyrinėjimai.

10. Belvederio įtvirtinimą galima priskirti tipiškam XVII a. bastioninio tipo lauko įtvirtinimui, pritaikytam prie pasirinktos vietovės.

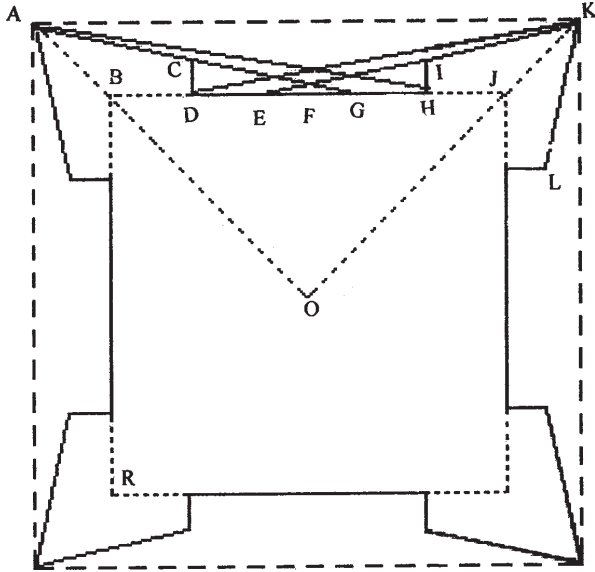
11. Volų įtvirtinimas galėjo būti keturkampio formos redutas, XVIII a. pradžioje naudotas kaip įtvirtinta stovykla, o vėliau toje pačioje vietoje pastatyti dvaro pastatai.

12. Vainežerio įtvirtinimas yra netaisyklingo keturkampio formos redutas, pastatytas išnaudojant palankias gamtines sąlygas.

13. Mirabelio įtvirtinimas negali būti vadinamas bastioniniu įtvirtinimu, nes visiškai neatitinka bastioninių įtvirtinimų reikalavimų. Tai galėjo būti medine tvora apjuosta aikštelė su kampe stovinčiu mediniu bokštu.

PRIEDAI

1. Svarbiausi bastioninio plano ir pjūvio terminai.*

BO – spindulys;

BJ – vidinio poligono kraštinė, vadinta tiesiog vidiniu poligonu;

AK – išorinio poligono kraštinė, vadinta tiesiog išoriniu poligonu;

EK – didžioji gynybos linija;

DK – gynybos linija;

DE – faso gynybos nuo kurtinos linija (antroji gynybos linija);

DH – kurtina;

BD – gorža;

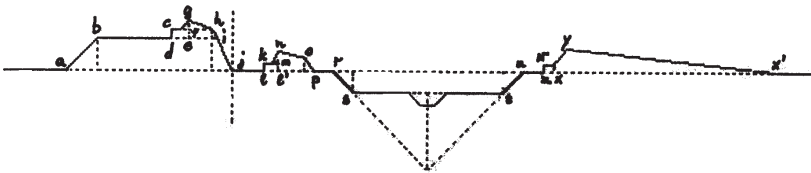
CD – flankas;

---

* Bastiono plano ir pjūvio brėžiniai ir terminai sudaryti remiantis Freytag A. Architektura militaris nova et aucta 1630. Amsterdam, 1665. Noronowicz - Naroński J. Budownictwo wojenne. Warszawa, 1957, Gruszecki A. Bastionowe zamki w Małopolsce. Warszawa, 1962 ir Kitkauskas N. Biržų antrosios pilies pylimai, fosa, redutas, tiltas // Arcgitektūros paminklai. Vilnius, 1975. T. III. veikalais.

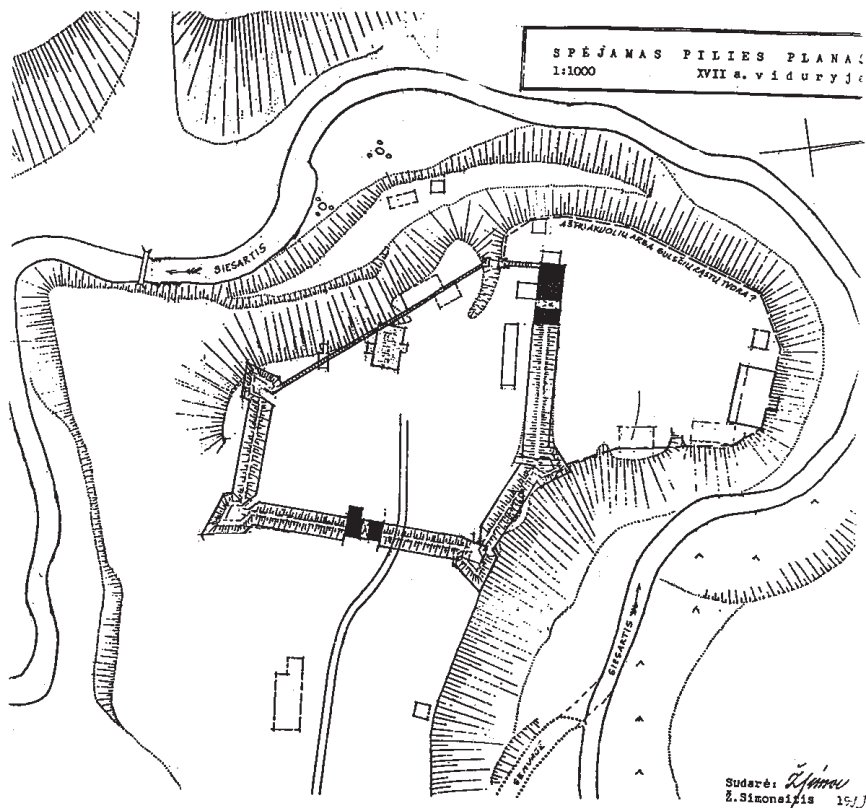
AB – sudaromoji linija
 AC – fasas;
 RBJ – poligono kampas;
 IKL – bastiono kampas;
 CDE – flankų kampas;
 BOJ – vidinis (centrinis) kampas;
 AFK – didžiausias gynybos kampas;
 IEH – mažiausias gynybos kampas.

Svarbiausi pjūvio terminai

abij – pylimas;
 rstu – fosa;
 egghi – brustveras;
 dcfe – banketas;
 bd – valgangas;
 hj – vidinis fosos šlaitas;
 rs – išorinis pylimo šlaitas;
 l'nop – fosebreja; uz lėptas kelias;
 xx'y – glasis.

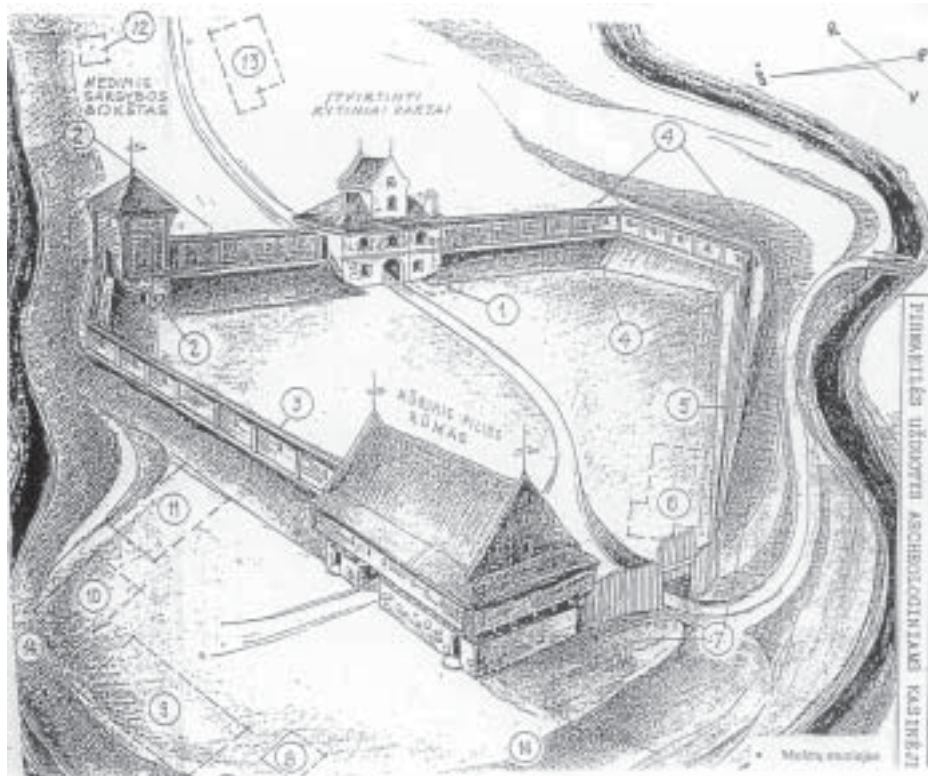
2. Spējamas XVII a. vidurio Baltadvario pilies planas.*

* Kuncevičius A. 1999 m. Baltadvario piliavietės (AR 682) archeologijos žvalgomųjų tyrimų ataskaita. // LII. B. 3471. P. 9.

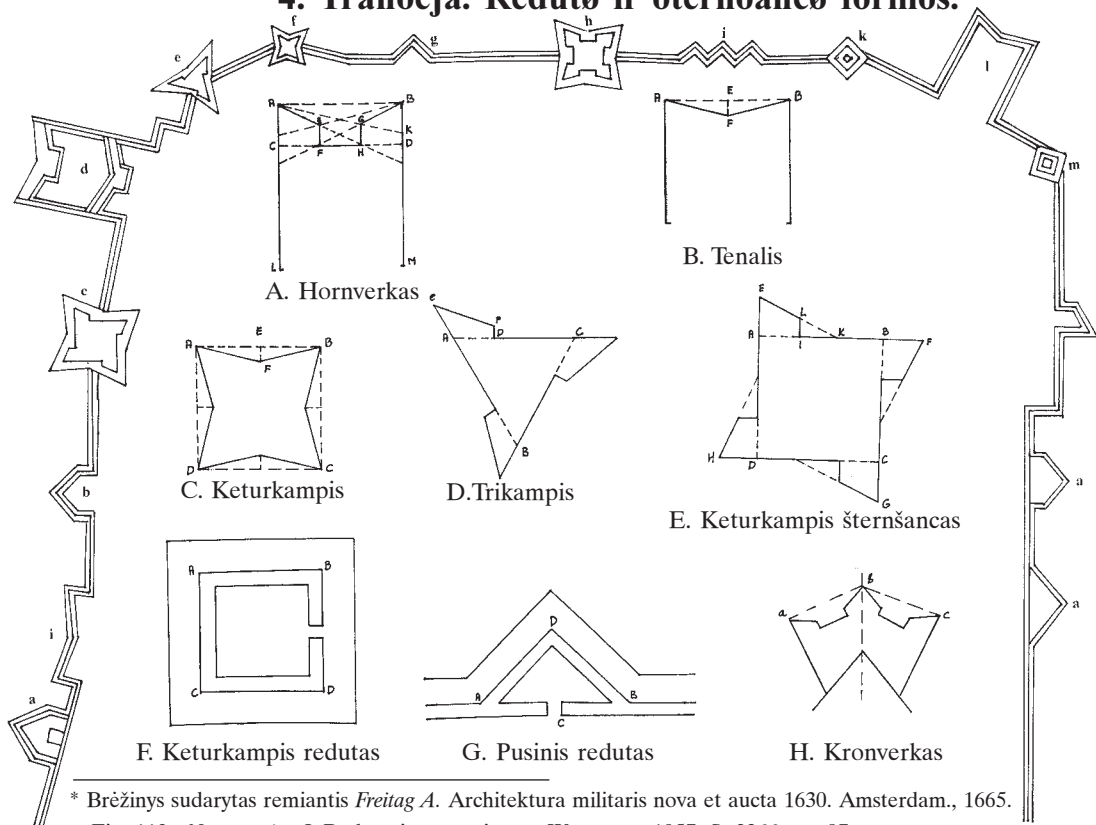

3. Baltadvario gynybinių įtvirtinimų atstatymo schema, parengta pagal 1628, 1645, 1695 ir 1841 m. pilies ir dvarvietės inventorių.

1. Rytinių vartų pastato rizalitas;
2. Medinio bokšto mūrinis rūsys ir pylimai prie jo; 3. Medinio aptvaro pėdsakų paieškos;
4. Pylimų ir aptvaro PR kampo planas;
5. Pylimų ir aptvaro pėdsakų paieškos;
6. Buv. pastato planas, elementai;
7. Aštriakulių siena, ūkiniai vartai;
8. 1628 m. minimas pastatas "skarbiec";
9. 1628 m. minimas pilies-dvaro medinis rūmas su auksu papuošta sale;
10. Inventoriuose neminėtas pastatas;
11. Inventoriuose neminėtas pastatas;
12. mūrinis rūsys;
13. "Dom gospodarski" – prievaizdo namas;
14. Formuoti šlaitai.

4. Tranĉēja. Redutø ir ģēternĉancø formas.*

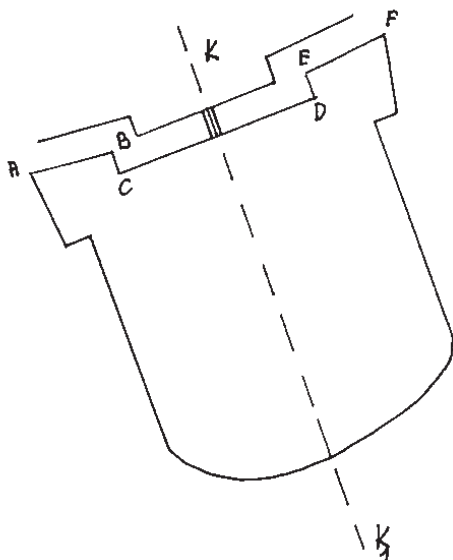

* Brėžinys sudarytas remiantis *Freitag A. Architektura militaris nova et aucta 1630. Amsterdam., 1665.*

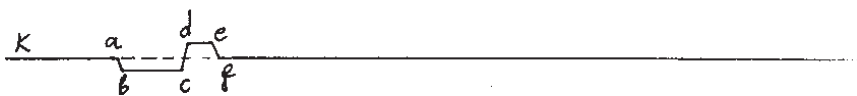
Fig. 113., *Naronowicz J.* Budownictwo wojenne. Warszawa, 1957. S. 2266 rys. 87.

5. Belvederio ģirtvinīmas (Jurbarko r.); pjūvis.

M 1: 1000

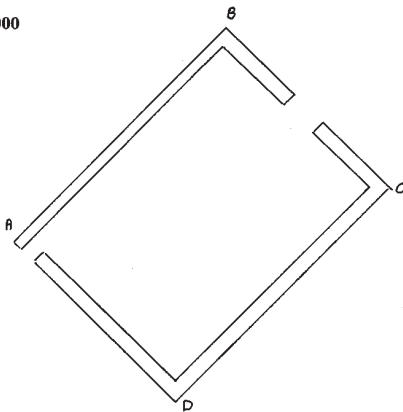

M 1: 500

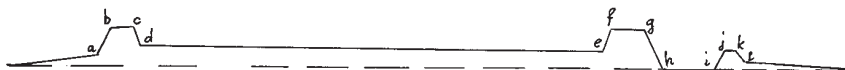

6. Volų įtvirtinimas (Raseinių r.); pjūvis.

M 1: 1000

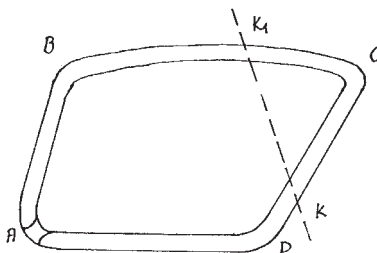

M 1:500

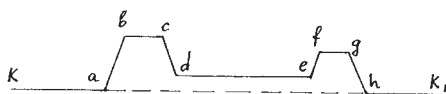

7. Vainežerio įtvirtinimas (Lazdijų r.); pjūvis.

M 1: 1000

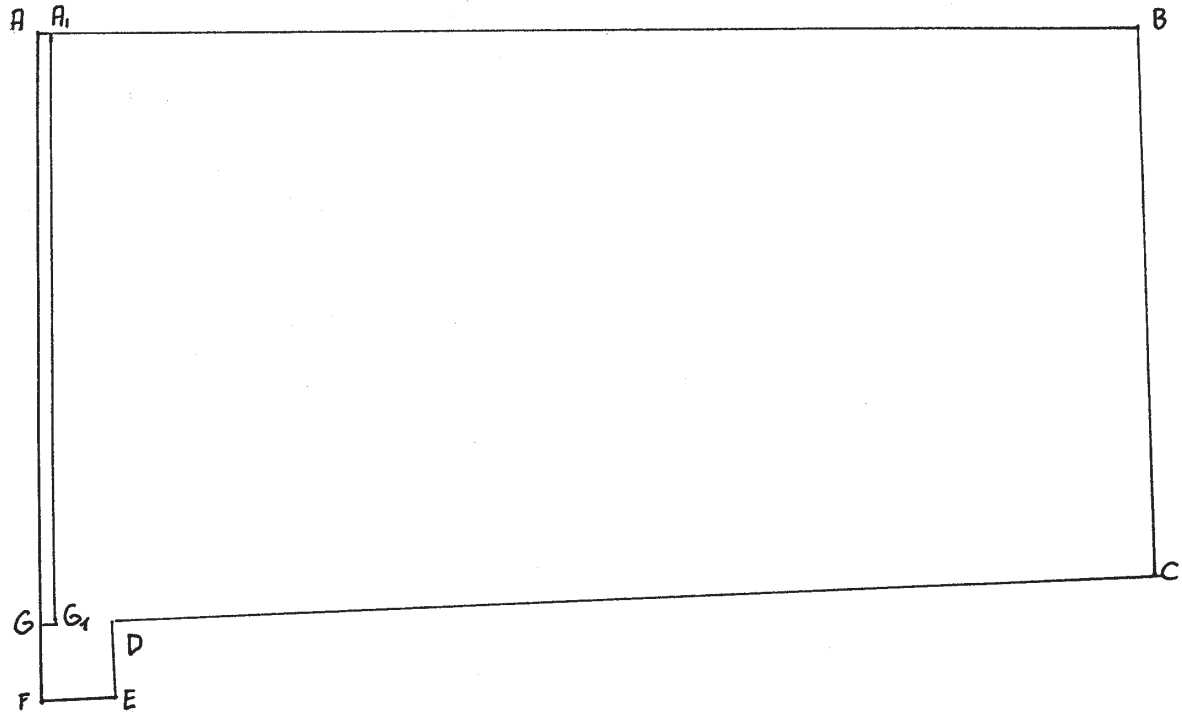

M 1: 500

8. Mirabelio įtvirtinimas (Kupiškio r.).

M 1: 1000

Šaltiniai

1. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 – 1995 metais. Vilnius, 1996.
2. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1995 – 1996 metais. Vilnius, 1998.
3. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 – 1999 metais. Vilnius, 2000.
4. Balčiūnas J. 1980 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Raseinių rajone ataskaita. // LII. B.2243.
5. *Berulis S.* 1990 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Jurbarko rajone ataskaita // LII. B. 1719.
6. Biržų pilis 1704 m. plane // Lietuvos vaizdo ir garso archyvas. 124715.
7. *Černiauskas M.* Mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Koordinavimo grupės ekspedicijos po Kupiškio rajoną ataskaita // LII. B. 134.
8. *Freytag A.* Architektura militaris nova et aucta 1630. Amsterdam, 1665.
9. *Gendrėnas G.* Siesikai 1997 m. Dvaro rūmai. Drenažas. Archeologijos žvalgomieji tyrimai ir archeologijos tyrinėjimai. Ataskaita // LII. B. 2926.
10. *Grišinas V.* XVI-XIX a. respublikinės reikšmės architektūrinis paminklas Siesikų dvaro ansamblis, reg. NR. Atr – 150. 1994 m. archeologinių tyrimų ataskaita (Ukmergės raj.) // LII. B. 2322.
11. *Gudynaitė B.* AtV 1016. XVI a. Bastioninė pilis, Molėtų raj. Videniškių apyl. Baltadvario km. // LII. F.2. B.1556-212.
12. *Kasperavičienė A.* Respublikinės reikšmės architektūrinis paminklas, buvę Daugailių dvaro rūmai. Istoriniai tyrimai // LII. F. 5. B. 3220.
13. *Kulikauskas P.* 1949 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dienoraštis (Zarasų, Rokiškio, Utenos raj.) // LII. B. 3
14. *Kulikauskas P.* 1954 m. žvalgomoji archeologinė ekspedicija Užnemunėje (Alytaus, Lazdijų, Marijampolės, Prienų, Varėnos, Vilkaviškio raj.) // LII. B. 28.
15. *Kuncevičius A.* 1999 m. Baltadvario piliavietės (AR 682) archeologijos žvalgomųjų tyrimų ataskaita // LII. B. 3471.
16. *Kvizikevičius L.* Siesikų dvarvietės (Ukmergės raj.) 1998 m. archeologijos darbų žvalgomųjų tyrimų ataskaita // LII. F. 1. B. 3072.
17. *Labanauskas K.* Panemunio parkas. Tyrinėjimai. Istorinė apybraiža ir fotofiksacija // VAA. F5. B. 1288.
18. *Naronowicz - Naroński J.* Budownictwo wojenne. Warszawa, 1957.
19. Siesikų pilies rūmai. Istorinė apybraiža // LII. F. 5. B. 158.
20. *Tatoris J.* Pilies ir bastijoninių įtvirtinimų liekanos. Lietuvos TSR architekt-

- tūros paminklai. Istoriniai tyrimai. Medžiaga kultūros paminklų sąvadui // VAA. F. 5. B. 3760.
21. *Tautavičius A., Daugudis V.* 1969 m. gegužės 23 – birželio 13 d. dirbusios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita // LII. B. 301.
  22. *Tautavičius A.* 1972 m. gegužės 22 d. – birželio 10 d. vykusios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Alytaus, Jurbarko, Marijampolės, Kauno, Plungės, Šilutės, Rokiškio, Zarasų, Vilniaus raj.) // LII. B. 321.
  23. *Tautavičius A.* 1961 m. gegužės mėnesio 5-14 dienomis vykdytos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos į Vilkijos, Ariogalos, Raseinių, Skaudvilės, Varnių, Šilalės, Tauragės ir Jurbarko rajonus ataskaita (Kauno, raseinių, Tauragės, Jurbarko ir Šilalės raj.) // LII. B. 101.
  24. *Tebeliškis P.* Mirabelio karinių įtvirtinimų (Kupiškio rajonas) 1993 metais vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita // LII. B. 2125.
  25. *Vojevodskaitė A.* Respublikinės reikšmės archeologijos paminklo Nr. 682 - sen. vienuolyno Molėtų raj. Videniškių apylinkėje Baltadvario km. ir buvusio Baltadvario dvaro ir koplyčios istoriniai tyrimai // LII. F5. B. 3529.
  26. *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės architektūros paminklo – buv. Biliūnų dvaro ansamblio (Atv 586) Raseinių raj. Girkalnio apyl. Biliūnų km. istorijos tyrimų ataskaita // LII. F. 5. B. 4199.
  27. *Vojevodskaitė A.* Vietinės reikšmės architektūros paminklo (Atv 598) – buvusio Panemunio dvaro ansamblio Panemunio apylinkėje Rokiškio rajone istorinių tyrimų ataskaita. // VAA. F. 5. B. 3683.
  28. *Zabiela G.* Archeologijos paminklų žvalgymas Jonavos, Pasvalio, Rokiškio, Širvintų, Ukmergės, Utenos, Zarasų rajonuose 1991 metais // LII. B. 1918.
  29. *Žulkus V.* Klaipėdos miesto gynybiniai pylimai. Archeologinių tyrimų darbų ataskaita // VAA. F.5. B. 939.

CARINĖS RUSIJOS KARO PRIEVOLĖS SĄRAŠAI IR NESĄRAŠINIAI DOKUMENTAI LIETUVOJE

Vilius Botyrius

Karo prievolės problematika vėl tampa aktuali nūdienai, kuriant Lietuvos kariuomenės infrastruktūrą. Kita vertus tai ne tik aukštosios politikos, bet ir aktuali tema daugumai piliečių asmeniškai ypač vyriškai jos pusei. Lietuvos visuomenė dar tebejunta skaudžias sovietinės karo prievolės pasekmes, nors kita vertus, iki šiol dar nėra įsisąmonintos 120 metų trukusios carinės Rusijos karo prievolės pasekmės Lietuvai. Visuomenėje plačiau priimta tėra istorinė mintis, kad carinės Rusijos karo prievolė nemaža dalimi paskatino lietuvių emigraciją į JAV ir kitas šalis, pradedant 1874 metais ir iki pat prasidedant Pirmam pasauliniam karui 1914 m. Lietuviškosios istoriografijos šia tema tėra užuomazgos, dažnai prisiiminimų lygio. „Karo archyvas“ tarpukaryje spausdino V. Steponaičio straipsnį, kuriame pasiremiant Rusijos oficialiais šaltiniais mėginta įvertinti šauktinių, neatvykusių į šaukimo punktus, skaičių pagal tautybes. Autorius teigia, kad 1908 metais pagal šį rodiklį lietuviai užėmė tvirtą antrą vietą tarp visų imperijos tautų (23 nuošimčiai neatvykusių), atsilikdami tik nuo žydų šauktinių¹. Įdomus ir A. Visocko straipsnis apie lietuvių tarnavusius carinės kariuomenės sudėtyje Vidurinėje Azijoje². Aneksijos atveju svetimųjų primesta karo prievolė yra viena sunkiausių prievolių kraštui. Tačiau tūkstančiai ir tūkstančiai nežinomų likimų vis dar laukia kol bus pažadinti.

Ar jie buvo tik pasyvios aukos, ar istorikų neįvertinti tautos egzodo herojai? Ieškantiems atsakymų praverstų Lietuvos archyvuose išlikusios Rusijos karo prievolės archyvinių dokumentų sisteminė apžvalga.

---

¹ *Steponaitis V.* Lietuviai rusų kariuomenėje. Karo archyvas, T.4, 1928.

² *Visockas A.* Kariai katalikai Rusijos imperijos armijoje Turkestane. Karo archyvas, T.15, 1998.

Karinė reforma

Rusijos imperija įvedė savąją karo prievolę Lietuvoje iš kart po aneksijos 1795 metais. Pirmiausiai ji palietė valstiečių ir miestiečių luomus. Žydų luomas laikinai galėjo atsipirkti nuo karinės tarnybos specialiu mokesčiu, bet nuo 1827 m. ir jie privalėjo atlikti prievolę „natūra“. Rekrūtų kvota vidutiniškai sudarydavo 5-8 vyrus nuo tūkstančio vyrų per metus, bet įvairavo, nežiūrint kokios buvo politinės aplinkybės imperijoje. Iki 1834 m. rekrūto tarnyba truko 25 metus, vėliau buvo trumpinama. Karo prievolinkų apskaitos sistemos iš esmės nebuvo. Jų surinkimas dažnai virsdavo gaudynėmis sodžiuose. Pralaimėjimas Krymo 1853-1856 m. kare Europos šalių moderniom kariuomenėm paskatino Rusiją įvesti visuotinę karo prievolę. Jos pagrindai buvo nustatyti naujame Karo prievolės statute, caro pasirašytame 1874 sausio 1 d (senuoju stiliumi)³. Liberali reforma lietė visus pasaulietinius luomus, nes dabar kiekvienas, tiek valstietis ar miestietis, tiek bajoras, buvo karo prievolininkas. Karo tarnyba buvo sutrumpinta iki 7 vėliau 5 metų. Nuo 1874 m. visi šaukiamojamiesiems, tai yra 20-ties metų, vyrai privalėjo traukti burtus, kam teks atlikti tikrąją karinę tarnybą, o kas bus įrašytas į atsarginius. 19 ir 20 amžių sandūroje Rusijos imperijoje kasmet buvo suskaičiuojama apie vieną milijoną šauktinių. Kariuomenei papildyti užteko 300 tūkstančių vyrų kasmet⁴. Todėl ir Lietuvoje tarnauti kasmet turėjo būti paimama apie pusę visų šauktinių. Nuo 1874 m. kasmet naujokų kvotas vyriausybė nustatydavo proporcingai teritoriniam principui.

1874 m. įvedus visuotinę karo prievolę reikėjo sukurti ne tik karo prievolinkų, bet ir visų be išimties gyventojų, įskaitant moteris, apskaitos sistemą. Nuo tada susiduriame su naujais Rusijos imperijos valstybinio aparato sukurtais karo prievolės sąrašais ir nesąrašiniais dokumentais. Visą karinės reformos eigą ir reformos šaltinius galima suskirstyti į dvi dalis: pradinius, 1874 - 1876 metų, ir kasmetinius arba periodinius surašymus 1874 - 1915 m. Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje. Pradinį 1874 - 1876 metų etapą galima pavadinti tikru gyventojų apskaitos vėjumi. Šiuo etapu buvo sudaryti pirminiai šeimų sąrašai, papildyti

---

³ Sbornik zakonienij i rasporiaženij pravitelstva. St.Peterburgas, 1874.

⁴ Bolšaja enciklopedia.St.Peterburgas.T.5.L.575.

reviziniai surašymai ir surašyti žydai karo prievolinkai. Antram etapui galima priskirti jaunuolių karinio prirašymo prie apylinkių knygas (kniga dla zapisi pripisannyh k prizivnym učastkam), kasmetinius šauktinių sąrašus (časniye prizivnye spiski), naujokų sąrašus (priemnaja rospis). Šių gyventojų apskaitos šaltinių pavadinimai neatspindi viso jų turinio, nes be pačių karo prievolinkų juose randame ir jų šeimų narius. Nors karinė prievolė tapo **visuotine**, tačiau ją **organizuoti** pavesta skirtingoms institucijoms vis dar **luominiu principu**. Dalį šių sąrašų sudarė karo prievolės įstaigos, įkurtos 1874 metais kiekvienoje apskrityje, kitus - jau seniau egzistavusios valstybinės ir luominės institucijos, tokios kaip miestų dūmos bei valsčių valdybos ar miestiečių bendruomenės. Išimtį sudaro nuo Vilniaus apskrities atskirta Vilniaus miesto karo prievolės įstaiga, atskirai numatyta Karo prievolės statute. Deja, mes galime remtis daugiausia tik buvusių Vilniaus ir Kauno apskričių įstaigų archyvine medžiaga, nes Lietuvos archyvuose išliko beveik vien tik šių savivaldos įstaigų fondai.

Prirašymo prie apylinkių sąrašai

Karo prievolės pamatas - karo prievolinkų registracija - buvo numatytas Karo prievolės statuto #96 punkte. Jaunuoliai nuo 16 iki 21 metų amžiaus, nepaisant luomo ir konfesijos, privalėjo kartą gyvenime paduoti pareiškimą registruotis (zajavlenije o pripiske k učastku) apskrities karo prievolės įstaigai (neapmokestintų luomų) arba miesto dūmai (apmokestintų luomų - vadinamosios revizinės sielos). Tai buvo galima padaryti asmeniškai, per tarpininką ar paštu. Pareiškimai buvo segami į bylas. Dėl to bajorų bei valdininkų⁵ ir nebajorų (krikščionių ir žydų) pareiškimai dažniausiai sudaro atskiras archyvų bylas. Tos pačios institucijos kiekvienam asmeniui išduodavo numeruotą **prirašymo liudijimą** (svidetelstvo o pripiske), išskyrus valstiečių luomo asmenis, gyvenančius kaimo vietovėse⁶. Tai suprantama, mat ši gyventojų kategorija buvo beveik visai sėkli. Prirašymo liudijimą buvo privaloma pateikti šaukimo metu, taip pat tuokiantis ir pradedant valstybės tarnybą. Pradiniu reformos metu liudijimą reikėjo gauti ne vėliau kaip iki gruodžio 31 dienos tų

---

⁵ Vilniaus miesto privilegijuotų luomų šauktinių 1875 m. prirašymo byla. Lietuvos Valstybės Istorijos archyvas (toliau LVIA), F.499.Ap.1.B.1592.

⁶ Karo prievolės statuto punktas #97,

metų, kuriais asmuo sulaukė 20-ties. Vėliau registruotis privalėjo 16-mečiai. Jaunuoliai, gavę prirašymo liudijimą ir tapę karo prievolinkais, buvo registruojami į vadinamąją **prirašymo prie apylinkių knygą** (knyga dlia zapisi pripisannyh k prizyvnyh učastkam). Šios knygos pavadinimas gana klaidinantis. Visų pirma tai buvo viena bendra knyga visoms šaukimo apylinkėms, esančioms apskrityje. Pavadinime apylinkių daugiskaita pavartota tik todėl, kad knygos klausimyne dažniausiai yra nurodomi ir šauktinių apylinkių numeriai, o ne todėl, kad knygas sudarė kokios nors apylinkių institucijos. Karo prievolinkų šaukimo apylinkės neturėjo savų valdininkų aparato. Tiesiog rudenį, kai pradėdavo veikti šaukimo punktas, 10-čiai dienų čia buvo komandiruojami apskrities karo prievolės įstaiigos valdininkai. Šauktinis prie atitinkamos apylinkės nesigilinant buvo prirašomas pagal gyvenamąją vietą.

Iš jaunuolių pareiškimų bylų bei prirašymo knygų anketos galima sužinoti asmens duomenis, luomą, gimimo datą, konfesiją, raštingumo lygį, užsiėmimą ar verslą, prirašymo liudijimo išdavimo datą ir jo numerį, gyvenamąją vietą arba bent šaukimo apylinkę ir metus, kuriais karo prievolinkas buvo įtrauktas į šauktinių sąrašą. Žinoma, jei valdininkai, pildę anketą, buvo pareigingi, o taip būdavo toli gražu ne visada. Kita vertus, ne visada 19 amžiuje aplinkybės leido surinkti tokias žinias. Nuoseklumu carinės Rusijos įstatymų kūrėjai, atrodo, nepasižymėjo. Viena iš vertingiausių tyrinėtojų nuostatų yra reikalavimas, kad paduodantys pareiškimus jaunuoliai pateiktų gimimo metrikų nuorašą. Tačiau kilę sunkumai privertė miestų dūmas ir valsčių valdybas išduoti laikinus prirašymo liudijimus ir be metrikų nuorašų ar iš vis nenurodant karo prievolinko amžiaus. Tai ypač buvo aktualu 1874-siais, pirmais reformos metais. Tais metais jaunuoliai prie karinės prievolės apylinkių buvo prirašomi ir šauktinių sąrašai buvo sudaromi vienu metu, todėl iš dalies neteko prasmės. Apie karo prievolės reformą buvo pranešama bažnyčiose, maldos namuose bei per skelbimus⁷. Kauno dūma siekė karo prievolinkų prirašymą pabaigti iki balandžio 15 d.⁸, bet jis užtruko iki rudeninio šaukimo pradžios, ir vargu ar buvo užbaigtas galutinai. Ypatingųjų reikalų valdininkas, stebėjęs karo prievolės reformos įgyvendinimą Vilniaus gu-

⁷ Biržų policijos pareigūno 1874 03 29 raportas. Kauno Apygardos archyvas (toliau - KAA), F.61.Ap.2.B.5337, L.158.

⁸ Kauno apskrities šauktinių 1874 m. prirašymo pareiškimai. KAA, F.61.Ap.2.B.5218, L.37-108.

bernijoje, mini, kad tik apie 50 šauktinių iš Vilniaus miesto 1874 m. rugsėjo mėnesį turėjo prirašymo liudijimus⁹. Pirmais reformos metais pagal Karo prievolės statutą privalėjo būti surašyti tik visi dvidešimtmečiai. Jau nesni galėjo dar atidėti šią procedūrą kitiems metams, ir čia būta daug nesusipratimų ir mažai patirties¹⁰.

Šauktinių sąrašai

Šauktinių sąrašai po 1874 metų tapo pagrindine informacijos baze organizuojant kasmetinę kariuomenės naujokų atranką. Tačiau 1874 m. statutas neduoda aiškaus apibrėžimo, kas yra tas šauktinių sąrašas. Kaip archyvo byla tai tėra didelio formato dažniausiai spausdinta anketa, susidedanti iš 18 skyrių klausimyno, kuris plačiai nusako karo prievolinko ar net jo šeimos gyvenimo charakteristiką. Vienas vertingiausių yra punktas apie šauktinio, pretenduojančio į lengvatas, šeimos narių sudėtį. O tokių buvo nemažai. Metų laikotarpiu nuo pirmo iki dešimto anketos skyrius (miestiečiams ir valstiečiams) užpildydavo savivaldos institucijos, o nuo 11 iki 18 - apskričių karo prievolės įstaigos. Tik metų pabaigoje galutinai sutvarkoma anketa, metų laikotarpiu tačiau, ji įvairių institucijų buvo įvardijama tuo pačiu šauktinių sąrašo pavadinimu. Todėl simboliška, kad dažnai (bent 8-ajame dešimtmetyje) ši anketa spausdinta be titulinio pavadinimo.

Vienintelis statute minimas tikslus šauktinių sąrašo kriterijus yra amžiaus cenzas. Kasmet turėjo būti suregistruojami visi jaunuoliai, kuriems praėjusiais metais sukako 20 metų. Toliau statute išdėstomas procedūrų, kaip teisingai nustatyti karo prievolinkų amžių, sąrašas, ir tam skiriami beveik visi kiti statuto skyriaus punktai. Todėl šauktinių sąrašai visiškai atitinka savo pavadinimą tik kiekvienų metų rudenį, prieš pat šauktiniams traukiant burtus. Amžiaus nustatymas 19 šimtmetyje buvo opi problema, sunkiai suvokiama dabartiniame visuotinės pasportizacijos amžiuje. Iki šaukimo pradžios taip ir **nepavykdavo sudaryti bendro šauktinių sąrašo**. Visų pirma dėl tos pačios amžiaus problemos. Para-

---

⁹ Ypatingųjų reikalų valdininko P.Voicekovskio 1874 07 25 raportas Vilniaus gubernatoriui. LVIA, F.380. Ap.31. B.69, L.10.

¹⁰ Vilniaus miestiečio, gyvenančio Odesoje, 1874 07 06 laiškas Vilniaus dūmai, kuriame jis prašo prirašyti jį prie Vilniaus šaukimo apylinkės. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.306.

leliai būdavo sudaromos dvi formos: pagrindinis sąrašas šauktinių, kurių amžiumi neabejojama, ir specialus sąrašas šauktinių, kurių amžių turėjo nustatyti speciali komisija jau rudens šaukimo metu. Į pastarąjį, laimei ar nelaimei, dažniausiai pakliūdavo šauktiniai žydai. Antra, nors karo prievolė tapo visuotine, bet ji buvo vykdoma luominio skirstymo pagrindu ir skirtingų institucijų. Bajorų, valdininkų ir kitų neapmokestintų pagalvės mokesčiu luomų šauktinių sąrašus sudarydavo nuo pat pradžių tik karo prievolės įstaigos. Apmokestintų luomų (miestiečių, valstiečių ir kitų) sąrašus pradiniam etape sausio-gegužės mėnesiais buvo pavesta sudaryti miestų dūmoms ir valsčių valdyboms. Bet kadangi realiai juos sudarydavo skirtingų konfesinių bendruomenių deputatai, tai buvo paskirų bendruomenių luominiai sąrašai (častnije prizivnije spiski). Tik antrame etape, nuo birželio mėnesio, apskričių karo prievolės įstaigos sugrupuodavo įvairių luomų ir bendruomenių sąrašus į apylinkinius šauktinių sąrašus ir tik tam, kad, atsižvelgiant į bendrą šauktinių skaičių apylinkėse, gubernijos karo prievolės įstaiga paskirstytų naujokų kvotas kiekvienai apylinkei. Keliapakopę surašymo eigą iš esmės lėmė skirtingi šaltiniai, kurių pagrindu buvo nustatomas vyrų amžius ir sudaromi 20-mečių sąrašai. Karo prievolės statutas mini tokius šaltinius šauktinių sąrašams sudaryti: a) metrikų išrašus, b) revizinius sąrašus, c) prirašymo liudijimus, d) asmeninius pareiškimus, e) numatomus ateityje sudaryti šeimų sąrašus. Suvalkų gubernijoje kaip ir visoje Lenkijos Karalystėje tokiu pagrindu buvo gyventojų knygos¹¹. Bajorų bei valdininkų šauktiniams toks šaltinis galėjo būti tik metrikų išrašai, nes šie luomai, kaip neapmokestinti pagalvės mokesčiu luomai, į revizinius sąrašus nebuvo įtraukiami. Be to, metrikų nuorašą reikėjo pateikti ir personalinės registracijos atveju. Miestiečių, valstiečių, žydų ir kitų luomų, apmokestintų pagalvės mokesčiu, šauktinių sąrašai buvo sudaromi remiantis tiek metrikomis, tiek reviziniais ar šeimų sąrašais. Natūralu, kad turint du šaltinius, pasitaikydavo atvejų, kai duomenys nesutapdavo. Ypač amžius, o žydų - ir vardai. Neretai viename iš šaltinių asmuo išvis nebūdavo įrašytas. Galima būtų suprasti tokį dubliuotą ir sudėtingą šauktinių sąrašų sudarymo būdą kaip apsidraudimą nuo klaidų ar sunkumų vieno iš šaltinių prapulties, tarkim, stichinės nelaimės, atveju. Tačiau vieno šaltinio pirmenybė kito atžvilgiu, susieta su

---

¹¹ Žr. Karo prievolės statuto punktą #105, 106. Sbornik uzakonenij i rasporiaženij pravitelstva. St.Peterburgas, 1874.

šauktinio išpažįstama religija, rodo apie diskriminacinę carinės Rusijos politiką „kitatikių“ atžvilgiu. Sudarant šauktinių sąrašus ir nustatant jų amžių, kai revizinių sąrašų ir metrikų duomenys nesutapdavo, krikščionims metrikų duomenys buvo svarbesni už revizinių sąrašų duomenis, o nekrikščionims (žydams, mahometonams) - atvirkščiai. Kita vertus, dar kartą buvo patvirtintas liūdnei pagarsėjęs carizmo biurokratinis principas - nėra to dokumento, kuriam patvirtinti nereikėtų kito dokumento, nes kiekvienas įstatymo punktas, išaiškinantis teisingą amžiaus nustatymo **tvar-** **ką, galėjo būti paneigtas kitu punktu.** Galiausiai kokios nors abejonės ar skundo (pagal statuto punktą #111 apskūsti dėl neteisingo šauktinio amžiaus galėjo bet kas) atveju lemiama sprendimą priimdavo karo prievolės įstaiga, šauktinio amžių nustatydamą „iš akies“, pagal jo išorinį fizinį subrendimą. Nėra ko kalbėti, kad tai buvo savavališki sprendimai, objektyviai sudarę sąlygas pasipelnėti.

Taigi šauktinių anketose jų amžius turėjo būti nurodomas tiek pagal revizinių sąrašų duomenis, tiek pagal metrikas. Todėl miestų dūmos bei valsčių valdybos turėjo organizuoti ir revizinių sąrašų (nuo 1875-1876 metų juos keičia šeimų sąrašai) peržiūrą, ir metrikų išrašų sudarymą. 1874 metais abu darbai pradėti vienu metu, atsižvelgiant į vidaus reikalų ministro 1874 m. sausio 25 d. aplinkraštį¹². Rašte gubernatoriams buvo nurodoma tuoj pat, 1874 m. sausio-vasario mėnesiais užbaigus paskutinį imperijos rekrūtų ėmimą, sudaryti karo prievolės šauktinių sąrašus ir baigti iki balandžio 1 dienos. Taigi šauktinių sąrašams sudaryti paskirta pusantro mėnesio. 1874 metų šauktinių sąrašų Lietuvoje sudarymas atskleidžia tiek visų paskesnių tokių surašymų dėsningumus, tiek svarbias 1874 metų gyventojų apskaitos bumo aplinkybes.

Reviziniai išrašai

Tokio pavadinimo užduotis nebuvo numatyta Karo prievolės statute¹³. Straipsnyje „revizinių išrašų“ pavadinimu vadinama pirminė informacija, kuri buvo pradžių pradžia ir kuria buvo pradedama pildyti

---

¹² Vidaus reikalų ministro 1874 01 25 aplinkraštis Nr.1, LVIA, F.937.Ap.2.B.3639, L.1.

¹³ Bet asmenys, pildantys šauktinių anketas, galėjo sudaryti išrašus iš vadinamųjų revizinių sielų sąrašo, tai yra pagalvės mokesčio mokėtojų rejestro, kaip grynai darbinius sąrašus.

šauktinių anketos, tai yra pavardė, vardas, tėvavardis, šeimos eilės numeris reviziniame sąrašė, ir, žinoma, šauktinio amžius. Šiai informacijai gauti naudotas paprastas principas. Kasmet iš revizinių sąrašų buvo atrenkami įrašai apie 20-ties metų jaunuolius. Reviziniai surašymai Lietuvoje buvo periodiškai kartojami nuo pat Rusijos aneksijos pradžios 1795 m. Paskutinis revizinis surašymas atliktas 1858 metais. Taigi 1874 m. šauktiniais tapo tie jaunuoliai, kurie 1858 m. reviziniame sąrašė įrašyti, kaip esantys penkerių metų amžiaus, atitinkamai 1875 metais - ketverių, 1876 - trejų. Atranką iš 1858 m. revizinių sąrašų turėjo atlikti miestiečių bendruomenių išrinkti, taip vadinami, deputatai - tiek krikščionių, tiek žydų, nors Karo prievolės statutas pavedė šauktinių sąrašus sudaryti tiesiogiai miestų dūmoms ir valsčių valdyboms¹⁴. Vilniaus miesto krikščionių bendruomenė 1874 metais dėl to nesėkmingai protestavo¹⁵. Savivaldybės sau pasiliko tik sprendžiamąjį vaidmenį ir prižiūrėjo, ar teisingai bendruomenės pildo šauktinių anketas.

1874 metais Vilniaus dūma pasitelkus policiją reikalavo iš visų jai pavaldžių bendruomenių¹⁶ sudaryti ir pristatyti šauktinių sąrašus į dūmą iki kovo 17 dienos¹⁷. Vilniaus miestas vienintelis Lietuvoje, kaip ir kiti keliolika didžiausių Rusijos imperijos miestų, gavo atskirą nuo Vilniaus apskrities karo prievolės įstaigą ir taip sudarė ypatingą grynai miestiečių šaukimo apylinkę. Tačiau šiai miesto karo prievolės įstaigai pavaldūs tapo ir visi Vilniaus apskrities miestelių žydai dėl jų bendruomenių pavaldumo Vilniaus dūmai. Vilniaus miesto žydų bendruomenė šauktinių sąrašų tuščias anketas gavo tik kovo 11 dieną¹⁸, o jau kovo 20-tą, pasak policijos pareigūno pranešimo¹⁹, dauguma Vilniaus apskrities žydų ben-

---

¹⁴ Žr. Vilniaus miesto Galvos 1874 02 11 nutarimas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.1-2.

¹⁵ Vilniaus miesto krikščionių bendruomenės deputatų 1874 03 27 raštas Vilniaus 3-ios policijos nuovados viršininkui. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.88.

¹⁶ Žr. tokių bendruomenių sąrašą toliau straipsnyje.

¹⁷ Vilniaus miesto dūmos 1874 03 14 nutarimas #20. LVIA F.937. Ap.2. B.3639, L.14.

¹⁸ Vilniaus miesto dūmos 1874 03 09 kvietimas atvykti pasiimti anketas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.15.

¹⁹ Vilniaus apskrities policijos pareigūno 1874 03 20 pranešimas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.47.

druomenių pristatė šauktinių sąrašus į Vilniaus dūmą. Iš tiesų tai buvo dar tik pusiau užpildytos šauktinių anketos. Negausiams Vilniaus apskrities miestelių žydų bendruomenėms nebuvo didelio vargo per savaitę atrinkti iš revizinių sąrašų įrašus apie dvidešimtmečius, nes šaukiamojo amžiaus jaunuolių tose žydų bendruomenėse rasta tik keletas ar keliolika: Antakalnyje²⁰ - 6, Naujamiestyje - 1, Šnipiškėse - 6, Bagaslaviškyje - 5, Čiobiškyje - 4, Gelvonuose - 12, Michališkyje - 8, Molėtuose - 6, Musninkuose - 3, Paberžėje - 13, Širvintose - 4. Didesnės bendruomenės nespėjo to padaryti iki nustatyto termino. Vilniaus miesto krikščionių bendruomenė 297 jaunuolių sąrašą atsiuntė tik balandžio 18 dieną, Vilniaus miesto žydų bendruomenė 140 jaunuolių sąrašą pristatė per du kartus balandžio 9 ir 23 dienomis. Pasutinė buvo Vilniaus garbės piliečių bendruomenė, 9 jaunuolių sąrašą į Vilniaus dūmą pristačiusi balandžio 24 dieną²¹. Gaila, kad negalime šių duomenų palyginti su valsčių valdybų surinkta šauktinių statistika, nes Vilniaus apskrities karo prievolės įstaigos fondas neišliko. Nežinoma bajorų ir valdininkų šauktinių statistika, kurią rinko tik miesto karinės prievolės įstaiga. Žinoma, šie skaičiai skyrėsi nuo galutinių metinių šauktinių skaičiaus.

Užpildyti šauktinių anketas pagal išrašus iš revizinių sąrašų buvo palyginti nesunku, nes revizinių sąrašų buvo saugomi keli egzemplioriai, kurių po vieną turėjo ir savivaldybės, ir konfesinių bendruomenių deputatai. Daug sunkiau sekėsi surinkti reikiamas žinias apie karo prievolinius ir jų amžių iš metrikų knygų, kaip reikalavostatutas ir vienas šauktinių anketos paragrafas. Dėl to 1874 metais nuo balandžio 15 iki gegužės 1 d., Vilniaus dūma savo pastate iškabino, kaip numatė Karo prievolės statutas - viešai piliečiams susipažinti ir klaidoms apskūsti, - preliminarūs šauktinių sąrašus, ne tik kad nesutikrintus su metrikų išrašais²², bet ir nesulaukusi visų revizinių išrašų. Iš ypatingųjų reikalų valdininko 1874 m. liepos 25 d. raporto Vilniaus gubernatoriui aiškėja, kad šaukti-

---

²⁰ Beje, 1874 metais Antakalnio ir Šnipiškių žydų bendruomenės buvo Vilniaus miesto ribose, o Naujamiesčio - už miesto ribos. Metrikų stalo 1874 04 26 pranešimas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.190.

²¹ Vilniaus miesto dūmos III stalo 1874 05 15 d ataskaita. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.188. Joje nieko neminima apie Vilniaus mahometonų bendruomenės šauktinius.

²² Vilniaus miesto dūmos 1874 04 01 raštas dūmos III stalui. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L.10-12.

²³ Minėto valdininko P. Voicekovskio 1874 07 25 raportas Vilniaus gubernatoriui. LVIA, F.380.Ap.31.B.69, L.10-15.

nių sąrašas, bent jau Vilniaus mieste, 1874 metais buvo sudaromas „išimtinai perrašant“ revizinio surašymo duomenis²³.

Reikia manyti, kad bent jau mažesnių miestų ir valsčių valdybos, kur gyventojų buvo mažiau, galėjo paskelbti gyventojams ir išsamesnius šauktinių sąrašus.

Metrikų išrašai

Daryti metrikų išrašus buvo numatyta Karo prievolės statuto punktuose #106 ir #107. Tai buvo dar vienas šaltinis dvidešimtmečių karo prievolinių sąrašams sudaryti. Metrikų išrašų anketose yra pateikiami karo prievolinio asmens tapatybės duomenys (nesantuokoje gimusiųjų - motinos vardas), tiksli gimimo data ir vieta pagal parapijas, luomas arba amatas, kartais mirties data, jei berniukas mirė nesulaukęs 20-ties metų. Kadangi krikščioniškų konfesijų metrikų knygos buvo saugomos ne valsstybinėse, o konfesinėse institucijose, metrikų išrašus sudaryti pasirodė sudėtingiau nei išrašus iš revizinių sąrašų. Parapijų vadovai pirmais metais buvo nepasiruošę jiems užkrautoms valstybinėms pareigoms, todėl šiame darbe būta daug sumaišties.

Didžiausią problemą kėlė būtina keleriopa metrikų išrašų separacija, kurią turėjo atlikti parapijų valdytojai. Pirmiausia reikėjo skirstyti pagal luomą adresatą, nes bajorų, valdininkų, karininkų ir kitų neapmokestintų pagalvės mokesčiu luomų karo prievolinių metrikų išrašus tiesiogiai rinko apskričių (ir Vilniaus miesto) karinės prievolės įstaigos, o miestiečių, valstiečių ir kitų apmokestintų luomų - atitinkamos luomų institucijos. Antra problema buvo nesutapimas bažnytinės ir valstybinės administracijos ribų. Klebonai, nežinodami, kurie jo parapijos kaimai kokiam valsčiui priklauso, nežinojo, kurio valsčiaus valdybai išsiųsti valstiečių šauktinių metrikų išrašus. Tarkim, Lavoriškių parapijos klebonas, 1875 m. sausį išsiuntęs metrikų išrašus Mickūnų valsčiaus valdybai, buvo apskųstas Bistryčios valsčiaus valdybos, laukusios iš jo taip pat tokio išrašo²⁴. Luominis principas, rūšiuojant metrikų išrašus, buvo viršesnis už gyvenamosios vietos geografinį administracinį kriterijų. Trečia problema buvo susijusi su gyventojų vidine migracija, natūraliu gyventojų judėjimu.

---

²⁴ Vilniaus Romos Katalikų dvasinės konsistorijos 1875 06 21 laiškas Vilniaus gubernijos karo prievolės įstaigai. LVIA, F.498. Ap.1. B.292, L.24.

mu. Dvasininkai privalėjo peržiūrėti ir mirčių registracijos metrikų knygas ir pažymėti šauktinių sąraše mirusius jaunuolius. Karo prievolininkui palikus gimtąją parapiją, jos valdytojui buvo sunku patikrinti galimą jaunuolio mirties faktą. Taip metrikų išrašuose buvo registruojamos ir „mirusios sielos“ tiesiogine ir perkeltine prasme. Susidaro įspūdis, kad valdininkams mirtis buvo pats neįtikimiausias dalykas, ir jie vis mėgino pašaukti mirusiuosius prie ginklo, nerasdami metrikose įrašų apie karo prievolininko mirtį bei nenorėdami tikėti liudininkais²⁵. Dėl gyventojų migracijos neišvengiami pasidarė metrikų išrašų mainai. Parapijų vadovai vis dažniau metrikų išrašus siuntė *in corpore* artimiausiai šauktinių sąrašus sudarančiai institucijai, kratydamiesi metrikų išrašų skirstymo. Pavyzdžiui, Vilniaus apskrities Bistryčios valsčiaus valdyba gautuose iš parapijų 1875 metų metrikų išrašuose atrado keletą miestiečių luomo šauktinių ir perdavė jų sąrašą Vilniaus dūmai²⁶.

Pagal statutą metrikų išrašai kiekvienais metais turėjo būti sudaryti iki sausio 15 dienos. Bet dėl pirmųjų reformos metų ypatingų aplinkybių Vilniaus dūma tik vasario 11 dieną nutarė prašyti visų konfesijų hierarchų pristatyti šauktinių metrikų išrašus²⁷. Ir tik kovo viduryje juos pradėjo gauti iš krikščioniškų konfesijų parapijų²⁸. 1874 metais buvo sudaromi jaunuolių, gimusių 1853 metais, metrikų išrašai bei ieškoma galimų jų mirčių patvirtinimo 1853-1873 metų metrikose²⁹. Vilniaus dūma metrikų išrašų gavo tiek iš Vilniaus miesto ir apskrities parapijų, tiek iš parapijų³⁰, esančių kitose gubernijose, jei ten buvo surašyta Vilniaus miestiečio gimimo metrika. Tai yra luominis statusas buvo paveldimas iš savo tėvų, neatsižvelgiant į gimimo vietą.

Ypač daug buvo persiunčiama išrašų iš žydų metrikų, nes tai buvo pats nesėsliausias luomas. Čia carinės biurokratijos aparatas turėjo pasi-
duoti. Caras 1876 m. vasario 3 d. (senuoju stiliumi) potvarkiu leido nuo

---

²⁵ Vidaus reikalų ministro 1874 07 12 aplinkraštis #56. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.188.

²⁶ Bistryčios valsčiaus valdybos 1875 04 08 pranešimas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.499. Ap.1.B.10, L.92.

²⁷ Vilniaus miesto dūmos 1874 01 15 ir 1874 03 12 laišakai pulkininkui P.Smyslovui. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.1-2.

²⁸ Įvairūs 1874 m. sąrašai, atsiūsti Vilniaus miesto karo prievolės įstaigai. LVIA, F.499. Ap.1. B.3, L.1-70.

²⁹ Min. raštai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L.10-12.

³⁰ Dažnai tarpininkaujant miestų dūmoms ar valsčių valdyboms.

³¹ Vilniaus gubernatoriaus 1876 05 5 aplinkraštis #849. LVIA, F.499. Ap.1. B.34, L.1.

1877 metų žydams karo prievolę atlikti pagal faktišką gyvenamąją vietą, o ne pagal registraciją prie „revizinės“ bendruomenės³¹. Kitaip nei krikščionių, žydų metrikos nuo 1854 m. buvo pradėtos saugoti apskrities miestų dūmose³². Todėl žydų metrikų išrašus turėjo sudaryti pačių miestų dūmų metrikų stalai³³. Bet 1874 metais reikėjo išrašų iš 1853 metų žydų gimimo knygų, kurių dūmose nebuvo. Jų teko ieškoti policijos įstaigose arba sinagogose. Ne visų bendruomenių buvo rastos. Kita vertus, ne visos bendruomenės 1853 metais buvo savarankiškos ir turėjo savas metrikų knygas. Pavyzdžiui, Vilniaus apskrities miestelių žydų bendruomenės tik nuo 1854 metų turėjo atskiras knygas³⁴. Todėl pasirodė, kad kartais neįmanoma patikrinti žydų šauktinių sąrašų, remiantis gimimo ir mirties metrikų knygomis. Vilniaus mieste žydų metrikų knygos buvo rastos, ir šauktinių sąrašų patikrinimo darbas miesto galvos nurodymu turėjo būti pradėtas 1874 m. balandžio 1 d.³⁵

Tačiau cariniai valdininkai nenorėjo tikėti ir žydų revizinių sąrašų duomenimis, nors pagal įstatymą revizinių surašymų duomenys turėjo pirmumą prieš žydų metrikas. Menkiausių abejonių dėl revizinių duomenų atveju žydams buvo taikomas Karo prievolės statuto straipsnis dėl amžiaus nustatymo pagal išorinį subrendimą³⁶. Galiausiai carinė vyriausybė nutarė 1874 metų rudenį atlikti visuotinį žydų vyrų surašymą visoje imperijoje. Atrodo, kad Vidaus reikalų ministerijos nutarimas³⁷, leidžiantis 1874 metais nustatyti karo prievolinkų amžių vien iš revizinių duomenų, žydams nebuvo taikomas.

Turint šauktinių pirminį sąrašą, sudarytą pagal revizinių sąrašų duomenis, ir metrikų išrašus, reikėjo atlikti abiejų šaltinių šauktinių kryžminių sutikrinimą. Jei neatsirasdavo asmens tapatybės problemų, tereikėdavo iš metrikų išrašų į anketas perrašyti tikslią šauktinio gimimo datą. Jei

³² Metų pabaigoje rabinas žydų metrikas turėjo perduoti miestų savivaldybėms saugoti. Kauno gubernatoriaus 1874 04 02 aplinkraštis #2919. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.51.

³³ Vilniaus miesto Galvos 1874 02 28 nutarimas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.11 ir Vidaus reikalų ministro 1874 02 06 aplinkraštis #3. LVIA, F.498. Ap.1. B.2, L.5.

³⁴ Visos anksčiau išvardintos bendruomenės, kurios 1874 m. pristatė šauktinių sąrašus Vilniaus dūmai, Min. raštas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L.10.

³⁵ Rusų Geografijos draugijos Šiaurės Vakarų skyriaus 1874 10 22 raštas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L.13.

³⁶ Vilniaus gubernatoriaus 1875 04 18 aplinkraštis. LVIA, F.499. Ap.1. B, L.49.

³⁷ Min. aplinkraštis, LVIA F.498. Ap.1. B.2, L.5.

šauktinis buvo „matyti“ tik metrikų išrašuose, iš jo reikalauta įsirašyti į revizinius sąrašus. Iš šių asmeninių papildomų revizinių lapų buvo gaunamos kitos žinios šauktinio anketai užpildyti. Pirmuose išlikusiuose 1877 metų Vilniaus miestiečių šauktinių sąrašuose nelengva išvelgti jų sudarymo etapus. Pirmi 39 šauktiniai iš bendro maždaug 700 krikščionių bendruomenės pagrindinio sąrašo greičiausiai yra įtraukti naudojantis prirašymo knygomis ar prirašymo liudijimais. Daugumos iš šių šauktinių nurodyta tiksli gimimo diena. Toliau aiškiai išsiskiria sąrašo dalis, kurios pagrindas buvo reviziniai sąrašai, beje, turinti ir darbinę antraštę. Šioje dalyje, įrašyti 389 šauktiniai. Jų tiksli gimimo data nurodyta labai retai, o amžius nurodytas remiantis reviziniais surašymais, pradedant nuo pagrindiniu, vykusiu 1858 metais, ir baigiant paskesniais, papildomais surašymais, iki pat 1877 metų. Dar toliau yra keliasdešimties vyrų papildomas, 1877 metų surašymas, bei kelių šauktinių sąrašai, sudaryti 9-ajame dešimtmetyje! Tai reikėtų, kad šauktiniai, kuriems šaukimas dėl įvairių priežasčių buvo atidėtas, nebuvo perkelti į kitų metų sąrašus, bet likdavo tik pirmame, todėl šauktinių sąrašus galime pavadinti testiniais). Paskutiniu 1877 metų sąrašo šauktiniu buvo 1886 metais į jį įrašytas 30-metis kalinyš³⁸.

Reformai įsibėgėjus, šauktinių sąrašų sudedamųjų dalių sutikrinimas daugiau ar mažiau turėjo būti spėjamas užbaigti iki balandžio 15 dienos, datos, kai pagal statutą reikėjo šauktinių sąrašus iškabinti viešai ar paskelbti bendruomenių sueigose. Kitaip netenka prasmės Statuto reikalavimas, kad karo prievolinkai patys praneštų, pastebėję esą sąraše praleisti. Priešingu atveju šauktiniams grasinta, kad jie bus paimti į kariuomenės naujokus be teisės į burtus. Miestų dūmos ir valsčių valdybos vėl prisiėmė tik kontrolės funkciją, visą sutikrinimo darbą pavesdamos bendruomenėms. Pastarosios, bent Vilniuje, gaudavo tik metrikų išrašų nuorašus. Originalą savivaldybės pasilikdavo sau. 1874 metais Vilniaus dūma tokį metrikų išrašų dublikatą Vilniaus miestiečių krikščionių deputatams išsiuntė gegužės 15 dieną, o žydų - gegužės 4-ąją, nurodydama per septynias dienas sudaryti ir atsiųsti dūmai papildomą šauktinių sąrašą³⁹. Gegužės 21 dieną jau visų pavaldžių Vilniaus dūmai bendruomenių šauktinių sąrašai, kad ir kokie jie buvo, Vilniaus dūmos buvo perduoti miesto Karo prievolės įstaigai⁴⁰. Tačiau miestų dūmos ir valsčių valdybos

---

³⁸ Šauktinių sąrašas. LVIA, F.938. Ap.10. B.2.

³⁹ Vilniaus miesto dūmos nutarimas, LVIA, F.937, Ap.2.B.3639, L.191-193.

⁴⁰ Vilniaus miesto dūmos III stalo 1874 06 15 pažyma. LVIA, F.937. Ap.2.B.3639, L.232.

galėjo sąrašus papildyti iki liepos 1 dienos. Vilniaus žydų bendruomenė po beveik dviejų mėnesių raportavo Vilniaus dūmai, kad, vadovaudamasi 1853 metų gimimo metrikų išrašais, radusi nemažą skaičių jaunuolių, neįrašytų į revizinius sąrašus. Bet tuo problema nebuvo išspręsta. Pasirodo, bendruomenė negalinti tokių neregistruotų „sielų“ įtraukti į šauktinių sąrašą, nes reikia, kad tie jaunuoliai pateiktų savo revizinius lapus⁴¹. Norėdama paskatinti šauktinius nesislapstyti, caro vyriausybė atleido nuo baudų visus asmenis, pateiksiančius tokius lapus. Asmuo, neįtrauktas į revizinius sąrašus, tai yra nepriklausantis jokiai luominei bendruomenei buvo „nelegalas“. Bažnytinės metrikacijos neužteko asmens tapatybei nustatyti. Be to, pasirodė, kad labai dažnai metrikų knygose prie naujagimių nei jų luomas, nei bendruomenė nebuvo pažymėti. Teko tokių „niekieno“ šauktinių sąrašus skelbti „Gubernijos žiniose“, o jiems neatsišaukus, įrašyti juos į šauktinių sąrašus bendruomenių pagal gimimo vietą. Galų gale šauktinių sąrašai turėjo iki liepos 1 dienos atsidurti apskričių karinės prievolės įstaigose.

Šaukimo apylinkės

Karo prievolės įstaiga surinkdavo paskirų bendruomenių šauktinių sąrašus iš visos apskrities. Iki prasidedant rudens šaukimui, šios įstaigos daugiausiai užsiėmė praleistų karo prievolinkų paieška. Šauktinių anketos klausimyno skyriai Nr.11-18 iš esmės buvo pildomi jau šaukimo metu: karo prievolės įstaigos pažymėdavo šauktinius, pretenduojančius į lengvatą, įrašydavo medikų komisijos išvadas, pažymėdavo šauktinius, paimtus į kariuomenę naujokais, ir taip toliau. Bet jau liepos 1 dieną ši įstaiga turėjo pranešti viršesnei gubernijos karo prievolės įstaigai tiek bendrą visos apskrities šauktinių skaičių, tiek jų skaičių pagal šaukimo apylinkes. Pagal tai apskričiai ir apylinkėms buvo paskiriamos šauktinių kvotos. Apylinkės šauktinių skaičius buvo nustatomas aritmetiniu būdu, susumavus paskirų bendruomenių šauktinius. Šis, Karo prievolės statute gana apgaulingo pavadinimo, bendrasis apylinkės šauktinių sąrašas (obščij učastkovij spisok) taip pat tėra tik atskirų bendruomenių sąrašų rinkinys, o ne nauja jų kompiliacija. Toks jis išlikdavo iki pat šaukimo. Tai matyti iš to,

---

⁴¹ Vilniaus žydų bendruomenės deputatų 1874 06 30 raportas. LVIA, F.937. Ap2. B.3639, L.607.

kad šaukimo metu bendruomenių atstovai visų pirma burtais nustatydavo bendruomenių seką, prieš traukiant pagrindinius burtus kiekvienam šauktiniui individualiai.

Lietuvos teritorija kaip ir visa carinė imperija buvo suskirstyta į karo prievolės atlikimo arba karinio šaukimo apylinkes (prizivnoj učastok). Jų teritorijas pagal savo kompetenciją nustatydavo gubernatoriai. Visų apylinkių sąrašas buvo išspausdintas St.Peterburgo „Pravitelstvenij vestnik“, o gubernijų mastu atitinkamai „Gubernkije vedomosti“. Kauno gubernijoje viena tokia apylinkė apėmė nuo 4 iki 10 valsčių. Valsčiai nebuvo skaldomi. Pavyzdžiui, į Kauno apskrities I šaukimo apylinkės sąrašą buvo sujungiami Kauno miesto, Vilijampolės, Rumšiškių ir Užsalių (Aleksandrovsko) valsčių krikščionių ir žydų bendruomenių sąrašai. Kauno apskrityje iš viso buvo įkurtos trys apylinkės su centrais Kaune, Kėdainiuose ir Seredžiuje, o, tarkim, Šiaulių apskrityje - penkios apylinkės: Šiauliuose (be miesto apėmė ir Šiaulių, Gruzdžių, Lygumų valsčius), Joniškėje, Papilėje, Radviliškyje ir Šaukėnuose⁴². Vilniaus apskrityje be atskiros Vilniaus miestietiškos apylinkės buvo dar trys apylinkės su centrais Šumske, Giedraičiuose, Maišiagaloje, o Trakų apskrityje – Trakuose, Žiezmariuose, Stakliškėse ir Merkinėje.⁴³

Šaukimo apylinkės, kuri neturėjo savo biurokratinio aparato, nereikia painioti su karo prievolės įstaiga. Apskritis į apylinkes buvo padalinta grynai pragmatiniais sumetimais - sutrumpinti šauktiniams kelionę iki šaukimo punkto ir sumažinti žmonių antplūdį šaukimo metu. Tokia apylinkė tik kelias savaites metų pabaigoje veikdavo kaip šauktinių surinkimo traukti burtų vieta. Apskrities karo prievolės valdininkai būdavo paeiliui komandiruojami keliuose punktuose organizuoti šaukimo. Pavyzdžiui, Kauno apskrityje šaukimo punktai būdavo atidaryti: Kėdainiuose - lapkričio 1-10 d., Kauno mieste - lapkričio 1-21 d., Seredžiuje - lapkričio 22 – gruodžio 1 dieną⁴⁴. Visa raštvedybos medžiaga, suplaukusi iš šauktinių surinkimo punktų, vis tiek buvo organizuojama apskrities lygio įstaigose. Bet jų archyvinuose fonduose nepavyko aptikti nieko,

---

⁴² Kauno gubernatoriaus 1874 02 12 raštas Kauno miesto dūmai. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.2-3.

⁴³ Vilniaus apskrities policijos viršininko 1874 11 22 raportas. LVIA, F.380. Ap.31.B.69, L.39-60.

⁴⁴ Kauno apskrities karo prievolės įstaigos skelbimas. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.235.

kas panėšėtų į apylinkės bendrąjį šauktinių sąrašą. Yra minimos tik kvotos. 1875 metais Vilniaus gubernijai Valstybės Senatas paskyrė 2329 šauktinių, o Vilniaus miestui 196 šauktinių kvota⁴⁵. Kvotos turėjo būti prieš šaukimą iš anksto publikuojamos „Gubernijos žiniose“. Kaip 1874 metais buvo įprasta, apylinkių šauktinių rinkinio sudarymas taip pat vėlavo. Liepos pabaigoje Vilniaus miesto karinės prievolės įstaiga dar nežinojo savo apylinkės šauktinių skaičiaus⁴⁶.

Naujokų atranka

Kaip jau buvo minėta, šauktinio anketos klausimynas yra padalintas į dvi dalis. Deja, archyvuiniuose karo prievolės įstaigų fonduose veik be išimties šauktinių sąrašai susideda tik iš anketos pirmųjų dalių. Šie sąrašai greičiausiai tėra neužbaigti dublikatai, o iki galo užbaigtų šauktinių sąrašų žinybinių kelių nepavyko nustatyti. Tačiau šauktinių sąrašus sėkmingai pakeičia taip vadinami **burtų sąrašai** (žребжовий список) ir **naujokų priėmimo sąrašai** (прижонная ропсис), turintys ne mažesnę išliekamąją vertę.

Šauktinių vėlyvo rudens susirinkimas į šaukimo apylinkių punktus - iki to laiko absoliučiai daugumai naujokų sukakdavo 21-eri metai - deklaruotas kaip savanoriškas žingsnis vardan „sosto ir tėvynės“. Ką manė Lietuvos šauktiniai apie pareigą caro sostui ir jo „tėvynei“ atskleidžia jų „balsavimas kojomis“. Neatvykusių į Vilniaus miesto karo prievolės įstaigą traukti burtų 1874 metų šauktinių sąrašas buvo išspausdintas atskira brošiūra ir išsiuntinėtas imperijos europinės dalies policmeisteriams⁴⁷. Carinė valdžia griežėsi išbandytų ant rekrūtų kailio priemonių. Valsčių viršaičiai buvo įpareigoti prižiūrėti, kad šauktiniai susirinktų laiku ir kad būtų tvarka šaukimų punktuose⁴⁸. Visgi susirinkus šauktiniams būta nemažo šurmulio juolab kad šaukimas truko 10 ir daugiau dienų.

---

⁴⁵ Vilniaus gubernatoriaus 1875 09 25 aplinkraštis. LVIA, F.499. Ap.1. B.1, L.250.

⁴⁶ Min. raportas, LVIA, F.380. Ap.31. B.69.

⁴⁷ Vilniaus gubernatoriaus pranešimas. LVIA, F.499. Ap.1. B.8, L.5.

⁴⁸ Vidaus reikalų ministro 1974 10 02 aplinkraštis #91. LVIA, F.498. Ap.1. B.2, L.191.

Pirmiausiai apskričių ir Vilniaus miesto komisijose būdavo nustatomas amžius pagal išorinį subrendimą tų šauktinių, kurių amžiaus nepavyko nustatyti pagal dokumentus dar pavasarį. Įvardintieji kaip tinkamo amžiaus papildė savo bendruomenių pagrindinius šauktinių sąrašus. Gubernijų lygio karo prievolės komisijos veikė kaip pirmųjų sprendimų apeliacinės įstaigos. Skundų netrūko. Oficialūs raportai nutyli atmosferą, tvyrojusią šaukimo punktuose nedideliuose bažnytkaimiuose, kur susirinkdavo iki tūkstančio jaunų vyrų. Vargu ar būdavo randama patalpa šiai miniai sutalpinti. O suvaldyti? Pagal statuto nuostatus prieš traukiant burtus galutinis šauktinių sąrašas turėjo būti perskaitomas girdint visiems šauktiniams, paminint pretenduojančius į lengvatas. Kiekvienas iš susirinkusių turėjo teisę apskusti tokius pretendentes. Reikia manyti, kad emocijų netrūko, nes ir burtų traukimas užtrukdavo kelias dienas.

Rusijos imperijoje burtai - tarsi atsitiktinis atrankos principas - pradėtas taikyti nuo 1854 metų. Tuomet eilę rekrutams imti pradėta sudaryti burtais iš trijų skirtingų pagal sudėtį šeimų kategorijų⁴⁹. Nuo 1874 metų **burtai tapo tikrai esmine** karo prievolės sistemos kategorija. Būtent jie bent dalinai leido įgyvendinti karinės reformos deklaruotą viršluominį principą. Tik vadinamasis **burtų sąrašas** galų gale suldydavo atskirus skirtingų luomų ir bendruomenių sąrašus į vieną bendrą šauktinių sąrašą.

Burtas - tai šauktinio (jo giminaičio ar už jį komisijos nario) ištrauktas numeruotas lapelis. Šie burtų numeriai nustatydavo burtų sąrašą kitaip sakant eilę pagal kurią šauktiniai eidavo į medicininę ir karo prievolės įstaigos bendrą komisiją.

Eilę traukti burtus taip pat buvo nustatoma burtais. Tai yra skirtingų bendruomenių šauktiniai nesimaišydavo - tik pabaigus traukti burtus vienos bendruomenės šauktiniams, juos pradėdavo traukti kitos bendruomenės nariai. Kadangi paprastai naujokų kvota maždaug per pusę būdavo mažesnė už apylinkės šauktinių skaičių, bendros eilės pabaigoje atsidūrę šauktiniai galėjo tikėtis nepakliūti į kariuomenę. Viskas priklausė nuo šauktinių, turinčių lengvatas, skaičiaus. Jei burtų sąrašas sujungdavo skirtingų bendruomenių šauktinius į bendrą sąrašą. Dar kartą šį bendrą sąrašą suskirsčius į 4 dalis pagal šauktinių šeimynines lengvatas buvo gaunama vadinamoji **burtų knyga**. Joje buvo iš esmės tie patys

---

⁴⁹ Sovietskaja istoričeskaja enciklopedija.T3

šauktinio duomenys kaip ir burtų sąrašė: pavardė, vardas, tėvavardis, ištrauktas burto numeris ir t.t.

Į apžiūrą į medicinos ir karo prievolės įstaigos narių bendrą komisiją iš pradžių buvo kviečiami šauktiniai, neturintys teisės į šeimynines lengvatas. Jei šios grupės šauktinių neužtekdamo, atitinkamai buvo kviečiami šauktiniai, turintys III (šauktinis, kurio pirmas iš eilės vyresnis brolis buvo pašauktas ir tarnauja kariuomenėje arba joje žuvo), po to II (šauktinis, kurio šeimoje yra vienintelis darbingas vyras – jo tėvas, išlaikantis jaunesnius nei 18 metų brolius) kategorijos šeimynines lengvatas. Šauktiniai, turintys I kategorijos lengvatą (vieninteliai šeimos maitintojai) į kariuomenę galėjo būti paimti tik Karo ministro įsakymu⁵⁰. Burtų knygoje duomenų apie šauktinių šeimos narius nėra, bet žinant nuostatas lengvatoms gauti galima apytikriai spręsti apie šauktinio šeimos sudėtį, net ir neturint kitų karinės prievolės sąrašų. Taip pat burtų knygoje buvo pažymimi šauktiniai, įrašyti į atsargą, todėl tai kartu ir rezervistų sąrašas.

Kariuomenės naujokų sąrašas yra paskutinis iš karo prievolės sąrašų. Jame matomi galutiniai karo prievolės sistemos ir visuomenės dažnai priešingų pastangų rezultatai. Naujokų sąrašo klausimynas platus: naujoko asmens tapatybės duomenys, jo luomas ir ūgis, nuorodos į vedusių naujokų vaikus ir žmoną, išpažįstamas tikėjimas ir raštingumo lygis. Taip pat yra nuorodų į šauktinio eilės numerius kituose karo prievolės sistemos sąrašuose, kur galima rasti kitas žinias. Vilniaus miestietiškos apylinkės 1877 metų sąrašė yra įrašyti iš viso 142 naujokai⁵¹. Absoliuti jų dauguma į sąrašą buvo įrašyta pirmą lapkričio savaitę. Po to lapkričio mėnesį kasdien, o gruodį kas dvi trys dienos buvo įrašoma po vieną du naujokus. Įrašymo į naujokus ir tikroji išsiuntimo į veikiančią kariuomenę data nesutampa. Po priesaikos čia pat šaukimo punkte vyrai, pripažinti naujokais, galėjo būti dar paleidžiami namo, kaip buvo numatyta Karo prievolės statute. Paprastai į pulkus jie buvo išsiunčiami jau kitų metų sausio mėnesį. Todėl tituliniai naujokų sąrašo metai nebūtinai atitinka jų realios karinės tarnybos pradžią. Keliolika naujokų į sąlyginį 1877 metų sąrašą buvo įrašyti 1878 ir net 1879 metais. Paskutinis 1877 metų sąrašo naujokas į jį pakliuvo 1879 rugsėjo mėnesį. Taip yra todėl, kad dalis nau-

---

⁵⁰ Karo prievolės statuto punktas #45

⁵¹ Kariuomenės naujokų sąrašas, LVIA F.499. Ap.1.B.1322.

jokų dėl įvairių priežasčių buvo atleisti nuo tarnybos jau po įrašymo į naujokų sąrašą ar net pradėję tarnybą. Vėliau paimti į tarnybą naujokai buvo atitinkamai metais ar dviem vyresni. Pagal luomus 1877 metų Vilniaus miestietiškos apylinkės naujokai pasiskirstė taip: 12 bajorų ir 130 miestiečių (kitų luomų – garbės piliečių, pirklių, karininkų sūnų - nebuvę). Absoliuti dauguma miestiečių buvo Vilniaus miestiečiai, bet kadangi šiai karinei apylinkei priklausė ir Vilniaus apskrities žydų bendruomenės, todėl į sąrašą pakliuvo: 7 žydai iš Antakalnio, 2 - iš Šnipiškių ir po vieną iš kitų bendruomenių.

Carinės Rusijos karo prievolės sistemos kritika neišvengiamai yra ir jos šaltinių kritika. Vienokia ar kitokia informacija apie šeimos sudėtį buvo nuolat perrašoma iš vieno karinės prievolės sistemos sąrašo į kitą. Žinoma, jų darbą kontroliavo miestų dūmos, valsčių valdybos, karinės prievolės komisijos, bet principo tai nekeičia. Karo prievolės raštvedyba rodo, kad vyko arši **kova** tarp valstybės aparato ir karo prievolinkų šeimų dėl lengvatų pripažinimo. Net iki 50 nuošimčių visų šauktinių buvo atleidžiama nuo karinės tarnybos pagal šeimynines lengvatas⁵². Lengvatos buvo priskiriamos dar pačioje pirmoje biurokratinėje grandyje kai bendruomenių deputatai pildė šauktinių anketas, nurašydami duomenis iš revizinių ar šeimų sąrašų. Žinant, kad daugumos Lietuvos gyventojų akyse caro valdžia moralinės sankcijos neturėjo (užtenka prisiminti sukilimus), galima numanyti, kad tautų kalėjimo imperijoje atsirado nemažai žmonių, pasiryžusių pataisyti abejingą demografiją „kultūrinėmis“ priemonėmis, pasinaudojant carinės biurokratijos brūzgynais. Pripažintos ar nepripažintos, bet egzistavo visuomeninės normos, neigiančios atsitiktinumą ir paverčiančios jį nerašytomis taisyklėmis. Atsitiktinis burtas negalėjo tapti teisės norma aneksuotoje ir jėga valdomoje šalyje. Istoriografijoje dažnai minima, kad Lietuvoje rekrūtai buvo „gaudomi“, bet neretai už to slypėjo tos pačios bendruomenės aukštesnio socialinio statuso narių atsipirkimas nuo rekrūtų prievolės. Pagaliau egzistavo oficialiai įteisintas būdas išsipirkti nuo rekrūtų prievolės. Už išpirką 1874 metais (rekrūtai buvo imami iki 1874 metų vasario mėnesio) reikėjo mokėti 485 rublius sidabru⁵³. Burtų įvedimas privertė visuomenę tas normas pertvarkyti, bet jų nepanai kino, ar tai būtų emigracija į užsienį ar valdininkų papirkimas.

⁵² Zajončkovskij P.A. Samoderžavije i ruskaja armija na rubeže 19-20 stoletij. Maskva, 1973, L. 215.

⁵³ Rekrūtų įskaitinių kvitų išpirkimo taisyklės. LVIA, F.498. Ap.1. B.2, L.45.

Jei pasitikėti straipsnio pradžioje minėtu V. Steponaičiu, Rusijos imperijos karo reforma Lietuvoje iš esmės žlugo.

Lietuvos aneksija į Rusijos karo prievolės sistemą pasibaigė 1915 metais. Lietuvą okupavus kaizeriniai Vokietijai. Bet ir evakuotos į Rusijos gilumą carinės institucijos dar kelis metus bandė sudarinėti šauktinių iš „Šiaurės Vakarų krašto“ sąrašus. Lietuviai tarnavę Rusijos kariuomenėje po Vasario revoliucijos pradėjo organizuotis į lietuvių pulkus. Tai yra, siekė įteisinti tą statusą, kokį seniai turėjo suomių šauktiniai. Rusijos karo prievolės sąrašai lieka daugiau Lietuvos kultūros nei politikos istorijos šaltiniai.

Reziumė

Nors po 1874 m. Rusijos imperijos karo prievolės reforma sutrumplino karinės tarnybos laiką nuo 20 iki 7 metų, bet iš Lietuvos ji pareikalavo daug didesnio skaičiaus šauktinių nei anksčiau rekrūtų. Dabar apie pusę visų 20 metų vyrų turėjo tarnauti svetimųjų kariuomenėje. Karo prievolė tapo visuotinė – privaloma visiems luomams tiek neprivilegijuotiems valstiečiams bei miestiečiams, tiek privilegijuotiems bajorams. Visuotinis reformos pobūdis pareikalavo sukurti visiškai naują šauktinių ir visų Lietuvos gyventojų apskaitos sistemą. 1874-1876 metais Rusijos valdžia įgyvendino keletą akcijų, kurias bendrai galima pavadinti trečiu pagal svarbą gyventojų surašymu tarp vykusių 1790 ir 1897 metų. Šiuo etapu buvo sudaryti pirminiai šeimų sąrašai, papildyti reviziniai surašymai ir surašyti žydai karo prievolinkai. Antram reformos etapui, kuris truko iki pat 1915 metų galima priskirti jaunuolių karinio prirašymo prie apylinkių knygas (kniga dla zapisi pripisannykh k prizivnym učastkam), kasmetinius šauktinių sąrašus (častnije prizivnije spiski), naujokų sąrašus (priemnaja rospis). Šių gyventojų apskaitos šaltinių pavadinimai neatspindi viso jų turinio. Iš šių įvairių dokumentų anketų galima sužinoti šauktinių asmens duomenis, luomą, gimimo datą, konfesiją, raštingumo lygį, užsiėmimą ar verslą, gyvenamąją vietą, duomenis apie šeimą. Dalis šių dokumentų yra saugomi Lietuvos Valstybės Istorijos ir Kauno Apygardos bei Rusijos archyvuose, didelė dalis pražuvo.

Nors karo prievolė tapo visuotinė, tačiau ją organizuoti pavesta

skirtingoms institucijoms vis dar luominiu principu. Dalį šių sąrašų sudarė kiekvienoje apskrityje naujai įkurtos karo prievolės įstaigos, kitus sudaryti pavesta jau seniau egzistavusioms luominėms institucijoms tokioms kaip miestų dūmos bei valsčių valdybos, nors realiai tą darbą atliko į savi-valdybes deleguoti teritorinių konfesinių bendruomenių atstovai tiek krikščionių, tiek žydų. Neatitikimas tarp karo prievolės reformos adresato ir luominių institucijų, kurios turėjo reformą įgyvendinti, yra pagrindinis iš esmės liberalios reformos prieštaravimas. Dėl to demografinių žinių surinkimas, reikalingų šauktinių sąrašams sudaryti, ypač pirmais reformos metais labai strigo ir vėlavo. Kadangi kariuomenei papildyti užteko pusės visų karo prievolinkų pagal amžių kontingento, teko organizuoti kariuomenės naujokų atranką. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad pagrindiniu atrankos įrankiu ir viso šaukimo kulminacija yra burtų traukimas, kam teks eiti į veikiančią kariuomenę, o kas liks jos rezerve. Tačiau įsigilinus paaiškėja, kad naujokų atranka iš esmės vyko Rusijos biurokratijos džunglėse. Esant prieštaringsiems šauktinių lengvatų taisyklėms ir kelia-pakopei nepatikimai demografinių žinių surinkimo organizacijai, valdininko paskirta vieta sąraše šauktiniui tampa lemtingesnė nei burtas, kuris iš esmės prarado savo *raison d'être*. Ypač opus buvo amžiaus nustatymo klausimas, sunkiai suvokiamos dabartinės visuotinės pasportizacijos amžiuje. Burtas nustatydavo tik eilę, kokia tvarka šauktiniai, turintys vienodą lengvatą, bus atrenkami komisijoje. Tik turintys lengvatų ir atsidūrę savojo sąrašo pabaigoje galėjo tikėtis išvengti karinės tarnybos. Šauktiniai buvo skirstomi į keturias kategorijas pagal šeimynines lengvatas. Neturinčių lengvatų naujokų neužtekdavo kariuomenei papildyti. Po jų naujokų atrankos komisiją turėjo pereiti šauktiniai turintys atitinkamai šeimynines lengvatas III, II, I. Karo prievolės statutas lengvatas aprašo taip: III - šauktinis, kurio pirmas iš eilės vyresnis brolis buvo pašauktas ir tarnauja kariuomenėje arba joje žuvo, II - šauktinis, kurio šeimoje yra vienintelis darbingas vyras – jo tėvas, išlaikantis jaunesnius nei 18 metų brolius, I - vieninteliai šeimos maitintojas, kurį į kariuomenę galima buvo paimti tik Karo ministro įsakymu. Daugumos Lietuvos gyventojų toli gražu netroško kariauti imperiniuose karuose, o ir moralinės sankcijos caro valdžiai nepripažino. Todėl stengėsi išvengti karinės tarnybos. Ką manė Lietuvos šauktiniai apie pareigą caro sostui ir jo "tėvynei" atskleidžia jų "balsavimas kojomis". Neatvykusių į Vilniaus miesto karinės prievolės įstaigą traukti burtų 1874 metų šauktinių sąrašas, buvo išspaus-

dintas atskira brošiūra ir išsiuntinėtas po visą imperiją. 1875 metais Vilniaus gubernijai buvo paskirta 2329 šauktinių, o Vilniaus miestui 196 šauktinių kvota. Žydai buvo pats mobiliausias luomas, todėl sunkiausiai sukontroliuojamas net ir grasinant didelėmis piniginėmis baudomis. Lietuviai, kurie galėjo, rinkosi nelegalią emigraciją daugiausiai į JAV. Kas jie buvo, tie Lietuvos šauktiniai? Pasyvios aukos ar Lietuvos tautų egzodo herojai?

Rusijos kariuomenėje lietuviai nesudarė nacionalinių junginių, kaip, tarkim suomiai. Gal todėl Lietuvos šauktinių istorija dar neparašyta.

MĖGINIMAS 1919 M. PAVASARĮ ATSIIMTI IŠ BOLŠEVIKŲ VILNIŲ

doc. V. Lesčius

Nors apie kovas su pirmuoju 1918 m. pabaigoje įsiveržusiu į Lietuvą ir iki 1919 m. vasario pradžios užgrobusi apie du trečdalius jos teritorijos priešu – bolševikais – jau nemažai rašyta („Karyje“, „Karo archyve“, „Mūsų žinyne“, „Karde“ ir kt. leidiniuose), tačiau daugeliu atveju atskiri kariniai veiksmai ar karinės vadovybės sumanymai apibūdinti tik fragmentiškai, tad juos reikia analizuoti išsamiau.

Šio straipsnio tikslas yra, remiantis archyvine medžiaga, vyriausybinių dokumentais, periodine spauda, atsiminimais bei kitais šaltiniais, supažindinti skaitytojus su Lietuvos civilinės ir karinės vadovybės 1919 m. pavasarį vykdyta pirmąja planinga puolamąja karine operacija, mėginant išvaduoti iš bolševikų tų metų sausio 5 dieną užimtą Lietuvos sostinę Vilnių.

* * *

1919 m. vasario–kovo mėnesiais besikurianti Lietuvos kariuomenė Kėdainių–Jonavos–Kaišiadorių–Jiezno–Alytaus baruose bei Žemaitijoje įstengė ne tik sustabdyti bolševikų veržimąsi į krašto gilumą, bet ir toliau sėkmingai vykdė nedidelius, dažniausiai vadinamojo „ekspedicinio“ pobūdžio, puldinėjimus. Jų metu įsitikinta, jog daug gausesnės ir geriau ginkluotos bolševikų pajėgos nėra nugalimos, tik reikia norėti, tinkamai vadovauti ir mokėti kautis.

Po nepavykusio puolimo supamuoju manevru užimti Kauną iš šiaurės ir pietų ir taip sugriauti Lietuvos valstybės kuriamąjį darbą, bolševikų vadovybė 1919 m. vasario 24 d. įsakė propagandiniais tikslais pavadintai Lietuviškajai (buv. Pskovo) divizijai: a) įsitvirtinti linijoje Panevėžys–Šėta–Žasliai–Aukštadvaris–Daugai–Marcinkonys; b) susidarius palankioms aplinkybėms, priešakinėms ir žvalgomosioms divizijos dalims slinkti Tilžės–Kauno–Alytaus ir Merkinės kryptimis; c) pasirengti Vilniaus–Lentvario

gynybai; d) ypatingą dėmesį skirti dešiniajam sparnui ir užtikrinti Panevėžio rajone buvusios Latvių divizijos saugumą, palaikant su glaudžius ryšius¹.

Kaip matyti, divizijai buvo išskeltas jau nebe tiek puolimų, kiek gynimosi uždavinys. Faktiškai divizija ir traukėsi iš lėto atgal. Tuo metu bolševikams pradėjo nebesisekti ir kovose su lenkais – beveik visame fronte jie buvo priversti trauktis. Lenkai pradėjo juos spausti ir Vilniaus kryptimi.

Jau 1919 m. vasario viduryje Lietuvos vadovybei buvo žinoma, jog bolševikų užimtose srityse vyrauja netvarka: kariai demoralizuoti, nenori kariauti, maištauja, trūksta maisto bei kitų būtiniausių reikmenų, dalis vilniečių badauja, tarp jų siaučia įvairios ligos, gyventojai nepatenkinti bolševikų įvesta tvarka, didelėmis rekvizicijomis ir laukia ateinant lietuvių ar lenkų.

Lietuvos civilinė valdžia bei karinė vadovybė negalėjo likti abejinga tokiai susidariusiai padėčiai. Kilo sumanymas pamėginti iš bolševikų atsiimti Vilnių. Jau 1919 m. vasario 28 d. krašto apsaugos ministras karin. M. Velykis įsakė karin. K. Škirpai, dar 1918 m. pabaigojeėjusiam Vilniaus miesto komendanto pareigas ir gerai žinančiam bendrą tuometinę padėtį mieste, parengti sostinės valdymo planą ją išlaisvinus iš bolševikų okupacijos. Karin. K. Škirpa, ir anksčiau kariuomenės vadovybei teikęs įvairių siūlymų dėl ginkluotųjų pajėgų organizavimo, visų pirma patarė atsižvelgti į tai, jog, pirma, daugelis mieste gyvenusių įvairių tautybių žmonių buvo skirtingos politinės orientacijos ir siekė savų tikslų; antra, jame jau buvo gerokai įsitvirtinę vietiniai bei iš Sovietų Rusijos atsiję bolševikai bei visokie agentai. Jo nuomone, labai sunki miesto gyventojų materialinė padėtis, badas bei ligos pareikalautų iš naujosios valdžios energingų ir efektyvių priemonių. Todėl, karin. K. Škirpos nuomone, reikėtų skubiai susirūpinti būsimojo valdžios aparato sudarymu Vilniuje: parinkti tinkamus įstaigų vadovus, parengti aiškias tų įstaigų veiklos instrukcijas, nubrėžti jų funkcijas, ryšius su miesto gyventojais. Kadangi mieste buvo susidariusi kritinė padėtis gyventojų materialinio aprūpinimo bei sveikatos apsaugos srityje, siūlė nedelsiant pasirūpinti maisto atsargų, numatyti efektyvią medicinos pagalbą. K. Škirpos nuomone, šios priemonės iškart pakeltų naujosios valdžios autoritetą miesto visuome-

---

¹ F. Baltušis-Žemaitis, Karas su bolševikais Lietuvoje 1919 m., *Mūsų žinynas*, t. 17, K., 1929, p. 287.

nės akyse ir padėtų įgyti jos pasitikėjimą. Visiems svarbiausiems klausimams spręsti siūlė iš įvairių ministerijų atstovų sudaryti specialią komisiją, kurioje dalyvautų ir karin. K. Škirpa arba bent jau būtų informuojamas apie numatytas priemones ir jų vykdymą. Gavęs iš minėtos komisijos būtiną medžiagą, karin. K. Škirpa imtusi reikalingų karinių dalių, kurio mis pasiremmdama Vilniaus miesto valdžia galėtų vykdyti savo funkcijas, formavimo².

Karin. K. Škirpos nuomone, Vilniaus miesto saugumui užtikrinti reikalingos tokios jėgos: du pėstininkų batalionai, du husarų eskadronai, kulkosvaidininkų komanda su 2 sunkiaisiais automobiliais, 300 karo policininkų, 50 raitų karinių žandarų, viena lengvosios artilerijos baterija ir vienas šarvuotas automobilis³.

Karin. K. Škirpa teigė, jog šis kariuomenės kontingentas su kitomis ginkluotųjų pajėgų dalimis turėtų dalyvauti Vilniaus miesto užėmimo operacijoje. Be to, projekto autorius siūlė, užėmus Vilnių, iškart jame paskelbti apgulos padėtį, nes mieste iš pradžių liktų nemaža bolševikų arba specialiai papirktų agentų, kurie stengtųsi visaip trukdyti miesto valdžios darbą. Apgulos padėtis, jo nuomone, turėtų trukti apie porą savaičių, o tuo metu būtų galima padaryti visko, ko reikia miestui išvalyti nuo priešiškų elementų. Vėliau kurį laiką galėtų būti pakelbta karo padėtis. Padėčiai mieste patikslinti karin. K. Škirpa dar siūlė pasiųsti specialius žvalgus⁴. To meto sąlygomis tai buvo gana apgalvotas, konkretus ir detalus miesto, numatyto valdyti po jo išlaisvinimo iš bolševikų okupacijos, planas.

Dar kovo pradžioje krašto vadovybę pasiekė žinios apie lenkų jėgų koncentravimą Gardino apylinkėse. Netrukus didelės, gerai ginkluotos jų kariuomenės dalys ėmė smarkiai pulti bolševikus Rytų Lietuvoje ir stumti iš šio krašto. Puldami bolševikus jie savo kariuomenės kairiuoju sparnu užkliuvo už Lietuvos rytinių etninių sienų ir ėmė skverbtis į jos teritoriją Vilniaus kryptimi.

1919 m. vasario–kovo mėnesiais lietuvių kariuomenė buvo skubiai organizuojama bei rengiama ir gerokai sustiprėjo. Buvo įsteigta naujų

---

² Karin. K. Škirpos 1919 m. vasario 28 d. slaptais pareiškimas Nr. 8 Krašto apsaugos ministrui, *LCA*, f. 923, ap. 1, b. 149, l. 216.

³ Ten pat, l. 217.

⁴ Ten pat.

kariuomenės dalių, vyko reguliarus jų mokymas. Gauti ginklai ir apranga pakėlė karininkų bei kareivių kovinę dvasią. Pamažu tobulėjo ir pati kariuomenės organizacija.

Nors kariuomenės pajėgumas dar buvo nedidelis, Lietuvos vyriausybė, pasitarusi su kariuomenės vadovybe, nutarė pasinaudoti patogiu momentu, pulti bolševikus ir pirmiesiems atgauti sostinę Vilnių. Šiam uždaviniui įvykdyti nutarta sudaryti Atskirąją brigadą¹, kurios viršininku 1919 m. kovo 11 d. buvo paskirtas karin. S. Nastopka, o jos štabo viršininku – karin. B. Giedraitis⁵.

Dar neturint pakankamai jėgų pulti bolševikus visu frontu, karinė vadovybė nutarė sutelkti savo pajėgas dviejose vietose ir suduoti priešui smūgį, kuris priverstų jį trauktis.

Vykdam krašto apsaugos ministro karin. A. Merkio 1919 m. kovo 24 d. Vilniaus grupei paskelbtą slaptąjį įsakymą Nr. 1, bolševikams pulti buvo sudarytos 2 rinktinės: Dešinioji pietinė - iš Alytaus įgulos ir Kairioji šiaurinė - iš Kauno įgulos⁶.

Dešiniąją rinktinę sudarė I pėst. pulko keturios kuopos, raitųjų žvalgų komanda (apie 30 raitelių), 8 sunkieji kulkosvaidžiai ir karin. M. Pečiulionio vadovaujamas artilerijos būrys (2 patrankos). Rinktinės vadas – karin. K. Ladyga. Jos uždavinys buvo kovo 28 d. išžygiuoti iš Alytaus, toliau pulti ir užimti Daugus, Varėnos bei Valkininkų miestelius ir geležinkelio stotis, o po to žygiuoti Vilniaus kryptimi⁷.

Kairiojoje rinktinėje buvo II pėst. pulko I batalionas ir IX kuopa (apie 900 žmonių), Atskiras batalionas (vadas – karin. K. Škirpa), kuriame buvo keturios kuopos, karo žandarų, kulkosvaidžių, raitųjų žvalgų komandos (iš viso apie 500 žmonių). Rinktinei dar buvo paskirtas karin. Pr. Uoginto vadovaujamas artilerijos būrys (2 patrankos) ir II husarų eskadronas. Iš viso rinktinėje buvo apie 1400 karių. Jai vadovavo II pėst. pulko I bataliono vadas karin. J. Butkus. Ši rinktinė turėjo išvykti iš Kauno kovo 27 d. ir po poros dienų pulti priešą plentu Žiezmariai–Vievis–Vilnius⁸.

Aviacijos daliai įsakyta stebėti judėjimą prieš užnugaryje. Inžinerijos daliai, rinktinėms pasistūmėjus į priekį, sutaisyti geležinkelio liniją

⁵ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 47.

⁶ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas (1919 03 11–1919 12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 2–3.

⁷ Krašto apsaugos ministro karin. A. Merkio slaptas įsakymas Nr. 1 Vilniaus grupei, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 42–43.

⁸ Ten pat; A. V. Kautynės ties Žasliais ir Strošiūnais, *Karys*, K., 1939, Nr. 14, p. 441.

Kaišiadorys–Lentvaris. Kadangi vieną rinktinę nuo kitos skyrė daugiau kaip 50 km atstumas, susisiekimo dalies viršininkui įsakyta paskirti po vieną motociklą kiekvienai rinktinei ryšiui su brigados štabu palaikyti. Rinktinių viršininkai turėjo tam tikrą skaičių telefonistų siųsti į artimiausias telefono stotis – Alytų, Daugus, Žiežmarius ir Rumšiškes, kad iš ten perduotų žinias Krašto apsaugos ministerijos štabui⁹.

Kadangi Kairioji rinktinė dėl organizacinių nesklandumų nurodytu laiku iš Kauno išvykti dar negalėjo, kovo 27 d. jai buvo įsakyta tai padaryti kovo 31 d., o Dešinioji rinktinei išvykti iš Alytaus balandžio 1 d. Buvo patikslinta, jog Dešinioji rinktinė, užėmusi Valkininkus, žygiuotų Vilniaus kryptimi palei geležinkelį Varėna–Lentvaris. Kiekvienas kareivis privalėjo turėti ne mažiau kaip 350 šovinių: 90 su savimi ir 260 – rezervo. Vienam kulkosvaidžiui turėjo būti skirta 4000 šovinių. Maistu ir pašaru reikėjo apsirūpinti 6 dienoms. Dešiniojai rinktinei maisto bazė buvo numatyta Varėnoje, o Kairiajai – Žasliuose. Sanitarijos dalies viršininkas privalėjo pasirūpinti sužeistų ir susirgusių karių evakuacija¹⁰.

Taigi abiems rinktinėms uždaviniai buvo keliami tie patys, šiek tiek skyrėsi tik jų vykdymo laikas.

1919 m. kovo pabaigoje bolševikai šiame fronto bare buvo užėmę poziciją Nedzingė–Daugai–Pivašiūnai–Dusmenys–Onuškis–Aukštadvaris–Žasliai. Daugų–Varėnos–Valkininkų kryptį į Vilnių saugojo Lietuviškosios (Pskovo) divizijos III ir IV šaulių pulkai, o Trakų–Vilniaus kryptį – tos pat divizijos V, VI, ir VII pulkų šauliai. Daugiausia bolševikų jėgų buvo sutelkta prie pagrindinių kelių einančių į Vilnių. Bolševikų pajėgos buvo papildytos žmonėmis, ginklais ir šaudmenimis, tačiau jų moralė buvo smukusi.

Tuo tarpu abiejose lietuvių rinktinėse vyko paskutiniai pasiruošimo pulti bolševikus darbai. Balandžio 2 d. prie Alytuje veikusio I pėst. pulko II bataliono prisijungė iš Marijampolės atvykęs pulko štabas su I batalionu, kurį sudarė 19 karininkų, 364 kareiviai, artilerijos baterija su 2 karininkais bei 79 kareiviai ir husarų eskadronas¹¹.

Atskirosios brigados vadas karin. S. Nastopka 1919 m. balandžio 1 d. papildomai nurodė I pėst. pulko vadui karin. K. Ladygai neparengtus ir blogai aprengtus bei aprūpintus kareivius palikti Alytuje, o su visais kitais

⁹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 3.

¹⁰ 1919 m. kovo 27 d. įsakymas Nr. 2 Vilniaus grupei, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 41.

¹¹ 1919 m. įsakymai I pėst. pulkui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 1, l. 150.

balandžio 3 d. pradėti vykdyti įsakymą Nr. 1 Vilniaus grupei, prieš tai išsiuntus gerą žvalgybą Varėnos–Valkininkų kryptimi¹².

Dešiniosios rinktinės veiksmai. 1919 m. balandžio 3 d. apie 15 val. Dešinioji rinktinė pradėjo žygį iš Alytaus Daugų kryptimi. Iki tos pat dienos vakaro ji atkovojo Pavartėnų, Viečiūnų, Pocilonių, Bogužiškių, Naujaplenčio, Švobiškių kaimus ir Bogužiškių dvarą. Prie Pocilonių kaimo rinktinė buvo padalinta į dvi voras – pagrindinę ir šalutinę. Šalutinė vora (VII kuopa su 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir raitųjų žvalgų komanda – 20 žmonių) turėjo žygiuoti pietų kryptimi į Arčiūnų kaimą. Iš čia žvalgai turėjo išsiaiškinti priešo padėtį Biniūnų–Kazimieriškių kaimų apylinkėse, o VII kuopa, vadovaujama karin. M. Rėklaičio – pulti Daugų ežero pietinę pusę ir toliau žygiuoti Geidukonių kaimo kryptimi¹³.

Tuo tarpu rinktinės pagrindinė vora toliau puolė plentu Varėnos kryptimi. Balandžio 4 d. 3 val. I ir II kuopos atkovojo vakarus nuo Daugų buvusią 198 aukštumą. Artilerija išsidėstė į vakarus nuo šios aukštumos palei plentą Alytus–Daugai, netoli Pocilonių kaimo. Į šonus nuo pagrindinės voros pasiūsti žvalgai netoli Daugų 4 val. susišaudė su bolševikais. Tada artilerijos baterija atidengė ugnį į šiaurinę Daugų miestelio dalį. Į pagalbą iš Alytaus atvykusios dvi vokiečių baterijos taip pat apšaudė bolševikų pozicijas. Nors bolševikai ir smarkiai priešinosi, bet rinktinės I ir II kuopos, sutelkusios smarkią ugnį, 6 val. 30 min. užėmė Daugus. Bolševikai skubiai pasitraukė. I kuopa įžengė į Daugus be nuostolių, o II kuopos vienas kareivis buvo užmuštas, kitas sužeistas¹⁴ (žr. *schem¹ Nr. 1*).

Užėmus į Daugus vora nužygiavo Bobriškių kaimo kryptimi. I ir II kuopos, puldamos priešą, po trumpo susišaudymo susigrąžino Doškonių ir Verikantonių kaimus. Voros avangardinės dalys toliau žygiavo priekyje, iš paskos sekė vokiečių, o už jų - lietuvių artilerijos baterijos. Pačiame gale žygiavo pulko rezervas (II bataliono dvi kuopos), išsiuntęs į šonus apsaugą. Prie Vėžionių kaimo bolševikai į žygiuojančią vorą atidengė smarkią kulkosvaidžių ir šautuvų ugnį. Voros priekyje žygiavusios kuopos išsiskleidė grandinėn, o tuo tarpu vokiečių artilerija apšaudė apkasuose

---

¹² Atskiros brigados vado karin. S. Nastopkos 1919 04 01 pranešimas Nr. 19 I pėst. pulko vadui karin. K. Ladygai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 90, l. 60.

¹³ I pėst. pulko veikimo prieš didžiumiečius linkui Daugų, Bobriškių, Varėnos ir Valkininkų 1919 m. balandžio 4–5 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 3, l. 109.

¹⁴ Ten pat.

Schema Nr. 1
Daugų kautynės 1919 m. balandžio 3–5 d.

įsitvirtinusius bolševikus. Šie buvo priversti su nuostoliais pasitraukti. Vokiečių karininkai automobiliuose įrengtų kulkosvaidžių ugnimi persekiojo bėgantį priešą, o jiems įkandin sparčiai veržėsi į priekį lietuvių pėstininkai¹⁵.

Atkovojus Geidukonių ir Kirklių kaimus, pastebėta bolševikų gurguolė, kurios dalis nuo Bobriškių kaimo traukė į Valkininkus, o dalis plentu į Varėną. Pėstininkams bei lietuvių ir vokiečių artilerijai apšaudžius pasitraukiančią priešą gurguolę, voros priešakinės dalys užėmė Bobriškių–Valkininkų kelio tiltą, kuris buvo greitai sutaisytas, nes bolševikai jį buvo šiek tiek apgadinę. Netrukus II kuopa susigražino Aleksandravos ir Vazgirdonių kaimus, o I kuopa – Bobriškes. Atgavus šias vietas, vokiečiai pareiškė, jog toliau jie nebežygiuosią, nes to daryti neleidžianti jų vadovybė, ir sugrįžo į Alytų¹⁶.

Rinktinės vadas karin. K. Ladyga, neturėdamas žinių iš šalutinės voros (VII kuopos ir raitųjų žvalgų komandos), išvykusios iš Pavartėnų kaimo bei Bogušiškių dvaro ir turėjusios žygiuoti į priekį palei pietinę Daugų ežero pusę per Rimėnus, Padaugę bei Gudžius Geidukonių kaimo kryptimi, savo padėjėją karin. Ig. Musteikį su II kuopa ir 2 kulkosvaidžiais paliko Vazgirdonių kaime ir į Puodžių kaimą pasiuntė žvalgybą. I kuopa užėmė poziciją prie Bobriškių–Varėnos plento buvusiose 128 ir 131 aukštumose. Rinktinės rezervas apsistojo Bobriškėse.

Nors puolimas buvo sustabdytas, tačiau artilerijos baterija, užėmusi poziciją pamiškėje prie plento į rytus nuo Bobriškių, apšaudė Varėnoje buvusias bolševikų stovyklas. Bolševikai atsakė tuo pačiu. Apie 17 val. jų dalinys, remiamas artilerijos, iš Ežerių ir Druckūnų kaimų ėmė veržtis į priekį, grasindamas dešiniajam rinktinės šonui. Rinktinė buvo priversta pasitraukti į vakarus nuo Bobriškių į 138 ir 140 aukštumas. Karin. I Musteikiui buvo įsakyta su II kuopa pasitraukti iš Vazgirdonių į Aleksandravos kaimą. Rinktinei traukiantis toliau, jis turėjo per Pavartėnų kaimą pasiekti Pamusių dvarą, pereiti per Varėnės tiltą ir susijungti su pulku prie Vėžionių kaimo. Atėjus vakarui, rinktinė apsistojo Geidukonių–Kirklių kaimų linijoje¹⁷.

---

15 Lietuvos kariuomenės kūrimosi ir pirmosios mūsų kariuomenės operacijos 1919 m., *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 32.

16 I pėst. pulko veikimo prieš didžiumiečius..., *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 109.

17 Ten pat, b. 3, l. 109.

Tuo tarpu VII kuopa, vis¹ laik¹ žygiavusi į priekį anksčiau nurodytomis vietovėmis, ties Padaugės kaimu susirėmė su bolševikais, kurie į kuopą atidengė smarkią 2 kulkosvaidžių ugnį. Traukdamiesi bolševikai atkakliai pasipriešino ir ties Gudžių kaimu, tačiau, neatlaikę VII kuopos puolimo, pasitraukė. Atkovojusį minėtas vietas, VII kuopa apie 22 val. atvyko į Geidukonis. Jos nuostoliai – 2 sužeisti kareiviai¹⁸.

Raitųjų žvalgų komanda, su bolševikais susirėmusi ties Marcinavos vienkiemiu, o po to prie Bobriškių, su pulku susijungė apie 21 val. 50 min. Jos nuostoliai – 1 raitelis užmuštas ir 2 sužeisti. Karin. Ig. Musteikis su II kuopa, perėjęs per Varėnės upės tiltą ties Pamusės dvaru, su pulku susivienijo balandžio 5 d. 2 val. nakties. Kuopa nuostolių neturėjo. Kadangi bolševikai intensyviai apšaudė rinktinę iš dešiniojo ir kairiojo šonų ir, vietinių gyventojų pranešimu, ruošėsi ją pulti, pulkas užėmė geresnę poziciją Vėžionių–Gudžių kaimų linijoje¹⁹.

Balandžio 5 d. buvo skirta poilsiui, o 19 val. pulkas turėjo žygiuoti į priekį ir atsiimti Bobriškes. Tačiau 13 val. 22 min. iš kariuomenės vado vybės buvo gauta telefonograma karinę operaciją sustabdyti. Buvo sužinota, jog bolševikai, sutelkę didesnes jėgas, nuo Vaikantonių ir Daškonių kaimų pusės grasina kairiajam voros sparnui. Karin. K. Ladyga įsakė pulkui pasitraukti atgal. Iš kairiojo sparno puolantieji bolševikai, apšaudyti šautuvų ir artilerijos ugnimi, išbėgiojo. Pulkas pasitraukė tvarkingai. 20 val. 50 min. jis buvo Dauguose ir pernakvojo Viečiūnų–Pocilonių linijoje. Balandžio 6 d. 9 val. I pėst. pulkas sugrįžo į Alytų²⁰. Čia jis toliau tvarkėsi, mokėsi, ruošėsi naujoms kovoms ir toliau veikdamas Atskirosios brigados sudėtyje²¹.

Kairiosios rinktinės veiksmai. Krašto apsaugos ministro įsakymu Nr. 1 Vilniaus grupei Kairiosios (šiaurinės) rinktinės vadas karin. J. Butkus 1919 m. kovo 31 d. su rinktinės dalimi – II pėst. pulko I batalionu bei IX kuopa, artilerijos II baterijos I būriu ir puse husarų eskadrono – iš Kauno išžygiavo Vilniaus kryptimi. Šias karines dalis Kaune karin. J. Butkus perėmė tik išvykdamas į kautynes, todėl nebuvo susipažinęs nei su

---

¹⁸ Tėn pat, l. 109–110.

¹⁹ Tėn pat, l. 110.

²⁰ Tėn pat.

²¹ *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 58.

jau paskirtais karininkais, nei su bendra padėtimi minėtose dalyse. Tą pačią kovo 31 d. rinktinės dalis atvyko į Rumšiškės, kur Atskirosios brigados vadas karin. S. Nastopka jai paskelbė naują įsakymą. Šiuo įsakymu į rinktinės sudėtį įeinąs Atskirasis batalionas turėjo likti Rumšiškėse rezerve, o II pėst. pulko I batalionas, II baterijos būrys ir I husarų eskadrono dalis balandžio 1 d. pasiekti Žiežmarius, iš kur kitą dieną pradėti puolimą²².

Atvykusi į Žiežmarių rajoną rinktinė rado vokiečių kariuomenės dalinį – 19 savanorių batalioną, kuris saugojo vokiečių ir bolševikų tarpusavyje nustatytą liniją – Kaišiadorių–Žiežmarių barą. Vokiečių pagalbos lietuviai nesitikėjo, nes tuo laiku vokiečių kariuomenė buvo demoralizuota ir apimta revoliucinės dvasios. Taigi reikėjo pasikliauti vien savo jėgomis. Kadangi nebuvo ištisinio fronto, bolševikai galėjo lietuvių kariuomenę pulti iš sparnų, todėl į Žaslius ir Aukštadvarį buvo pasiūsti raiteliai. Rinktinės vadovybė neturėjo telefono ryšio nė su vienu daliniu. Nors iš štabo ir buvo atsiųsta telefonistų grupė, tačiau jie neturėjo nė vieno telefono aparato. Ryšį teko palaikyti tik per pasiuntiniu.

Bolševikai buvo įsitvirtinę Strošiūnų–Pajautiškių–Guronių–Žaslių geležinkelio stoties ir Žaslių miestelio linijoje. Jų jėgos buvo daug didesnės negu lietuvių. Prieš lietuvius veikė bolševikų Lietuviškosios (Pskovo) divizijos I, II ir VI šaulių pulkai. Lietuvių rinktinės vadovybė manė, jog bolševikai nežino apie rinktinės atvykimą į Žiežmarius ir todėl tikėjosi priešą užpulti netikėtai. Tačiau buvo kitaip – priešai laukė puolimo²³.

Balandžio 2 d. auštant II pėstininkų pulko I bataliono dalys pradėjo puolimą. Artilerija jau nuo 7 val. ryto apšaudė priešą. I kuopa turėjo atgauti Paltininkus, Guronis ir Žaslius, II kuopa – Pajautiškes, III kuopa – Strošiūnus I ir II, IX kuopa – Strėvininkus, Dirgalionius ir Liutonius. Atskirojo bataliono I kuopa, husarų eskadronas ir žvalgų komanda buvo rezerve²⁴.

I kuopa (vadas – karin. A. Sinkevičius), puldama priešą minėta kryptimi, tikėjosi bolševikus užklupti Tarpumiškių dvare, tačiau čia jų neradusi mišku ir palauke žygiavo toliau. Išaušus kuopa artėjo prie Paltininkų, kur buvo sutelktos stipresnės priešo jėgos, o Guronyse – artilerija.

²² A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija 1919 m. balandžio 2–7 d., *Karo archyvas*, t. 2, K., 1940, p. 190.

²³ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 6.

²⁴ Kairiosios voros mūšių Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.

Pati vietovė buvo labai patogi gintis, todėl bolševikų pozicijos buvo geros. Nors I kuopą rėmė karin. Pr. Uoginto vadovaujamas artilerijos būrys, tačiau jos puolimą priešas atrėmė stipria artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Dauguma I kuopos kareivių kautynėse dalyvavo tik pirmą kartą, todėl tokia stipri priešų ugnis tarpe jų sukėlė sąmyšį. Kuopai teko pasitraukti į Tarpumiškes²⁵.

II kuopa (vadas – karin. K. Mackevičius) veržėsi į Pajautiškes. Ją irgi pasitiko stipri priešų ugnis. Kuopai taip pat teko atsitraukti į Tarpumiškes. Susišaudymo metu buvo sužeistas vienas kuopos kareivis. I ir II kuopos savo uždavinio neįvykdė²⁶.

III kuopa (vadas – karin. J. Kairionis) puolė vaduoti Strošiūnus, kur apsistojusi bolševikų kuopa lietuvių puolimo nesitikėjo. Todėl po trumpo susišaudymo bolševikai išbėgiojo. I ir II Strošiūnai buvo užimti. Iš priešų buvo paimta 1 kulkosvaidis, 5 šautuvai ir kt. turto²⁷.

IX kuopa (vadas – karin. Marcinėnas), ryžtingai kovodama dėl Strėvinkų, Dirgalionių ir Liutonių, po keleto valandų mūšio juos atgavo ir išitvirtino, pastatydama 40 žmonių uztvorą. Husarų būrys, pasiūstas saugoti kairiojo rinktinės sparno, prie Kurniškių dvaro išvaikė ten buvusią negausią bolševikų sargybą ir paimė iš jos 2 šautuvus, šovinių ir nemažą ryšulį proklamacijų. Ties Kurniškais palikę sargybą, husarai irgi pasitraukė į Tarpumiškes²⁸.

Balandžio 2 d. puolimas nepavyko visų pirma todėl, kad nebuvo suderinti kuopų veiksmai. O tai priklausė nuo aukštesniosios vadovybės veiklos. Šio puolimo nauda buvo tik ta, jog buvo tiksliai sužinota, kaip išsidėsčiusios priešų jėgos. Balandžio 2 d. nepasisėkus įvykdyti numatytojo uždavinio, Atskirosios brigados vadas karin. S. Nastopka nutarė rinktinės rezervą pritraukti arčiau fronto. Labai blogu oru bei klampiais keliais naktį iš balandžio 2 d. į 3 d. iš Rumšiškių į Žiežmarius atvyko Atskirasis batalionas. Čia įvykusiame brigados vado karin. S. Nastopkos ir batalionų vadų karin. J. Butkaus ir K. Škirpos pasitarime buvo nuspręsta balandžio 3 d. pakartoti puolimą. Jo uždavinys buvo išstumti bolševikus iš Strošiūnų–Žaslių linijos ir, susiklosčius palankioms sąlygoms, toliau veržtis Vievio–Vilniaus kryptimi²⁹.

²⁵ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LČVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 6.

²⁶ Ten pat, l. 7.

²⁷ A. Vasiliauskas, *Žaslių–Daugų operacija...*, p. 193.

²⁸ Ten pat.

²⁹ K. Ališauskas, *Siekiame atsiimti Vilnių, Karys*, Brukllynas, 1966, Nr. 9, p. 260.

Čia buvusioms pajėgoms sustiprinti karin. S. Nastopka įsakė II pėst. pulko I bataliono barą sumažinti dešiniajame sparne iš Dirgalionių atitraukiant IX kuopą. Ją pakeitė Atskirojo bataliono kuopa. Be to, iš šio bataliono dar buvo atsiųstas kulkosvaidininkų būrys ir raitųjų žvalgų komanda. Kitos trys Atskirojo bataliono kuopos turėjo likti rezerve Žiežmariuose. Kartu buvo įsakyta sustiprinti žvalgybą Aukštadvario, Kietaviškių ir Korkučionių kryptimi³⁰.

Balandžio 3 d. rytą virš Žiežmarių pasirodė lietuvių lėktuvas, kuris, apskukęs keletą ratų apie mūsų kariuomenę, numetė pranešimą apie priešų jėgų išsidėstymą. Mūsų aviacijos pasirodymas pakėlė karių kovinę dvasią.

Apie 15–16 val. II pėst. pulko I bataliono I ir II kuopos, išsiskleidusios grandinėmis, pasipylė iš miško ir prasiveržė Paltininkų–Guronių kryptimi. Purvas buvo tiesiog neišbrendamas. Kai kur teko bristi per apsemtą pievą. Įbridus į vandenį, bolševikai apšaudė kulkosvaidžių ugnimi nuo 150 aukštumos į pietus nuo Guronių. Grandinėms kartais teko gulti į vandenį, tačiau jos nesitraukė, bet slinko pirmyn. Pradėjo smarkiai snigti. Pasinaudojusios sniego priedanga, kuopos prisiartinavo prie priešo apkasų ir apmėtė juos granatomis. Neatlaikę puolimo, bolševikai pasitraukė. Atkovoję aukštumą, mūsiškiai apšaudė bolševikų pozicijas prie Žaslių geležinkelio stoties³¹.

Bolševikai vis dar laikėsi Pajautiškėse, bet, pajutę smarkų lietuvių spaudimą, pasiuntė savo pasiuntinius į Žaslius prašyti pagalbos. Tačiau jų pasiuntiniai pateko į lietuvių nelaisvę. Iš rasto pranešimo, kurį pasiuntiniai siuntė savo vadovybei, sužinota, jog Pajautiškėse yra 120 bolševikų, kuriuos „baltieji“ smarkiai spaudžia ir, nesulaukus paramos, teksią iš tos vietovės pasitraukti. Ši žinia lietuvius padrąsino. Karininkai A. Sinkevičius ir K. Mackevičius, palikę dalį savo kuopų Guronyse, su trim būriais ir 1 kulkosvaidžiu patraukė Pajautiškių kryptimi. Bolševikai, pajutę, jog yra supami, spruko į pietus nuo Pajautiškių kaimo buvusį mišką. Kaimas buvo išlaisvintas be mūšio³².

Balandžio 4 d. auštant rinktinės žvalgai buvo pasiųsti į Žaslių miestelį, o II pėstininkų pulko I bataliono I kuopa - į Žaslių geležinkelio stotį. Bolševikai, pastebėję artinantis lietuvių žvalgus, paleido keletą šūvių ir skubiai paliko Žaslių miestelį pasitraukė Vievio kryptimi. Ta pačia

³⁰ A. Vasiliauskas, *Žaslių–Daugų operacija...*, p. 194.

³¹ Ten pat, p. 195.

³² Kairiosios voros mūšių Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.

kryptimi pasitraukė ir bolševikai iš Žaslių geležinkelio stoties, palikę vežimą sviedinių, telefono aparatą ir vienos kuopos raštinę su antspaudais ir dokumentų blankais³³.

Nors bolševikai ir buvo priversti pasitraukti iš jų užimto rajono iki pat Vievio miestelio, bet jie nebuvo sumušti. Todėl kitą dieną puolimo buvo atsisakyta ir rinktinė įsitvirtino Strošiūnų–Pajautiškių–Žaslių geležinkelio stoties ir Žaslių miestelio linijoje. Rinktinė užėmė šią liniją tokia tvarka: II pėstininkų pulko I kuopa – už Žaslių stoties ir miestelio, II kuopa – už Pajautiškių, III kuopa – už Strošiūnų, I ir IX kuopa – už Dirgalionių ir Liutonių kaimų. Kairėje I kuopa palaikė ryšį su vokiečiais, o dešinėje su jais susisiekė IX kuopa. Atskirojo bataliono IV kuopa ir žvalgų komanda buvo rezerve už II pėstininkų pulko I ir II kuopų, to pat bataliono II kuopa – už II pėstininkų pulko III kuopos Gurkliuose, o I ir III kuopos bei II husarų eskadronas liko rezerve Žiežmariuose. Artilerija buvo užėmusi poziciją prie Tarpumiškių palivarko. Tuo tarpu I husarų eskadronas tiek kautynių metu, tiek ir joms pasibaigus atidžiai stebėjo priešo veiksmus Aukštadvario apylinkėse³⁴.

Po pasisekusių balandžio 3 d. kautynių rinktinė galėjo žygiuoti pirmyn ir pasiekti Vievį. Tačiau ji nei kairėje, nei dešinėje neturėjo ją remiančių karinių pajėgų, todėl veržtis į priekį buvo rizikinga, nes grėsė pavojus iš abiejų sparnų būti priešo apsuptai ir sunaikintai. Atsižvelgiant į tai, vyko tik mūsų žvalgų susirėmimai su bolševikų sargybomis. Balandžio 5 d. II husarų eskadronas atkovojo Jagielonių kaimą, o balandžio 6 d. – Semeliškes. Visų aukščiau minėtų mūsų metu iš priešų buvo paimtas 1 kulkosvaidis, 3 lauko virtuvės, 4 dviračiai vežimai šoviniams, 6 telefono aparatai, daug telefono kabelio, 2 vežimai, 4 arkliai ir apie 50 belaisvių. Netoli Vievio buvo paimtas intendantūros sandėlis, iš kurio pavyko viską išsivežti. Mūsų nuostoliai – 3 užmušti ir 25 sužeisti kareiviai³⁵.

Po šių kautynių bolševikai, sužinoję, jog lietuvių jėgos šiame bare yra daug menkesnės ir, be to, vokiečiai jiems nepadeda, ruošėsi lietuvius

---

³⁰ A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija..., p. 194.

³¹ Ten pat, p. 195.

³² Kairiosios voros mūsų Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.

³³ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 7.

³⁴ Kairiosios voros mūsų Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.

³⁵ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 8.

pulti. Jau balandžio 6 d. lietuviai turėjo žinių, jog Žaslių bare priešas telkia didesnes jėgas. Balandžio 7 d. vakare buvo pastebėtas jų intensyvus judėjimas. Rinktinė pasiruošė gintis, budėjimas pozicijose buvo sustiprintas, rezervinės kuopos išpėtos būti pasiruošusios.

Balandžio 8 d. anksti rytą tirštos priešo grandinės pradėjo smarkų puolimą Žaslių–Strošiūnų bare. Šiuos du punktus skyrė tankus miškas, išraižytas grioviais ir net kalnagūbriais, todėl kautynių metu tarp veikiančių dalių buvo sunku palaikyti ryšį. Nors telefonų jau turėta, bet jie blogai veikė. Kautynių metu Žiežmarių–Strošiūnų telefono linija visiškai nustojo veikusi, todėl kuopų vadams teko veikti savarankiškai ir rodyti daug iniciatyvos³⁶ (žr. *schem¹* Nr. 2).

Kairiajame sparne (Žasliai–Pajautiškės) barą gynė II pėstininkų pulko I ir II kuopos, Atskirojo bataliono žvalgų komanda (apie 30 vyrų) bei IV kuopa, kurioje buvo taip pat ne daugiau kaip 50 vyrų. Šioms pajėgoms vadovavo karin. K. Škirpa. Bolševikai ypač smarkiai puolė Žaslių geležinkelio stotį ir Talpūnus, o Pajautiškės mėgino apsupti mišku iš pietų pusės ir suduoti smūgį iš sparno. Tačiau II pėstininkų pulko II kuopa sulaukė priešo puolimą ir privertė jį trauktis atgal mišku į rytus. Karin. K. Škirpa, gavęs pranešimą, jog II pėst. pulko III kuopa, bolševikų smarkiai spaudžiama ties Strošiūnais, nepajėgia atsilaikyti, vos prasidėjus mūšiui pasiuntė jai į pagalbą karin. A. Jakšto vadovaujamą Atskirojo bataliono II kuopą. Be to, žinodamas apie dar menką šio bataliono pasirengimą kovoms, karin. K. Škirpa iš turėto rezervo nukreipė į Strošiūnus nusiuntė ir to pat bataliono IV kuopą. Priešas buvo kontratakuotas ir durtuvų kautynėse priverstas pasitraukti į Mijaugonių kaimą. Žvalgų komanda buvo pasiūsta palaikyti ryšio tarp Pajautiškių ir Strošiūnų.³⁷

Tuo tarpu bolševikai, panaudoję smarkią artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį, toliau didelėmis jėgomis puolė karin. K. Škirpos vadovaujamą barą, ypač jo kairįjį sparną. Jį gynusi II pėst. pulko I kuopa, neatlaikiusi puolimo, apie 17 val. pasitraukė iš Žaslių stoties ir miestelio³⁸.

---

³⁶ Ten pat.

³⁷ Kairiosios rinktinės vado karin. J. Butkaus 1919 m. balandžio 9 d. pranešimas Atskiros brigados vadui karin. S. Nastopkai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 80, l. 5.

³⁸ Ten pat, l. 6.

Schema Nr. 2
Žaslių kautynės 1919 m. balandžio 8 d.

Pasitraukus I kuopai, susidarė pavojus II kuopai, gynusiai Pajautiškes, nes kairysis sparnas tapo atviras ir bolševikai galėjo apeiti iš sparno. Kairiajam sparnui apsaugoti dar buvo nusiųstas II kuopos vienas būrys, buvęs rezerve aukštumoje 150, tačiau jis bendros padėties jau nepataisė. Apie susidariusias aplinkybes pranešus rinktinės vadui karin. J. Butkui, šis įsakė atsitraukti į Žiežmarius. Apie 18 val. 30 min. II kuopa per Tarpumiškių dvarą atsitraukė į nurodytą vietą³⁹.

Bolševikai nepasisekus Stošiuų puolimui, artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį sutelkė į Atskirojo bataliono II ir IV kuopų barą – kapines ir 115 aukštumą. Dalis jų, atsidūrę kairiajame baro sparne, iš miško įžambine ugnimi apšaudė abi kuopas. Taigi bolševikai puolė frontu nuo Mijaugonių kaimo ir iš sparno, t. y. iš miško. Nors priešo artilerijos sviediniai krisdavo maždaug už 1 km kuopų užnugaryje, tačiau tarpe menką patyrimą turinčių karių jie kėlė paniką. Todėl į kairįjį sparną buvo pasiūsta sustiprinta žvalgyba, kuri privertė priešą iš šio sparno pasitraukti⁴⁰.

Pačiame kautynių įkarštyje sugedo IV kuopos kulkosvaidis, o ir šovinių buvo likę jau nedaug. Neprityrę kulkosvaidininkai ilgai nesugebėjo jo sutaisyti ir tuo pasinaudoję bolševikai dar atkakliau veržėsi pirmyn. Tuo kritišku momentu visgi pavyko kulkosvaidį sutaisyti ir į artėjančią priešą buvo atidengta smarki ugnis, kuri bolševikams padarė daug nuostolių. Buvo matyti, kaip bolševikai, jau lipantys per lauke buvusią tvorą, krito nuo kulkosvaidžio ugnies. Daug jų buvo nukauta ir kuopų karių taikliais šautuvų šūviais. Nuolat buvo girdėti II kuopos vado karin. A. Jakšto raginimai: „Vyrai, tik taikykit, vyrai taikykit!“ Vietinių gyventojų pasakojimu, bolševikai iš to lauko nusivežė apie 80 nukautų ir sužeistų kareivių. Jų puolimas buvo sustabdytas⁴¹.

Nesitikėdami išstumti lietuvių iš jų užimtų pozicijų iš priešakio, bolševikai mišku apėjo IV kuopos kairįjį sparną ir puolė iš šono. Ši jų manevrą lietuviai pastebėjo ir smarkia ugnimi priverstė juos pasitraukti Pajautiškių kryptimi. Tačiau apie 17 val. bolševikai dar didesnėmis jėgomis mėgino pakartoti savo manevrą. Suspietus artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį, bolševikai visiškai pakriko ir pasitraukė Mijaugonių kaimo kryptimi. Tėmstant kautynės aprimo.

---

³⁹ Ten pat, l. 7.

⁴⁰ A. Vasiliauskas, *Žaslių–Daugų operacija...*, p. 200.

⁴¹ A. V. Kautynės ties Žasliais ir Strošiūnais..., p. 442.

Kautynėse ties Strošiūnais ypač pasižymėjo šie Atskirojo bataliono kariai: puskarininkiai Petras Daunoras, Juozas Pocius, Juozas Černiauskas, skyrininkas Domininkas Narbutas, eiliniai Aleksas Baušys, broliai Pranas ir Motiejus Kilikevičiai, Pranas Valkauskas, Andrius Makarevičius, Stasys Jakubauskas, Jonas Janušaitis, Petras Šimkus, Juozas Vaičaitis, Jonas Plioplys, Stasys Karpavičius ir kt.⁴²

Visgi karinei vadovybei įsitikinus tolesnio lietuvių puolimo prieš gausias bolševikų pajėgas neperspektyvumu, balandžio 8 d. vakare buvo gautas rinktinės vado karin. J. Butkaus įsakymas visoms kuopoms atsi-traukti iki Gurklių kaimo⁴³. Po keleto dienų Atskirasis batalionas grįžo į Kauną, o II pėstininkų pulko I batalionas prieš Žiežmarius užėmė šias pozicijas: viena kuopa su 2 kulkosvaidžiais – ant aukštumos prie kelio į Remizavą, kita kuopa su 2 kulkosvaidžiais – Gurklių dvare, III kuopa su 1 kulkosvaidžiu – Turlaviškių kaime, artilerijos baterija – prie Cegelnės. Vokiečių sargybos buvo išdėstytos Žiežmarių miestelio pakraščiuose prie kelio Remizavas–Vievis–Aukštadvaris⁴⁴.

Kovų su bolševikais metu šiame bare žuvo 4, sužeista 40 ir dingo be žinios 20 kareivių⁴⁵. Balandžio 10 d. Žiežmariuose įvyko iškilingos žuvusių karių laidotuvės dalyvaujant didelei miniai aplinkinių gyventojų. Jose taip pat dalyvavo Atskirosios brigados vadas karin. S. Nastopka su štabo ir daugybe kitų karių⁴⁶.

Atsilepdama į bendras lietuvių kovas prie Daugų ir Žaslių Vilniaus kryptimi, Sovietų Rusijos vyriausybė priekaištavo Vokietijai, jog bolševikų kariuomenės dalys buvo puolamos su vokiečių karinių dalinių priedanga ir taip buvo pažeidžiama 1919 m. sausio 18 d. sutartimi tarp šių valstybių nustatyta demarkacijos linija. Nors, kaip jau minėjome anksčiau, vokiečiai faktiškai šios linijos laikėsi, tuo tarpu bolševikai ją dažnai pažeidinėjo. Vokietijos vyriausybė pageidavo, jog Lietuvos valdžia tinkamai išspręstų šį klausimą. Todėl Lietuvos vadovybė ir nutarė savo karinius

---

⁴² Atskirojo bataliono kariai, 1919 m. balandžio 8 d. pasižymėję mūšiuose su bolševikais ties Strošiūnais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 112, l. 9–10, 14.

⁴³ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 8–9.

⁴⁴ Kairiosios rinktinės vado karin. J. Butkaus 1919 m. balandžio 9 d. pranešimas Atskiros brigados vadui karin. S. Nastopkai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 80, l. 7–8.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 9.

dalinius atitraukti. Balandžio 9–10 d. Strošiūnų–Pajautiškių–Žaslių miestelio ir geležinkelio stoties baras buvo perduotas vokiečių apsaugai⁴⁷. Šiais vadovybės veiksmais pirmoji planinga puolamoji karinė operacija Vilniui iš bolševikų vaduoti ir baigėsi.

Išvados

Vertinant pasirengimą minėtai karinei operacijai, jos eigą ir rezultatus, reikia konstatuoti, jog:

1. Lietuvos kariuomenės vadovybė, turėdama šiame bare nepalyginamai menkesnes karines pajėgas (3 labai silpnai parengtus batalionus prieš 5 bolševikų pulkus!), nutarė suduoti priešui lemtingą smūgį, iš anksto suskaldydama jas į dvi nedideles skaičiumi rinktines, mažai paruoštas kariniu atžvilgiu bei prastai apginkluotas ir techniškai neaprūpintas, viena nuo kitos atitolusias apie 60 km. Tokiomis sąlygomis jos negalėjo įvykdyti uždavinio – „pasistūmėti kiek galima pirmyn Vilniaus kryptimi“.

2. Kovų metu nebuvo veiksmų suderinamumo nei tarp abiejų rinktinių, nei kiekvienos jų viduje. Jos net patį priešą puolimą pradėjo skirtingu laiku.

3. Vertinant kautynes taktiniu požiūriu, reikia pažymėti, jog Kairiosios rinktinės vadas karin. J. Butkus net neišleido rinktinei įsakymo pulti. Tuo tarpu Dešiniosios rinktinės vadas karin. K. Ladyga, dar būdamas Alytuje, maždaug už 20 km nuo priešų pozicijų, nors ir parengė bei paskelbė įsakymą, tačiau jame nebuvo atsižvelgta į bolševikų jėgų išsidėstymą vietoje, nepateikta vietovių specifika ir kt.

4. Pačių kautynių metu, keičiantis situacijai, abiejose rinktinėse nebuvo tinkamai įvertintos tiek priešų, tiek ir savo jėgų galimybės užimtų pozicijų atžvilgiu, neieškota silpnųjų priešų vietų, kuriomis būtų buvę galima pasinaudoti pranašumui įgyti.

5. Rinktinių veiksmams labai neigiamai atsiliepė tai, kad nebuvo techninių priemonių, visų pirma ryšių. O be jų tinkamai vadovauti karinėms operacijoms buvo neįmanoma.

6. Pats Kairiosios rinktinės atsitraukimas iš fronto nebuvo planingas: kai kurios kuopos traukėsi tvarkingai, o kitos buvo paliktos likimo valiai ir tik dėl priešų neapdairumo nenukentėjo.

---

⁴⁷ K. Ališauskas, Siekiame atsiimti Vilnių..., p. 261.

7. Lietuvos kariuomenės atsitraukimas iš fronto ir sąlyčio su bolševikais netekimas turėjo neigiamų padarinių lenkams 1919 m. balandžio 19–21 d. puolant Vilnių. Lietuviai šioje kovoje negalėjo dalyvauti, ir bolševikai, pasinaudoję tokia padėtimi, laisvai pasitraukė iš fronto į šiaurę, Maišiagalos kryptimi.

Ir vis dėlto negalime neįvertinti vieno dalyko: nors šiose kautynėse ir nepasisekė sumušti priešo ir bent jau pasistumti Vilniaus kryptimi, tačiau čia buvo galutinai sugniuždytos bolševikų pastangos pro Alytų ir Kaišiadoris žygiuoti į Kauną, o po to užimti ir visą Lietuvą.

KARININKAI VYČIO KRYŽIAUS KAVALIERIAI*

1919 - 1926

Vincas Ruzas

Mūsų istoriografijoje vis daugiau dėmesio skiriama 1918-1940 m. Lietuvos nepriklausomybės aktualijoms. Tyrinėjant to meto personalijas iškyla klausimų, susijusių su apdovanojimais ordinais ir medaliais. 2001 m. vasarą buvo išleista žinomo Lietuvos žurnalisto ir kolekcininko Viliaus Kavaliausko knyga „Už nuopelnus Lietuvai. 1918-1940 metų Lietuvos Respublikos ordinarai ir medaliai“. Ši knyga yra geriausias darbas apie Lietuvos faleristiką. Leidinyje publikuojama iki šiol neskelbta archyvinė medžiaga, taip pat apdovanojimų ženklai, kurie saugomi ne tik Lietuvos, bet ir užsienio muziejuose bei privačiose kolekcijose. Knygos autorius V. Kavaliauskas detaliai išdėstė Kryžiaus „Už Tėvynę“ bei Vyties kryžiaus įsteigimo aplinkybes, apžvelgė kai kurių civilių asmenų bei žymesnių Lietuvos karininkų apdovanojimą antrosios rūšies Vyties kryžiumi. Ypač daug dėmesio skirta užsieniečių apdovanojimo klausimams. V. Kavaliausko duomenimis, pirmosios rūšies Vyties kryžiumi buvo apdovanota žmonių:

1-ojo laipsnio–1396 (1 užsienio pilietis),

2-ojo laipsnio–98,

3-iojo laipsnio–nebuvo apdovanota;

antrosios rūšies Vyties Kryžiumi buvo apdovanota žmonių:

1-ojo laipsnio–78 (iš jų 23 užsieniečiai),

2-ojo laipsnio–22 (Petras Šniukšta ir 21 užsienietis),

3-iojo laipsnio nebuvo apdovanota¹.

Šio straipsnio autorius siekia bent iš dalies užpildyti mažiau tirtą karininkų apdovanojimo Vyties kryžiumi temą. Temai atskleisti panaudotas chronologinis principas. Toks principas sudaro galimybę parodyti karininkų apdovanojimą atskirais kovos už nepriklausomybę etapais: ko-

---

* Šis 1920 metų vasario mėnesį įsteigtas apdovanojimas iki 1930 m. buvo vadintas Vyties kryžiumi.–Red. past.

¹ Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 63, 83

vas prieš bolševikus, bermontininkus, lenkus ir vidaus priešus. Per 1919-1923 m. laikotarpį pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanoti 222 karininkai. Labiausiai pasižymėję iš jų 37 karininkai buvo apdovanoti ir 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi. Antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 51 karininkas ir karo valdininkas, o antrosios rūšies 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanotas vienintelis karininkas–generolas leitenantas Petras Šniukšta.

LIETUVIŠKO APDOVANOJIMO ĮSTEIGIMAS

1918 m. vasario 16 d. buvo paskelbta Nepriklausoma Lietuvos valstybė. Reikėjo jėgos jai ginti ir saugoti. Į karo nualintą, dar vokiečių kariuomenės užimtą kraštą iš Rusijos pradėjo grįžti kovose užsigrūdinę lietuviai kariai. Jie savo jėgas paveda pradėjusiai kurtis Lietuvos valdžiai. Iš jų sudaromas kariuomenės branduolys, dėl kurio 1918 m. lapkričio 23 d. buvo išleistas pirmojo krašto apsaugos ministro prof. Augustino Volde-maro oficialus įsakymas. Valdžia kvietė savanorius, mobilizavo karininkus, šaukė naujokus, kurie stoji ginti nepriklausomybės. Kuriantis Lietuvos valstybei iš karto teko stoti į kovą su Rusijoje valdžią paėmusiais ir siekusiais ją įtvirtinti buvusioje carinėje imperijoje bolševikais.

Kovų su bolševikais metu imta galvoti apie pasižymėjusių karių apdovanojimus. Kol tokio ženklo nebuvo, vadai reikšdavo padėkas bendražygių akivaizdoje. Vyriausybė, atlikdama organizacinius valstybės kuriamuosius darbus, neturėjo laiko karių apdovanojimo ženkliui kurti. Iniciatyvos ėmėsi pirmasis kariuomenės vadas generolas Silvestras Žukauskas. Jis 1919 m. gegužės 18 d. išleido įsakymą Nr. 6, kuriame paskelbė: “Ateityje viršininkai veikiančių kariuomenės dalių turi pristatinėti man per savo tiesioginius viršininkus kaip karininkus taip ir kareivius atsižymėjusius mūšyje dėl apdovanojimo ordinu, iki išleidimui kurio bus išduodamos nešiojimui sagos kilpelėje ordino kaspinėlis, šiuos pristatymus man užtvirtinus”. Pirmieji raportai su pasižymėjusių karių sąrašais vyriausiajam karo vadui gen. S. Žukauskui buvo perduoti 1919 metų birželio mėnesį. Gen. S. Žukauskas peržiūrėdavo sąrašus, juos patvirtindavo, vykdavo į frontą ir pasižymėjusiems kariams pats prisegdavo kaspinėlius. Po to trumpa kalba kreipdavosi į kitus karius, pareikšdavo viltį, kad po kitų

kautynių turės laimę ir jie būti apdovanoti. Apdovanotųjų sąrašai buvo skelbiami dalių įsakymuose². Tokia buvo lietuviškų apdovanojimų užuomazga. Atkurti vieną apdovanojimo epizodą padeda Panevėžio bataliono vyr. psk. Zarankos atsiminimai.

1919 m. birželio 28 - 29 d. Panevėžio rinktinę aplankė vyriausiasis karo vadas gen. S. Žukauskas, kuris pafrontėje įteikė apdovanojimų kaspinėlius kautynėse pasižymėjusiems karininkams ir kareiviams³. Psk. Zaranka rašė, kad netoli Tamosonių kaimo bataliono būrys ant vieškelio, kuris ėjo nuo Subatės į Aserno muižę, turėjo laukti vyriausiojo Lietuvos kariuomenės vado generolo Silvestro Žukausko. Nuo Subatės pusės keldamas dulkes atvažiavo automobilis. Kai jis sustojo, iš jo išlipo generolas S. Žukauskas su keliais kitais karininkais. Generolas S. Žukauskas pasisveikino ir pasakė nedidelę kalbą, kurioje prašė nepadėti ginklo, kol bolševikai nebus išvyti iš Lietuvos, iškęsti drabužių, apavo ir maisto trūkumus. “Paskui išdalino Vyties Kryžiaus juosteles visiems atsižymėjusiems kareiviams ir karininkams, nes Vyties Kryžius dar nebuvo padarytas. Paskui jis paprašė, kad mes suriktumėm valio už Prezidentą Smetoną ir Krašto Apsaugos Ministerį”⁴.

1919 m. liepos 30 d. Laikinoji Lietuvos vyriausybė paskelbė pirmą pasižymėjusių karių apdovanojimo įstatymą. Pagal šį įstatymą buvo įsteigtas Kryžius “Už Tėvynę”. Įstatyme nustatyta trijų laipsnių kryžius teikti kareiviams ir karininkams už parodytą narsumą kovoje su priešais. Pirmojo ir antrojo laipsnio kryžiai - plieno, trečiojo laipsnio - žalvario. Įstatyme pateiktame apdovanojimo aprašyme pažymėta, kad visuose keturiuose kryžiaus kampuose yra užrašas: “už Tėvynę”. Antrojo ir trečiojo laipsnių kryžių kaspinas turi metalinį ažuolo lapų vainiką. Kaspinas nustatytas gegužės 26 d. įstatyme. Nusipelnusieji šio apdovanojimo gavo teisę jį nešioti visur ir visada. Kryžiaus “Už Tėvynę” įstatymą pasirašė Valstybės Prezidentas A.Smetona ir Ministras Pirmininkas M.Sleževičius. Šio įstatymo pabaigoje Kryžius “Už Tėvynę” įvardijamas kaip ordinas - ” Orde- no juosta nustatyta įstatymu iš š. m. gegužės mėn. 26 d.”⁵

² Mjr. Ališauskas. Vyčio Kryžiaus ordinas // Kardas. 1938. Nr. 22. P. 510

³ Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918 – 1920. Čikaga. 1972. T. I. P. 265

⁴ Vyr. pusk. Zaranka. Mano atsiminimai iš Lietuvos karų // Karys. 1923. Nr. 37. P. 422. Atsiminimų autorius ne tiksliai apibūdino įteiktas juosteles. Kryžius “Už Tėvynę” ir Vyties Kryžius dar nebuvo įsteigti.

⁵ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 127. § 1. 1919 rugpjūčio 7 d., Kavaliauskas V. Už nuopel- nus Lietuvai. V. 2001. P. 41

Pagal 1919 m. liepos 30 d. įstatymą įteisintas Kryžius “Už Tėvynę” susilaukė kritikos dėl formos. 1919 m. rugpjūčio 8 d. Valstybinė archeologijos komisija nutarė, jog toks Kryžius Lietuvai nebūdingas ir įteikė Ministrų kabinetui raštą, kuriame siūlė įteisinti šešių galų kryžių iš Vyčio skydo, kaip tinkamiausią lietuviškos simbolikos ir heraldikos formą, gyvavusią Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Komisijos rašte buvo rašoma: “šiandieną, kai sprendžiama kuriuo būdu papuošti krūtines Tėvynės gy-nėjų, kurie su ginklu rankoje kovoja dėl Lietuvos atstatymo, Archeologi-nė komisija, karių paakinta ir prašoma, turi garbės kreiptis per p. Švieti-mo Ministerį į Lietuvos Vyriausybę, kreipdama dėmesį į reikalą pažymėti drąsių karžygių nuopelnus ne šios dienos ir greitomis sumanytais papuo-šimais, bet senais ir žilos senovės ženklais, kuriais eidami protėviai sudarė anais laikais galingą valstybę. Istorisku bei tradiciniu atžvilgiu patiektas šešių galų Kryžius-Lietuvos Vyties skydo ženklas visai atitinka, gyvena-mam istoriskam momentui ir, tartum, jungia atskirus Lietuvos istorijos laikotarpius ir teikia naujam Valstybės periodui senos milžinų galybės simboli”.⁶

Netrukus spaudoje savo nuomonę dėl apdovanojimo pareiškė ano-niminis autorius “X”, tikriausiai vienas iš Valstybinės archeologijos ko-misijos narių. Jo siūlymas sutampa su šios komisijos pristatytu raštu vy-riausybei. 1919 m. rugpjūčio 14 d. “Kariškių žodyje” minėtas autorius rašė “taigi mūsų nuomone tas ženklas turi tam tikrų ypatybių: jis turi būti originalis, tautiškas, populeris, turi turėti valstybės reikšmę ir savo išvaiz-da turėti svarbumo bei rimtumo žymės ... nereikia sekti kitų valstybių ženklų pavyzdžiu...Jei imti kryžių, tai ne paprastą katalikišką, bet kryžių-ženklą nuo Vyties skydo”⁷.

Tačiau turėjo praeiti tam tikras laiko tarpas, kol Valstybinės archeologijos komisijos siūlymai susilaukė Vyriausybės ir Prezidento pritari-mo. Vyriausybė į Valstybinės archeologijos komisijos siūlymą patvirtinti šešių galų kryžių iš Vyčio skydo atsižvelgė 1919 m. rugpjūčio 8 d.

1919 m. lapkričio 26 d. Ministrų kabineto nutarimu buvo pakeista Kryžiaus forma. Lapkričio 30 d. Prezidentas A.Smetona patvirtino šešių galų kryžių, bet paliko pavadinimą “Už Tėvynę”. Tačiau 1920 m. vasario 3 d. Prezidento įsakymu apdovanojimas buvo pavadintas Vyties kryžiumi.

---

⁶ Mjr. Ališauskas. Vyčio Kryžiaus ordinas // Kardas 1938. Nr. 22. P. 510

⁷ Kariškių žodis. 1919 rugpjūčio 14 d. Nr. 13. P. 103-104

Vyties kryžius buvo dviejų rūšių: pirmos - su kalavijais ir antros - be kalavijų. Abiejų rūšių Vyties kryžius buvo trijų laipsnių. Trečiasis laipsnis buvo laikomas aukščiausiu, pirmas-žemiausiu. Kryžių antroje pusėje buvo numatyta įrašyti numerį. Laipsniai žymimi žvaigždutėmis juostelėje ⁸.

Apdovanotųjų Vyties kryžiumi teisės, pirmenybės, apdovanojimo juo ir jo atėmimo tvarka šiame įstatyme nebuvo paliesta. Tai buvo palikta ateičiai. Vis dėlto Vyties kryžius su kalavijais buvo skirtas fronto kariams, o be kalavijų - užnugario darbuotojams apdovanoti.

KOVOSE SU BOLŠEVIKAIS PASIŽYMĖJUSIŲ KARININKŲ APDOVANOJIMAS KRYŽIUMI “UŽ TĖVYNĘ”. 1919 M. RUGPJŪTIS–1919 M. GRUODIS.

Praėjus trims savaitėms po Kryžiaus “Už Tėvynę” įsteigimo, 1919 m. rugpjūčio 22 d. Valstybės Prezidento įsakymu už narsumą mūšiuose 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanota pirmieji 220 kareivių ir karininkų. Iš 1-ojo pėstininkų pulko 9 karininkai: Petras Murnikas, Jonas Jackus, Vincas Šaudzis, Antanas Žemaitis, Julijonas Čaplikas, Adomas Treideris, Povilas Dundulis, Stasys Marcinkevičius ir Alfredas Šmidtas. Iš 2-ojo pėstininkų pulko apdovanota 16 karininkų: Emilijus Gincas, Jonas Laurinaitis, Stasys Puzinas, Kazys Ramanauskas, Augustinas Kynas, Mikas Gaidelis, Jonas Samasionko, Jurgis Butkus, Alfonsas Linkevičius, Kazys Mockevičius, Jonas Kairiūnas (turi būti Kairiūnas), Juozas Barkauskas, Antanas Zubrys, Andrius Butkevičius, Jonas Petraitis ir Antanas Budrys. Iš Panevėžio bataliono apdovanota 8 karininkai: Julius Reikalas, Jonas Jurenas (turi būti Jurėnas), Jonas Nastopka, Mikas Obiecanauskis, Aleksandras Žukauskas, Juozas Vidugiris, Mykolas Elisejevas ir Mykolas Kukinas. Iš Baltgudžių kuopos apdovanota 2 karininkai: Aleksandras Ružancovas ir Steponas Satygo. Iš Artilerijos pulko apdovanota 5 karininkai: Vytautas Kapčiukas, Petras Dočkus, Juozas Giedraitis, Bronius Paškevičius ir Matas Pečiulionis.

---

⁸ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 234. § 1. 1920 m. vasario 8 d. ; Gaidukaitė R. Vyčio Kryžiaus ordinas // Vakarinės naujienos. 1993 m. liepos 7 d. P. 9, Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 51

Iš viso 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanota 40 karininkų.

2-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti 3 karininkai: iš 2-ojo pėstininkų pulko - Antanas Zubrys ir Antanas Budrys, iš Panevėžio bataliono –karininkas Aleksandras Žukauskas. Šio laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanoti ir trys kareiviai⁹.

Pirmame apdovanotųjų sąrašė nėra pirmojo žuvusio už Lietuvos laisvę karininko Antano Juozapavičiaus. Jo žygdarbis buvo įvertintas 1922 m. Pasižymėjęs ir didvyriškai žuvęs kovoje su bolševikais 1919 m. vasario 13 d. 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko karininkas Antanas Juozapavičius Lietuvos Prezidento A. Stulginskio 1922 m. gruodžio 8 d. įsakymu Nr. 133 buvo apdovanotas pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi Nr. 1162¹⁰.

1919 m. rugpjūčio 22 d. Valstybės Prezidento įsakymu buvo įteisinti generolo S. Žukausko anksčiau suteikti apdovanojimai. Vėliau pasižymėjęs kariai buvo apdovanojami tik Respublikos Prezidento įsakymais.

Apie Panevėžio bataliono karininkų nuopelnų įvertinimą Kryžiumi “Už Tėvynę” rašė šio bataliono karininkas Juozas Urbšys. Panevėžio bataliono karininkai pirmiausia pasižymėjo Panevėžio išlaisvinimo operacijoje (1919 m. gegužės 17 d.–23 d.). Iki Panevėžio išvadavimo iš bolševikų Lietuvos kariuomenė savarankiškai didesnių puolimų be vokiečių pagalbos nevykdė. Tai buvo pirmas savarankiškas didelis Lietuvos kariuomenės puolimas. Šioje operacijoje iniciatyvą parodė Panevėžio batalionas¹¹.

Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo pagerbtas vienas iš pirmųjų žuvusių šioje operacijoje Lietuvos karininkų Jonas Nastopka¹². Jis žuvo 1919 m. gegužės 18 d. kautynėse prieš bolševikus ties Jeriškiais prie Ramygalos. Kryžių “Už Tėvynę” pakeitus į Vyties kryžių, už pasižymėjimą kautynėse karininkas Jonas Nastopka buvo apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kalavijais Nr. 8. Apdovanojimas vėliau buvo įteiktas jo motinai Olgai Nastopkienei¹³.

---

⁹ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 155. § 1. 1919 m. rugsėjo 30 d.; Kariškių žodis. 1919. Nr. 31. P.240

¹⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 7. § 2. 1923 m. sausio 9 d.; Karys 1923. Nr. 4. P. 50

¹¹ Urbšys J. Trumpa Panevėžio bataliono veikimo apžvalga kariaujant 1919 m. su bolševikais Latvijos teritorijoje // Karys. 1922 m. birželio 3 d. Nr. 22. P. 259

¹² Kariškių žodis. 1919 Nr. 4. P. 27

¹³ Karys. 1929 m. Nr. 26. P. 438-439

Lietuvos daliniams kovojant latvių žemėje Panevėžio bataliono 5 kuopos būrys, birželio 22 d. žvalgydamas įsiveržė į Ilukštą. Bolševikams pradėjus pulti, buvo atsitraukta į pirmines pozicijas. Šioje žvalgyboje pasižymėjo Panevėžio bataliono karininkai Jonas Jurėnas ir Mikas Obiecanauskas. Šio bataliono vadas Jonas Variakojis, karininkai Aleksandras Žukauskas, Mykolas Elisejevas ir Mykolas Kukinas pasižymėjo liepos 6–12 d. vykusioje operacijoje¹⁴.

Sumanumą ir kovingumą rodė mūsų artileristai. Karininkas Matas Pečiulionis buvo apdovanotas už atimtus ginklus–patranką ir 7 kulkosvaidžius Anykščių–Kurklių mūšyje gegužės 18 d. M. Pečiulionis šią patranką tuoju panaudojo mūšyje. (Vėliau patranka buvo perduota į Karo muziejų.)¹⁵

1919 m. liepos 12 d. vaduojant Salako miestelį pasižymėjo artilerijos pulko karininkas Bronius Paškevičius. Jis prieš apšaudomas sutvarkė telefono ryšį ir baterijos ugnimi laiku sustabdė puolantį priešą. Taigi pėstininkai beveik be nuostolių atsikovojo Salako miestelį. Karininkas Bronius Paškevičius už tai pelnė pirmąjį savo apdovanojimą¹⁶.

1919 m. rugpjūčio 22 d. įsakymu buvo apdovanota kareivių ir puskarininkių ir iš kitų dalinių: Marijampolės ir Joniškėlio batalionų bei 1-ojo raitelių pulko. Apdovanojimai rodė jaunos besikuriančios Lietuvos kariuomenės pirmus laimėjimus. Karinėse operacijose prieš bolševikus atsiskleidė Lietuvos karininkų sugebėjimai per trumpą laiką paruošti ir išmokyti karius kovos meno, sumaniai parengti operatyvinius mūšių planus, kad būtų įveiktas dažnai daug stipresnis priešas.

1919 m. rugpjūčio 24 d. prasidėjo paskutinė operacija prieš bolševikus. 2-ojo pėstininkų pulko kpt. E. Noreika su pirmąja ir aštuntąja kuopomis išvijo bolševikus iš Kuklių kaimo ir įsiveržė į priešą užnugarį. Rugpjūčio 27 d. pirmasis ir trečiasis batalionai kovėsi ties Rautensee dvaru, o antrasis batalionas–ties Gudų kaimu. Puolimo metu ties Rautensee dvaru žuvo karininkas Antanas Sinickis. Rugpjūčio 28 d. pulkas jau kovėsi Latvijos žemėse, o rugpjūčio 30 d. pasiekė Kalkūnų dvarą ir stotį.

---

¹⁴ Panevėžio bataliono veikimo aprašymas // Mūsų žinynas. 1920 Nr. 1 P. 94–98

Urbšys J. Trumpa Panevėžio bataliono veikimo apžvalga kariaujant 1919 m. su bolševikais Latvijos teritorijoje // Karys. 1922 m. birželio 3 d. Nr. 22. P. 259

¹⁵ Rudokas J. Prarastieji lietuvis talentai. V. 2001. P. 176

¹⁶ Kareivis Lietuvos gynėjas. K. 1926. P. 51

Kautynėse narsūs ir sumanūs buvo šie karininkai: J. Laurinaitis, A. Butkevičius, J. Motiejūnas-Valevičius, K. Butleris, E. Noreika, A. Sinickis, J. Andriūnas, V. Žutautas ir M. Jakobsonas. 1919 m. rugpjūčio 26 d. puolimo Daugpilio fronte metu žuvo 2-ojo pulko 9-osios kuopos vadas. Kuopai vadovauti pradėjus Juozui Andriūnui, kuopa naktį prie Grenzos kaimo puolė bolševikus ir juos sumušė. J. Andriūno vadovaujama kuopa rugpjūčio 28 d. išvijo bolševikus ir iš Neu Sventės bei aplinkinių kaimų¹⁷.

2-asis pėstininkų pulkas už veiksmus prieš bolševikus gavo vyriausiojo kariuomenės vado generolo S. Žukausko padėką¹⁸.

Rugpjūčio 31 d.–rugsėjo 2 d. nepaprastai sunkiai kovota dėl svarbaus strateginio punkto–Kalkūnų stoties, esančios keli kilometrai nuo Daugpilio. Ją atkovojo Lietuvos kariuomenė. Netrukus, rugsėjo 11 d., Tarybų Rusijos vyriausybė pasiūlė pradėti taikos derybas. Kovoms su bolševikais pasibaigus, buvo įvertinti visų karinių dalinių vadai, kurių sėkmingas vadovavimas priartino pergalę Dauguvos fronte. Už pasiektą pergalę pirmiausia buvo pagerbtas vyriausiasis kariuomenės vadas generolas Silvestras Žukauskas. Valstybės Prezidentas A. Smetona 1919 m. rugsėjo 13 d. paskelbė įsakymą:

“Jo Ekscelencijai

Vyriausiam Kariuomenės Vadui

Generolui Žukauskui

Paskutiniai mūsų narsios kariuomenės mūšiai su priešininku kurie nuo rugpjūčio 26 d. š. m. ėjo visu Dauguvos frontu 120-ties kilometrų platumo, Tamstai, Ponai Generolai vadovaujant, pasibaigė visišku mūsų laimėjimu. ... Visa Lietuva dėkinga Tamstai, Ponai Generolai ir visiems savo sūnams–Dauguvos narsuoliams, kurie Tamstos vedami, išvadavo tėvų žemę ir jos gyventojus iš rusų bolševikų jungo. ....Gi už rugpjūčio Dauguvos mūšį ženklinu Tamstą Ponai Generolai, trečiojo ir antrojo laipsnio Lietuvos karžygių kryžiumi”¹⁹.

1919 m. spalio 9 d. Valstybės Prezidento įsakymu Nr. 255 už parodytą narsumą kovose su bolševikais Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdova-

¹⁷ Indrašius V. Nepriklausomybės kovų riteriai // Gimtinė. 1997 m. kovo 1-31 d. Nr. 3. P.1.

¹⁸ Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918-1920. V. 1998. P. 240

¹⁹ Vyriausiojo Karo Vado įsakymas Nr. 35. 1919 m.; CVA F 384. Ap. 2. B. 572 (1d.) Lietuvos 34

nota vyriausioji Lietuvos kariuomenės vadovybė. 1-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanota 10 karininkų:

1-osios brigados vadas karininkas Pranas Liatukas, 2-osios brigados vadas karininkas Stasys Nastopka, 1-ojo pėstininkų pulko vadas karininkas Kazys Ladyga, 2-ojo pėstininkų pulko vadas karininkas Vincas Glovackis, Vilniaus bataliono vadas karininkas Kazys Škirpa, Panevėžio bataliono vadas karininkas Jonas Variakojis, Joniškėlio bataliono vadas karininkas Aleksandras Jakaitis, Ukmergės bataliono vadas karininkas Jurgis Kubilius, instruktorius pulkininkas Maksimas Katche, pulkininkas Konstantas Kleščinskas.

2-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti: 1-ojo pėstininkų pulko vadas karininkas Kazys Ladyga, Marijampolės bataliono vadas karininkas Jurgis Butkus, Panevėžio bataliono vadas karininkas Jonas Variakojis, instruktorius pulkininkas Maksimas Katche ²⁰.

Buvo ruošiamasi apdovanoti ne tik vadus, bet ir karius bei aukštesnius karininkus. Kariuomenės dalyse buvo toliau renkama medžiaga apie pasižymėjusius kovose su bolševikais. 1919 m. spalio 30 d. Valstybės Prezidento įsakymu už narsumą mūšiuose su priešu 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanota didelė kareivių ir karininkų grupė–341 asmuo. Iš jų Marijampolės bataliono 6 karininkai: Genrikas Songinas, Liudas Žukauskas, Aleksandras Šimkus, Vosylius Gelgermanas, Jonas Banevičius, Juozas Lanskoronskis. Iš Joniškėlio bataliono 2 karininkai: Valerijonas Umbrasas ir Jurgis Gorodeckis. Iš 2-ojo pėstininkų pulko 6 karininkai: Jonas Motiejūnas–Valevičius, Konstantas Butleris, Eduardas Noreika, Antanas Sinickis, Juozas Andriūnas ir Vladas Žutovtas. Iš 1-osios baltgudžių kuopos–2 karininkai: Jurgis Plisko ir Povilas Lasinskis. Iš Vilniaus bataliono–2 karininkai: Antanas Jakštas ir Pranas Kabaila. Iš viso 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanota 18 karininkų.

2-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti 2 karininkai iš Marijampolės bataliono: Alfonsas Sinkevičius ir Jonas Kairiūnas ir 2 karininkai iš 2-ojo pėstininkų pulko: Jonas Laurinaitis ir Andrius Butkevičius ²¹.

Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanotas karininkas Antanas Sinickis žuvo 1919 m. rugpjūčio 26 d. latvių žemėje ties Rautenzės dvaru²². Kari-

²⁰ Lietuvos kariuomenei įstatymas Nr. 175. § 10. 1919 m. spalio 25 d.; Kariškių žodis. 1919. Nr. 31. P. 241-242

²¹ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 183. § 1. 1919 m. lapkričio 16 d.

²² Atspindžiai. 1922 m. gegužės mėn. P. 4; Kardas. 1934 m. Nr. 19. P. 376.

ninkas Jurgis Plisko su gudų batalionu kovėsi prieš bolševikus Daugpilio fronte ir žuvo 1919 m. rugpjūčio 28 d.²³ Karininkas Valerijonas Umbrasas pasižymėjo kovose su bolševikais, ypač mūšyje ties Ilukšta²⁴. Už pasižymėjimą dar 1919 m. balandžio mėnesį mūšyje ties Strošiūnais I apdovanoti du karininkai kuopų vadai–Pranas Kabaila ir Antanas Jakštas.²⁵

Surinkus daugiau medžiagos apie pasižymėjusius kovose su bolševikais karius, buvo išleistas dar vienas įsakymas dėl apdovanojimo.

1919 m. gruodžio 6 d. Valstybės Prezidento įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanoti 173 kareiviai ir karininkai. Iš jų iš 1-ojo pėstininkų pulko–16 karininkų: Bronius Bilminas, Mikas Rėklaitis, Stasys Bagdonas, Jonas Bartosevičius, Jonas Zolotorius, Adomas Džiuvė, Petras Zablockas, Jonas Bužinskas, Ottas Durcholcas (Otto Durcholc), Mikas Repšys, Vladas Ikamas, Juozas Plentas, Petras Daukšys, Antanas Povilaitis, Jurgis Sidaravičius ir Vladas Skorupskis.

Iš 3-iojo pėstininkų pulko–karininkas Ignas Musteikis, iš Ukmergės bataliono–4 karininkai: Silvestras Leonas, Bronius Vincas Aleksandravičius, Stasys Rekašius ir Petras Jurgaitis.

Iš Vilniaus bataliono–3 karininkai: Vytautas Bagdanavičius, Mikas Micevičius ir Stasys Raštikis. Iš 1-ojo raitelių pulko–2 karininkai: Henrikas Goštautas ir Albertas Šileris, o iš 1-ojo artilerijos pulko–karininkas Justinas Kibirkštis.

Iš viso 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti 27 karininkai.

2-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti 4 karininkai. Iš 1-ojo pėstininkų pulko–Povilas Dundulis ir Stasys Marcinkevičius, iš 1-ojo artilerijos pulko–Matas Pečiulionis ir Bronius Paškevičius²⁶.

Karininkas Jurgis Sidaravičius kovėsi su bolševikais Zarasų fronte ties Salaku ir Antaliepte ir žuvo kautynėse 1919 m. rugpjūčio 24 d. netoli Balčių dvaro bolševikams užpuolus jo būrį. Apdovanotas po mirties²⁷.

---

²³ Kardas. 1934 m. Nr. 17. P. 333

²⁴ Atspindžiai. 1921. Nr. 2, sausio mėn. P. 5

²⁵ Butkus S. 5 – sis pėstininkų didžiojo Lietuvos Kunigaiščio Kęstučio pulkas // Karo archyvas. 1925. T. 1. P. 158 – 159; Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920. V. 1998. P. 263 – 264

²⁶ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 202. § 1. 1919 m. gruodžio 9 d.

²⁷ Iš a. a. karūzo J. Sidaravičiaus biografijos // Kariškių žodis. 1919 Nr. 20. P. 157-158; Kardas. 1934 m. Nr. 22. P. 447

5-ojo pėstininkų pulko 3-iosios kuopos vadas karininkas Vytautas Bagdanavičius apdovanotas už tai, kad jo kuopa įvykdžiusi drąsų puolimą pirmoji įžengė į Ežerėnus ir užėmė pavestąją pozicijos barą. Mūšių metu V. Bagdanavičius buvo lengvai sužeistas, tačiau liko rikiuotėje²⁸.

Karininkas Mikas Micevičius buvo apdovanotas už 1919 m. rugpjūčio 23-24 d. bolševikų atramos punkto–Mažvilių užėmimą²⁹.

Karininkas Stasys Raštikis, būdamas puskuopės vadu, 1919 m. rugpjūčio 26 d. sukėlė sąmyšį tarp priešo ties Svilčiko palivarku³⁰.

Antrą kartą Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanoti artilerijos karininkai M. Pečiulionis ir B. Paškevičius. M. Pečiulionis–už Turmanto ir Kaukonių išvadavimą³¹. Karininkas Bronius Paškevičius buvo apdovanotas už tai, kad 1919 m. rugpjūčio 25 d. sunkiomis ir gyvybei pavojingomis sąlygomis taip suorganizavo baterijos šaudymą, kad priešą privertė trauktis³².

KOVOSE SU BERMONTININKAIS PASIŽYMĖJUSIEJI KARININKAI.

Prasideda apdovanojimai vyties kryžiumi

1919 m. liepos pabaigoje į Šiaurės Lietuvą įsiveržė pirmieji vokiečių ir rusų baltagvardiečių, vadinamųjų bermontininkų, daliniai. Spalio mėnesio pradžioje jie užėmė Šiaulius, o iki lapkričio vidurio–Biržus, Radviliškį, Linkuvą, Viduklę, Raseinius, Jurbarką. 1919 m. spalio 3 d. Valstybės Prezidento įsakymu Nr. 256 už narsumą, ištvermę ir pavyzdingą pareigų ėimą bermontininkų užimtoje teritorijoje 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanotas Šiaulių komendantas karininkas Adolfas Birontas³³.

---

²⁸ CVA. F 929. Ap. 3. B. 16. L. 43

²⁹ CVA. F 929 Ap. 3. B. 16. L. 43

³⁰ CVA. F 929. Ap. 3. B. 16. L. 44

³¹ Rudokas J. Prarastieji lietuvis talentai. V. 2001. P. 177

³² Kareivis Lietuvos gynėjas. K. 1926. P. 51

³³ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 175. § 11. 1919 m. spalio 25 d. ; Kariškių žodis. 1919. Nr. 31. P. 242

Pagrindiniai Lietuvos kariuomenės mūšiai su bermontininkais prasidėjo 1919 m. lapkričio 21 d.

1-asis ir 2-asis pėstininkų pulkai kovojo Radviliškio rajone. Radviliškį puolė 2-ojo pėstininkų pulko mjr. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamas 1-asis batalionas. Atakos metu buvo sunkiai sužeisti leitenantai Serafinas Oželis ir Petras Urbakonis. Netrukus abu mirė³⁴.

Lapkričio 22 d. į kautynes su bermontininkais įsijungęs 1-asis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas po 14 valandų mūšio atkovojo Radviliškį. Šiose kautynėse narsumu ir sumanumu pasižymėjo pulko vadas mjr. V. Skorupskis bei karininkai: mjr. V. Šaudzis, kpt. K. Sprangauskas, kpt. S. Marcinkevičius, kpt. A. Šmidtas, vyr. ltn. N. Zabulionis, vyr. ltn. P. Norkūnas, vyr. ltn. A. Ambraziejus, ltn. A. Treideris.

Meškuičių apylinkėse, tarp Joniškio ir Šiaulių, kovojo 4-asis pėstininkų pulkas, vadovaujamas karininko J. Variakojo. Dešiniajame sparne kovėsi 5 kuopa. Mūšio metu buvo mirtinai sužeistas kuopos vadas karininkas Karolis Hofmanas.

Kautynėse su bermontininkais pasižymėjo 5-ojo pėstininkų pulko 4-osios kuopos vadas vyr. ltn. Pranas Grigas. Jo vadovaujama kuopa 1919 m. lapkričio 20 d. atkovojo Šiaulaičių ir Vaitkaičių kaimus, paėmė iš priešo didelį kiekį amunicijos, lapkričio 22 d. iš bermontininkų atsikovojo garvežį ir vagoną. Visuose šiuose susirėmimuose asmeninę drąsą rodė vyr. ltn. Pranas Grigas³⁵. Pasibaigus kovoms su bermontininkais, prasidėjo labiausiai pasižymėjusių kareivių, puskarininkų ir karininkų apdovanojimas Kryžiumi “Už Tėvynę”.

Atskiru įsakymu buvo įvertinti mjr. Vlado Skorupskio nuopelnai.

1920 m. sausio 20 d. Valstybės Prezidento A. Smetonos įsakymu laikinai einantis 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko vado pareigas majoras Vladas Skorupskis už pasižymėjimą Radviliškio mūšyje, buvo apdovanotas 2-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę”³⁶.

1920 m. sausio 22 d. Valstybės Prezidento įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanooti 59 kareiviai ir karininkai. Iš jų iš 1-ojo artilerijos pulko: kpt. Vytaut-

---

34 Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918-1920. V. 1998. P. 241

35 CVA. F929. Ap. 3. B. 16. L. 44; Karys. 1939 m. Nr. 9. P. 282

36 Įsakymas kariuomenei Nr. 227. § 2. 1920 m. sausio 27 d.

tas Landsbergis, 2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko lt. Kazys Ališauskas, lt. Petras Urbakonis, puskarininkis, einantis karininko pareigas, Serafinas Oželis (po mirties), karininkas Bronius Draugelis; 4-ojo pėstininkų pulko: vyr. lt. Karolis Hofmanas (po mirties), vyr. lt. Emilius Villeris, karininkas Romualdas Vaitkevičius; 5-ojo pėstininkų pulko–vyr. lt. Pranas Grigas. Iš viso 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti 9 karininkai.

2-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” apdovanoti 2-ojo didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko kpt. Jonas Petrutis, 1-ojo artilerijos pulko kpt. Juozas Giedraitis, 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko vyr. lt. Juozas Barkauskas³⁷.

1920 m. sausio 22 d. Valstybės Prezidento įsakymas dėl apdovanojimų nepalietė kitų pasižymėjusių karių, todėl prireikė dar vieno įsakymo. Jame pasižymėję kovose turėjo būti apdovanoti ne Kryžiumi “Už Tėvynę”, bet Vyties kryžiumi. 1920 m. pradėjus apdovanoti Vyties kryžiumi atsirado netikslumas. Vietoje žodžių “su kalavijais”, “be kalavijų” kaip numatyta įstatyme, įsakymuose buvo rašoma “Vyties Kryžius su kardais”, “Vyties Kryžius be kardų”. Ši tradicija buvo tokia stipri, kad net persidavė į 1927 m. ir 1930 m. įstatymus. Iš tikrųjų Vyties kryžiaus ženkle vaizduojami ne kardai, o kalavijai*.

Jau 1920 m. vasario 13 d. Valstybės Prezidento įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 42 kareiviai ir karininkai: 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko kpt. Kazys Sprangauskas, vyr. lt. Napoleonas Zabulionis, vyr. lt. Vincas Kinduryš, lt. Edvardas Rulinskas, 3-iojo pėstininkų pulko vyr. lt. Teodoras Šostakas, Artilerijos pulko 4-osios baterijos lt. Vincas Jasulaitis.

2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino pulko mjr. Vincas Šaudzis³⁸. Visi buvo apdovanoti 1-osios rūšies Vyties kryžiumi, nors įsakymo rengėjai to ir nenurodė.

---

* Straipsnio autorius, nenorėdamas keisti dokumentų dvasios, paliko įsakymuose vartojamus pavadinimus nepakeistus.

³⁷ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 230. § 1. 1920 m. sausio 29 d.; Kariškių žodis. 1920 Nr. 8. P. 63.

³⁸ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 243. § 1. 1920 m. vasario 18 d.; Kariškių žodis. 1920.Nr. 11. P. 95.

Ltn. V. Jasulaitis buvo pristatytas apdovanoti 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais už kautynėse Jogėlaičių kaime sunaikintą bermontininkų sunkiųjų kulkosvaidžių kuopą³⁹. Vyr. ltn. T. Šostakas buvo apdovanotas už pasižymėjimą kovose su bolševikais Daugpilio fronte.

1920 m. balandžio 12 d. paskelbtas Laikinei einančio vyriausiojo kariuomenės vado pareigas generolo leitenanto Galvydžio-Bykausko įsakymas Nr. 298, kuriuo remiantis 1920 m. vasario 3 d. Prezidento įstatymu anksčiau apdovanoti Kryžiumi “Už Tėvynę” buvo laikomi apdovanotais Vyties kryžiumi: “Kariškius “Lietuvos Kariuomenei” įsakymų Nr. 155; 175 §10, 11; 183; 202, 227 §2 ir 230 apdovanotus Kryžiumi “Už Tėvynę” laikyti nudovanotais “Vyties Kryžiumi”. Pamatas: “Lietuvos Kariuomenei” Įsakymas Nr. 234 §1”⁴⁰.

Po kovų su bolševikais, bermontininkais ir vidaus priešais buvo paskelbta naujų įsakymų dėl apdovanojimų.

1920 m. balandžio 7 d. Valstybės Prezidento A. Smetonos įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanota 10 kareivių ir karininkų.

Vyties kryžiumi su kardais apdovanoti autobataliono vyr ltn. Sergejus Fanstilis (už pasižymėjimą malšinant sukilimą Kaune; apie S. Fantilį žr. toliau), 2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko kpt. Stasys Dabulevičius, Mažeikių miesto ir apskrities karo komendantas vyr. ltn. Jonas Šlepetys⁴¹.

1920 m. gegužės 12 d. Prezidento įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais apdovanotas 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko ltn. Pranas Pučekas⁴².

PARODŽIUSIEJI NARSUMĄ KOVOJE SU VIDAUS PRIEŠAIS–MALŠINANT PANEMUNĖS SUKILIMĄ

Vienas iš kritiškų atsikuriančios Lietuvos valstybės gyvenimo momentų buvo Panemunės kareivių sukilimas Kaune 1920 m. vasario 21-23 d. Pane-

---

³⁹ CVA F 930. Ap. 5. B. 1045. L. 1; Jasulaitis V. Lietuvos kariuomenės artilerijos pulkininkas Vincas Jasulaitis. V. 1998. P. 7, 30, 35

⁴⁰ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 298. § 12. 1920 m. balandžio 12d.

⁴¹ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 300. § 2. 1920 m. balandžio 14 d.

⁴² Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 335. § 2. 1920 m. gegužės 21 d.

munės sukilimo organizatorių tikslas buvo pasinaudojus sunkia ekonomine ir politine Lietuvos padėtimi nuversti vyriausybę ir sugriauti atsikuriančios nepriklausomos Lietuvos valstybę.

Pagrindinę kovos prieš sukilimą atramą sudarė 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko ir 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko kareiviai ir karininkai, parodę ištikimybę Lietuvos valstybei.

1920 m. gegužės 12 d. Valstybės Prezidento A. Smetonos įsakymu už pasižymėjimą malšinant sukilėlius Kaune 1920 m. vasario 21-23 d. Vyties kryžiumi su kardais apdovanoti 26 kareiviai ir karininkai. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko ltn. Pranas Maželis.

2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko kpt. Petras Jurgaitis ir 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko ltn. Vosylius Gelgermanas⁴³.

Praėjus keliems mėnesiams, 1920 m. rugsėjo 1 d., einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu už pasižymėjimą 1920 m. vasario 21-23 d. malšinant Kaune sukilėlius 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais apdovanotas 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko vyr. ltn. Jurgis Kenigšteteris⁴⁴. 1919 m. gruodžio 1 d. buvo įsteigtas autobatalionas. Sukilimo metu dalis bataliono kareivių dalyvavo vykusiuose neramumuose. Bataliono vadui S. Fanstiliui su ištikimais kareiviais pavyko išvaikyti sukilėlius, o dalį jų suimti. Už pasižymėjimą malšinant sukilimą S. Fanstilis buvo apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais⁴⁵. (Žr. 1920 m. balandžio 7 d. Valstybės Prezidento A. Smetonos įsakymą).

KOVOSE SU LENKAIS PASIŽYMĖJUSIEJI KARININKAI

Nuo 1919 m. balandžio iki 1920 m. rudens lenkų kariuomenė brovėsi vis gilyn į Lietuvos teritoriją. 1920 m. balandžio mėnesį lenkai visas jėgas nukreipė į frontą prieš bolševikus, todėl Lietuvos sargybų puldinė-

⁴³ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 335. § 1. P. 1. 1920 m. gegužės 21 d.

⁴⁴ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 423. § 6. 1920 m. rugsėjo 3 d.

⁴⁵ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 300. § 2. 1920 m. balandžio 14 d.; Vyr. ltn. Petrauskas. Auto batalionas // Mūsų žinynas. T. 15. P. 304

jimai susilpnėjo. Tačiau bolševikai perėjo į puolimą ir lenkai buvo priversti trauktis. Kai rusų-lenkų karo veiksmai priartėjo prie Lietuvos ribų, Lietuvos vyriausybė paskelbė neutralitetą. 1920 m. liepos 12 d. buvo pasirašyta Lietuvos taikos sutartis su Sovietų Rusija. Vilnių užėmė bolševikai, vykdydami sutartį, ją perdavė Lietuvai. 1920 m. rugpjūčio 16-19 d. prie Vyslos bolševikai buvo sumušti ir priversti bėgti. Rugpjūčio 28 d. lenkų kariuomenė užėmė Lietuvos kariuomenės kontroliuotą Augustavą, o rugpjūčio 30-31 d. – Suvalkus ir Seinus. 1920 m. rugsėjo 2 d. Lietuvos kariuomenės vadovybė sutelkusi daugiau jėgų pradėjo puolimą. Operacijai vadovavo 2-osios pėstininkų divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis. Puolė 2-asis, 5-asis, 8-asis ir 10-asis pėstininkų pulkai. Buvo atkovoti Seinai, Lipskas, pasiektas Augustavas ir Suvalkų miestas. Lenkams perėjus į kontrpuolimą, mūsų kariuomenė atsitraukė. Lenkai Augustavo miškuose sutelkė dideles jėgas naujam puolimui. Rugsėjo 22 d. prasidėjusio puolimo metu labiausiai nukentėjo mūsų kariuomenės 2-asis ir iš dalies 8-asis pėstininkų pulkai. Rugsėjo 29 d. Suvalkuose prasidėjus lietuvių ir lenkų deryboms karo veiksmai buvo sustabdyti. Tačiau lenkai, pasirašę Suvalkų sutartį, ją netrukus sulaužė – užgrobė Vilnių. Suniknuose mūšiuose su lenkais didvyriškumo pavyzdžius parodė mūsų kariai ir karininkai⁴⁶. Legendiniu tapo kpt. Vinco Vitkausko vadovaujamo bataliono žygis iš apsupties Gardino fronte 1920 m. rugsėjo 23-30 d. Per 7 dienas batalionas, nuėjęs 310 km per priešo užimtą teritoriją, pasiekė savuosius⁴⁷.

1920 m. rugsėjo 1 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu Vyties kryžiumi su kardais apdovanota 11 kareivių ir 1 karininkas. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 3-iojo pėstininkų Vytauto didžiojo pulko vyr. lttn. Antanas Ugianskis⁴⁸. Apdovanojimo jis nusipelnė už pasižymėjimą ir sumanumą mūšyje su lenkais prie Vaitkuškio ir kitose kautynėse⁴⁹.

1920 m. spalio 2 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu 1-ojo laipsnio

---

⁴⁶ Lietuvių enciklopedija. T. XV (2 – asis leidimas) V. 1991. P. 99?

⁴⁷ Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918-1920. V. 1998. P. 283-285

⁴⁸ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 423. § 3. 1920 m. rugsėjo 3 d.

⁴⁹ Majoras Ružancovas. A. a. vyr. lttn. Antanas Ugianskis // Karys. 1922 birželio 17 d. Nr. 24. P.

Vyties kryžiumi su kardais apdovanota 15 kareivių ir karininkų. Tarp jų trys aviacijos dalies leitenantai: Jurgis Dobkevičius, Juozas Prancevičius ir Juozas Kumpis bei lttn. Eduardas Berentas iš Vilniaus miesto ir apskrities komendantūros⁵⁰.

1920 m. spalio 9 d. lenkams sulaužius Suvalkų sutartį ir užėmus Vilnių, mūsų kariuomenė buvo priversta trauktis. Tačiau Širvintų-Giedraičių linijoje lenkai buvo sustabdyti, o vėliau ir sumušti. Ši ruožą atkakliai gynė 7-asis pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulkas, kuris buvo puolaamas daug gausesnių želigovskininkų jėgų. 7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko karių ir karininkų nuopelnai buvo įvertinti. 1920 m. lapkričio 19 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 24 kareiviai ir karininkai. Tarp apdovanotųjų buvo ir 8 karininkai iš 7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko: kapitonai Vincas Vitkauskas ir Petras Tarasenko, vyr. leitenantai Teodoras Balnas ir Dimitrijus Katasonovas, leitenantai Juozas Černius, Jeronimas Matelis, Antanas Štatas ir Sergejus Chamanskis. Už pasižymėjimą mūšiuose su priešu pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 1-ojo artilerijos pulko vyr. lttn. Gustavas Albertas Šmidtas⁵¹.

Vyr. lttn. T. Balnas buvo apdovanotas už garsiąsias Širvintų kautynes. 1920 m. lapkričio 19 d. T. Balnas sugalvoja planą, kaip atkovoti Širvintas, ir buvo šio plano vykdytojas. Vaduojant Širvintas dalyvavo ir kiti Prezidento lapkričio 19 d. įsakymu Vyties kryžiais apdovanoti karininkai lttn. Jeronimas Matelis ir lttn. Antanas Štatas⁵².

1920 m. lapkričio 13 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu Vilniaus miesto ir apskrities komendantūros lttn. Vladas Putvinskas (turi būti Stasys Putvinskis) apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais⁵³.

1920 m. gruodžio 2 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu 1-osios rūšies Vyties kryžiumi apdovanotas 21 kareivis ir karininkas.

---

⁵⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 454. § 7. 1920 m. spalio 15 d.

⁵¹ Įsakymas kariuomenei Nr. 492. § 1. 1920 m. lapkričio 27 d.

⁵² Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland. T.III. 1982. P. 354

⁵³ Įsakymas kariuomenei Nr. 484. § 1. 1920 m. lapkričio 16 d.

2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko 1-osios kuopos vadas vyr. ltn. Pranas Pučekas ir Artilerijos pulko 6-osios baterijos vadas vyr. ltn. Gustavas Šmidtas. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanota 13 karininkų: 3-iojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko vadas mjr. Jonas Gričius, 3-osios divizijos štabo viršininkas kpt. Balys Jakutis, keturi 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko karininkai: pulko vado padėjėjas majoras Antanas Stapulionis, 2-ojo bataliono vadas kapitonas Pilypas Ignatavičius, 1-osios kuopos vadas ltn. Alfonsas Basiulis (turi būti Baniulis) ir 4-osios kuopos jaun. karin. ltn. Vytautas Buragas, taip pat keturi 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko karininkai: 1-ojo bataliono vadas kpt. Vladas Girštautas, 2-ojo bataliono vadas kpt. Stasys Šileika, 1-osios kuopos jaun. kar. ltn. Leonas Jonaitis ir 1-osios kulkosvaidžių kuopos jaun. kar. ltn. Antanas Breimelis.

1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti ir trys artilerijos pulko 6-osios baterijos karininkai kpt. Teodoras Vitte, vyr. ltn. Kostas Avižienis ir ltn. Povilas Meškauskas⁵⁴.

Įsakyme paminėtas vyr. ltn. Pranas Pučekas buvo apdovanotas už pasižymėjimą lenkų fronte 1920 m. spalio 9 d., kai su 30 kareivių ir 2 kulkosvaidžiais atrėmė gausaus priešo su 2 šarvuotais automobiliais puolimą⁵⁵.

1920 m. gruodžio 31 d. einantis Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskis už pasižymėjimą mūšiuose su priešu pasirašė du įsakymus dėl apdovanojimo. Pirmuoju įsakymu pirmosios rūšies Vyties kryžiumi apdovanoti 57 kareiviai ir karininkai. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanota 13 karininkų: laikinai einantis 1-osios pėstininkų divizijos vado pareigas plk.

5-ojo pėstininkų pulko vadas kpt. Kazys Škirpa su Kryžiaus "Už Tėvynę" kaspinėliu mundire. Atspindžiai. 1920 m. liepos mėn.

⁵⁴ Įsakymas kariuomenei Nr. 18. §5. 1921 m. sausio 24 d. ; Karys. 1921. Nr. 9. P. 104

⁵⁵ Atspindžiai. 1921 m. Nr. 5, gegužės mėn. P. 3

lt. Edvardas Adamkavičius, tos pačios divizijos štabo adjutantas vyr. lt. Stasys Pundzevičius, 5-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko 2-osios kuopos vadas kpt. Karolis Remežas (turi būti Remeza), 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko adjutantas lt. Petras Gužas, to paties pulko 1-osios kulkosvaidžių kuopos vadas lt. Stasys Trimakas, 4-osios kuopos vadas lt. Vaclovas Micevičius, 4-osios kuopos jaunesnieji karininkai leitenantai Antanas Motozas (turi būti Motuzas) ir Česlovas Jonuškevičius (turi būti Januškevičius), 10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko 2-osios kuopos vadas vyr. lt. Mečius Krikščiūnas, to paties pulko mokomosios kuopos vadas vyr. lt. Viktoras Kazlauskas, 1-ojo raitelių pulko lt. Aleksas Šilas, 2-ojo raitelių pulko lt. Leonas Račiūnas, 1-osios artilerijos brigados 6-osios baterijos jaun. karininkas lt. Pranas Povilaitis⁵⁶.

Antruoju įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose 1-osios rūšies Vyties kryžiumi apdovanota 119 kareivių, karininkų, sanitarų ir vienas kunigas. Iš jų 24 karininkai. 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti: 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininkas vyr. lt. Juozas Lanskoronskis, 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko laikinai einantis 1-osios kuopos vado pareigas karininkas Nikolajus Kukinas ir 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko 1-ojo bataliono vadas kpt. Kazys Mackevičius.

1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 4 karininkai iš 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko: 2-osios kuopos vadas vyr. lt. Genrikas Šalkauskas, 7-osios kuopos vadas karininkas Pranas Puzeris-Miuleris (Puzer-Müller), 7-osios kuopos jaunesnysis karininkas lt. Ipolitas Žulys ir 4-osios kuopos jaunesnysis kari-

Vyr. lt. Pranas Pučekas apdovanotas 1-ojo ir 2-ojo laipsnio Vyties kryžiais. Atspindžiai. 1921 m. gegužės mėn.

⁵⁶ Įsakymas kariuomenei Nr. 9. § 9. 1921 m. sausio 14 d.

ninkas lt. Jurgis Gegžna bei pulko kapelionas kunigas Vilius Balandis. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko 2-osios kulkosvaidžių kuopos vadas lt. Jonas Kuklierius (po mirties) ir 11 karininkų iš 7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegėdžio pulko: 2-ojo bataliono vadas mjr. Andrius Kerbelis, laikinai einantis 1-osios kuopos vado pareigas lt. Kazys Ramanauskas, jaunesnysis karininkas lt. Teodoras Bitvinskas, laikinai einantis 2-osios kuopos vado pareigas lt. Juozas Andrikis, jaunesnysis karininkas lt. Kazys Žilinskas, 4-os kuopos vadas vyr. lt. Vaclovas Statkevičius, jaunesnysis karininkas lt. Bronius Šarauskas, 5-osios kuopos vadas vyr. lt. Antanas Kemežis, 5-osios kuopos jaunesnysis karininkas lt. Kristupas Gudaitis, 6-osios kuopos vadas vyr. lt. Zigmas Šalkauskas ir 6-osios kuopos jaunesnysis karininkas lt. Leonas Kalinauskas.

1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko jaunesnieji karininkai leitenantai Tadas Šakmanas ir Jonas Žmuidzinavičius, 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio

Vyr. lt. Juozas Barkauskas su 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi.
Atspindžiai. 1921 m. lapkričio mėn.

Vytenio pulko vadas mjr. Antanas Paškovičius, 1-osios artilerijos brigados 10-osios baterijos vyresnysis karininkas lt. Jonas Šimkus ir Sanitarijos skyriaus viršininkas gydytojas generolas lt. Vladas Nagevičius⁵⁷. Apdovanojimo įsakyme rašoma, kad Sanitarijos skyriaus viršininkas gydytojas gen. lt. Vladas Nagevičius pasižymėjo 1919 m. rugpjūčio mėnesį mūšiuose ties Kalkūnais. Jis buvo lauko sanitarijos inspektorius. Smarkiai prieš apšaudomoje teritorijoje pasiaukojamai ir narsiai tvarkė perišamuosius punktus, prižiūrėjo sužeistųjų evakavimą, rūpinosi nusilpusių karių maistu ir poilsiu. Apdovanoti 1-osios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi gen. lt. V. Nagevičių pristatė Vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas⁵⁸.

⁵⁷ Įsakymas kariuomenei Nr. 9. § 7. 1921 m. sausio 14 d.; Karys. 1921. Nr. 9. P. 102-103

⁵⁸ Įsakymas kariuomenei Nr. 9. § 3. 1921 m. sausio 14 d

Vienas iš apdovanotojų lt. Tadas Šakmanas pasižymėjo 1920 m. lapkričio 21 d. Širvintų-Giedraičių operacijoje ⁵⁹.

1920 m. rudenį, palikdamas 5-ąjį pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulką, buvęs jo vadas mjr. K. Škirpa krintosi, kad nespėjo pristatyti apdovanoti “kovos atsižymėjimo ženklais” karininkų ir kareivių, kurie pasižymėjo kovose su lenkais 1920 m. rugsėjo mėnesį. Apdovanojimo klausimu mjr. K. Škirpa 1921 m. sausio 27 d. raštu kreipėsi į armijos vadą, apgailestavo, kad nespėjo surinkti reikalingos medžiagos iš kuopų ir komandų vadų, taip pat iš 7-osios baterijos vado ir šarvuotų automobilių komendanto, kurie buvo jo žinioje. Skundėsi, kad 5-ojo pulko vadu paskirtas plk. lt. M. Velykis, į kurį kreipėsi mjr. K. Škirpa, nesurinko reikalaujamos medžiagos. Neapdovanoti karininkai ir kareiviai jaučiasi nuskriausti, todėl mjr. K. Škirpa prašė armijos vadą įsakyti, kad plk. lt. M. Velykis atsiųstų medžiagą dėl apdovanojimų ⁶⁰.

Pasižymėjusieji 5-ojo pėstininkų pulko karininkai buvo pagerbti vėliau–1923 m.

KARININKAI, APDOVANOTI UŽ NARSUMĄ KOVOSE SU LENKAIS NEUTRALIOJOJE ZONOJE

Lietuvos ir Lenkijos vyriausybės bei karo vadovybės, vykdydamos Tautų Sąjungos komisijos reikalavimą, nuo 1920 m. griežtai draudė savo kariams peržengti neutraliąją zoną. Tačiau 1921 m. pabaigoje lenkai nedidelėmis partizanų grupėmis pradėjo užpildinėti Lietuvos sargybas įvairiose Širvintų-Giedraičių rajono vietose. Pastebėta, kad tuose užpuolimuose dalyvaudavo reguliariosios kariuomenės kareiviai, kartais su uniformomis. Prie neutraliosios zonos stovėjusio 4-ojo pėstininkų pulko vadas plk. Pranas Tamašauskas savarankiškai ir savo atsakomybe iš karių organizavo partizanų būrį ir perrengęs nusiuntė jį į neutraliąją zoną. Tam 25 žmonių būriui vadovauti pasisiūlė lt. Petras Inickas, o pavaduotoju paskirtas lt. Domas Kavaliauskas. Taigi nuo 1922 m. gegužės 1 d. iki 1923 m. birželio vidurio 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kariai partizanai veikė neutraliojoje zonoje.

---

⁵⁹ CVA F 930. Ap. 5. B. 2615. L. 1 – 8

⁶⁰ CVA. F 929 Ap. 9. B.16. L. 52

4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 33 labiausiai pasižymėję kariai partizanai buvo apdovanoti Vyties kryžiais, iš jų aštuoni leitenantai:

Kazys Taruška. Pradėjo vadovauti partizanams po ltn. P. Inicko. Ypač pasižymėjo 1923 m. naktį iš sausio 4 d. į 5 d. puolant lenkų ulonus ir jų partizanų štabą Avižonių kaime, bei sumušant lenkus naktį iš sausio 11 d. į sausio 12 d. Širvintose.

Kostas Dulksnys. Pasižymėjo drąsa ir narsumu visose kautynėse su lenkais vadovaudamas partizanų grupėms nuo 1923 m. sausio 1 d. iki partizanų veiklos pabaigos.

Kazys Petkevičius. Pasižymėjo visose kautynėse su lenkais nuo 1923 m. sausio 1 d. iki partizanų veiklos Širvintose pabaigos. Paskutiniame mūšyje būdamas sunkiai sužeistas nepaliko rikiuotės, kol lenkai buvo išvyti iš Širvintų.

Jurgis Tumavičius. Nuo 1922 m. lapkričio 15 d. iki 1923 m. kovo 1 d. dalyvavo visose kautynėse su lenkais, vadovavo partizanų grupėms.

Stasys Eidukaitis. Savo drąsia iniciatyva su keliolika drąsuolių pasižymėjo puldamas ir išvaikydamas lenkų partizanus iš Kraujaleidžių kaimo 1923 m. naktį iš sausio 10 d. į 11 d.

Alfonsas Antanaitis. Vadovavo partizanų būriui Giedraičiuose, gynė miestelį nuo lenkų nuo 1923 m. sausio 1 d. iki birželio 13 d.

Benediktas Svylas. Pasižymėjo 1923 m. naktį iš sausio 4 d. į 5 d. puolant lenkų ulonus ir lenkų partizanų štabą Avižonių kaime, kai su keliais drąsuoliais atėmė iš jų vieną sunkųjį kulkosvaidį.

Domas Kavaliauskas–pirmasis partizanų būrio vado pavaduotojas.

Būrio vadas Petras Inickas apdovanotas nebuvo, nes jau turėjo 1-ojo ir 2-ojo laipsnio Vyties kryžius⁶¹.

1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjungos Taryba rekomendavo Lietuvai ir Lenkijai pasidalyti neutraliąją zoną. Lenkija šią rekomendaciją priėmė, nes norėjo, kad jos užgrobtos Lietuvos sritys būtų jai pripažintos. Lietuvos vyriausybė pareiškė Tautų Sąjungai protestą. Lenkai ėmė ruošti neutraliąją zoną užimti vienašališkai. Lenkiją ypač domino Rūdiškių-Valkininkų-Varėnos ruožas, kad galėtų naudotis geležinkeliu Gardinas-Vilnius. Šį barą saugojo 6 pėstininkų Pilėnų kunigaiščio Margio pulkas. Pulkui vadovavo plk. ltn. Pranas Tvaronas.

---

⁶¹ CVA. F 929 Ap. 3. B. 774. L. 3, 17-18. Buvusio 4 pėstininkų pulko vado gen. P.Tamašausko atsiminimai.

1923 m. vasario 12-14 d. lenkų policijos dalys Valkininkų-Rūdiškių bare užėmė keletą kaimų neutraliojoje zonoje, vasario 15 d. pradėjo pulti lietuvių sargybas. Pulko vadas plk. lt. P. Tvaronas permetė iš rezervo 2 batalionus atsiimti užimtų vietovių. 3-ioji kuopa, vadovaujama kpt. Soltano Panteleono, atkovojo Strielčiškius ir Zakarus, 2-oji kuopa - Kaniūkų kaimą. Trys bataliono kuopos vasario 17 d. susigražino Gudakiemio kaimą. Lenkai vis dėlto laimėjo svarbų Valkininkų-Rūdiškių geležinkelio ruožą. Kautynėse žuvo 8 kareiviai ir 1 karininkas iš 6-ojo pėstininkų pulko, o 9 kareiviai pateko į nelaisvę. Už parodytą ryžtą ir drąsą 6 karininkai ir 34 kariai buvo apdovanoti Vyties kryžiais⁶².

Respublikos Prezidentas 1923 m. kovo 30 d. įsakymu Nr. 43 (§ 1) pasižymėjusius kovose su lenkais 55 kareivius ir karininkus apdovanojo 1-osios rūšies Vyties kryžiais.

2-ojo laipsnio - tris kariškius. Iš jų 2 karininkus:

Nr. 78–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko lt. Kazį Tarušką. Pasižymėjo 1923 m. sausio mėn. 5-10 d.

Nr. 80–6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko lt. Joną Andriunaitį. Pasižymėjo 1923 m. vasario 14-20 d.

1-ojo laipsnio Vyties kryžiais apdovanoti 53 kareiviai, puskarininkiai ir karininkai (iš 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo, 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio, 1-ojo husarų ir 3-iojo artilerijos pulkų) Iš jų 9 karininkai:

Nr. 1164–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko lt. Domą Kavaliauską. Pasižymėjo 1922 m. birželio mėn. 12-13 d.

Nr. 1168–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko lt. Benediktą Svylą. Pasižymėjo 1923 m. sausio mėn. 5-10 d.

Nr. 1169–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko lt. Stasį Eidukaitį. Pasižymėjo 1923 m. sausio 5-10 d.

Nr. 1170–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko lt. Jurgį Tumavičių. Pasižymėjo 1923 m. sausio 5-10 d.

Nr. 1171–6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko vadą plk. lt. Praną Tvaroną. Pasižymėjo 1923 m. vasario 14-20 d.

Nr. 1172–6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko kpt. Soltaną Panteleoną. Pasižymėjo 1923 m. vasario 14-20 d.

---

⁶² Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland. 1982. P. 405-411

Nr. 1173–6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko kpt. Joną Ignatavičių. Pasižymėjo 1923 m. vasario 14–20 d.

Nr. 1174–6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko lt. Tomą Kuklą. Pasižymėjo 1923 m. vasario 14–20 d.

Nr. 1175–6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko lt. Liudą Tugaudį. Pasižymėjo 1923 m. vasario 14–20 d.

Iš viso 1-ojo laipsnio Vyties kryžiais apdovanoti 53 kareiviai, puskarininkiai ir karininkai (iš 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo, 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio, 1-ojo husarų ir 3-iojo artilerijos pulkų)⁶³.

PIRMOSIOS VYTIES KRYŽIAUS ORDINO TARYBOS ĮSTEIGIMAS 1923 M. PASKUTINIEJI APDOVANOJIMAI PIRMOSIOS RŪŠIES VYTIES KRYŽIUMI

Krašto apsaugos ministras Balys Sližys peržiūrėti dar likusiems pristatymams apdovanoti Vyties kryžiumi, 1923 m. gegužės 5 d. įsakymu sudarė Vyties kryžiaus ordino tarybą. Tarybos pirmininku buvo paskirtas 1-osios rūšies ypatingų reikalų karininkas prie kariuomenės vado gen. lt. Jurgis Kubilius, pirmininko pavaduotoju–kariuomenės inspektorius gen. lt. Stasys Nastopka, nariais: 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko vadas plk. lt. Vladas Skorupskas ir 12-ojo pėstininkų Kauno pulko vadas plk. lt. Vincas Šaudzis, narių pavaduotojais – 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininkas plk. lt. Jonas Laurinaitis ir Karo mokslo skyriaus majoras Matas Pečiulionis⁶⁴. Vyties kryžiaus ordino taryba peržiūrėjo visus pristatymus, įvertino pasižymėjusių nuopelnus ir parengė sąrašą patvirtinti Respublikos Prezidentui A. Stulginskiui.

1923 m. liepos 14 d. Respublikos Prezidento A. Stulginskio įsakymu Nr. 75 apdovanojo Vyties kryžiumi su kardais pasižymėjusius kovose su Lietuvos nepriklausomybės priešais (bolševikus, lenkus ir išvaduojant Klaipėdos kraštą) 172 kareivius, puskarininkius ir karininkus, kurie dar nebuvo apdovanoti arba pasižymėjo 1923 m. Pirmosios rūšies 2-ojo laips-

---

⁶³ Įsakymas kariuomenei Nr. 62 § 1, 1923 m. balandžio 23 d. ; Karys. 1923. Nr. 18. P. 223

⁶⁴ Įsakymas kariuomenei Nr. 85. § 1. 1923 m. gegužės 5 d.

nio Vyties kryžiumi buvo apdovanota 11 karininkų, puskarininkių ir eilinių. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanotas 161 karininkas, puskarininkis ir eilinis. Iš jų buvo apdovanota: 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais –5 karininkai, o 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais–32 karininkai. Įsakyme kariuomenei Nr. 136, kuriame buvo paskelbtas apdovanojimų sąrašas, Vyties kryžiaus ordino taryba pažymėjo, kad yra peržiūrėjusi pristatymus ir kaip tik tarpininkavo dėl tų, kurie šio įsakymo § 2 apdovanoti. “Kiti savo laiku neišspręsti pristatymai Vyties Kryžiaus Ordono Tarybos išspręsti neigiamai ir visas tuo klausimu susirašinėjimas šiuo baigiamas”. Tai buvo paskutinis apdovanojimas pirmosios rūšies Vyties kryžiumi.

Už kovas su bolševikais 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanoti:

1. Nr. 1350–1-ojo husarų pulko vadas mjr. Povilas Plechavičius. Pasižymėjo 1919 m. sausio ir gruodžio mėn.;

2. Nr. 1349–2-ojo artilerijos pulko vadas mjr. Pranas Uogintas. Pasižymėjo 1919.06.06;

3. Nr. 1347–1-ojo artilerijos pulko ltn. Pulgis Lumbis. Pasižymėjo 1919.06.06;

4. Nr. 1300–Generalinio štabo mjr. Jurgis Bobelis. Pasižymėjo 1919.06.18 ;

5. Nr. 1359–2-osios pėstininkų divizijos mjr. Bolius Giedraitis. Pasižymėjo 1919.09.06;

6. Nr. 1360–Karo sanitarijos skyriaus gydytojas kpt. Juozas Ūsas. Pasižymėjo 1919.09.23;

7. Nr. 1296–8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko ltn. Andrius Klemas. Pasižymėjo 1919.08.24;

8. Nr. 1358–Generalinio štabo kapitonas Vaclovas Žadeika, karininkas cenzorius, pasižymėjęs 1919.11.23.

Pastaba: 1928 m. vasario 10 d. įsakyme kariuomenei Nr. 15 § 9 buvo paskelbta “Dalinai atitaisant 1923 m. Įsakymo Kariuomenei 136 Nr. 2 §, kapitoną Vaclovą Žadeiką (eil. Nr. 144) skaityti apdovanotu Vyties Kryžiaus ordenu ne kaip Generalio štabo karinį cenzorių, bet kaip 1-ojo didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko karininką”.

Už kovas su lenkais Suvalkijos fronte 1920 m. rugsėjo ir spalio mėn. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanoti:

9. Nr. 1265–5-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęs-

tučio pulko kpt. Aleksas Bartkevičius. Pasižymėjo 1920.09.07;

10. Nr. 1266–5-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko vyr. ltn. Leonas Šeštakauskas. Pasižymėjo 1920.09.03;

11. Nr. 1267–5-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko ltn. Petras Saldukas. Pasižymėjo 1920.09.22;

12. Nr. 1295–8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko ltn. Petras Kmieliauskas. Pasižymėjo 1920.09.23;

13. Nr. 1314–10-ojo pėstininkų Marijampolės pulko mjr. Zenonas Gerulaitis. Pasižymėjo 1920.09.04;

14. Nr. 1341–1-ojo husarų pulko vyr. ltn. Kazys Labutis. Pasižymėjo 1920.08.30;

15. Nr. 1346–1-ojo artilerijos pulko ltn. Julius Matulevičius. Pasižymėjo 1920.10.03;

16. Nr. 1353–Šarvuočių auto diviziono vyr. ltn. Julius Jakulis. Pasižymėjo 1920.09.13;

17. Nr. 1356–Aviacijos valdybos kpt. Stasys Jakštys. Pasižymėjo 1920.09.29;

18. Nr. 1357–Aviacijos valdybos vyr. ltn. Vsevolodas Šenbergas. Pasižymėjo 1920.09.29.

Už kovas su želigovskininkais 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanoti:

19. Nr. 81–2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko kpt. Eduardas Noreika. Pasižymėjo 1920.11.17;

20. Nr. 82–2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko vyr. ltn. Juozas Andriūnas. Pasižymėjo 1920.10.21;

21. Nr. 91–Aviacijos valdybos vyr. ltn. Jurgis Dobkevičius. Pasižymėjo 1920.11.07.

1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi:

22. Nr. 1216–1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko plk. ltn. Petras Genys. Pasižymėjo 1920.10.16;

23. Nr. 1233–3-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko mjr. Adomas Drabatas. Pasižymėjo 1920.10.21;

24. Nr. 1234–3-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko vyr. ltn. Aleksas Urbonas. Pasižymėjo 1920.10.04;

25. Nr. 1233–ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko gydytojas vyr. ltn. Borisas Strausburgas. Pasižymėjo 1920.10.09;

26. Nr. 1283–7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegidžio

pulko kpt. Petras Baltrūnas. Pasižymėjo 1920.10.31;

27. Nr. 1284–7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko ltn. Zigmas Tiška. Pasižymėjo 1920.10.29;

28. Nr. 1285–7-ojo pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulko ltn. Vladas Kulvicas. Pasižymėjo 1920.10.21;

29. Nr. 1337–Baltgudžių bataliono karininkas Borisas Blagoveščenskis. Pasižymėjo 1920.11.17;

30. Nr. 1338–Baltgudžių bataliono karininkas Grigorijus Majorovas. Pasižymėjo 1920.11.09;

31. Nr. 1362–Šiaulių stoties komendantūros vyr. ltn. Nilas Dubrauskas. Pasižymėjo 1920.10.18;

Už kovas su lenkais neutraliojoje zonoje buvo apdovanoti 2 karininkai

2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi:

32. Nr. 87–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko ltn. Kostas Dulksnys. Pasižymėjo 1923.02.24.

1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi:

33. Nr. 1240–4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko ltn. Kazys Petkevičius. Pasižymėjo 1923.02.24.

Už Klaipėdos krašto išvadavimą 1923 m. apdovanoti 4 karininkai

1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi:

34. Nr. 1264–5-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko kpt. Povilas Strielnikas. Pasižymėjo 1923.01.15;

35. Nr. 1288–8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko kpt. Mikas Kalmatavičius. Pasižymėjo 1923.01.15;

36. Nr. 1289–8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko ltn. Viktoras Burokevičius. Pasižymėjo 1923.01.15. (Apdovanotas po mirties);

37. Nr. 1366–Kauno komendantūros ltn. Liudas Kaufmanas. Pasižymėjo 1923.01.15.⁶⁵

---

⁶⁵ Įsakymas kariuomenei. Nr. 136. § 2, 3. 1923 m. liepos 17 d.; Karys. 1923. Nr. 31. P. 364, Nr. 32. P. 378 (Pasinaudodamas įstatyme nurodytomis datomis Vyties Kryžiaus kavalierius suskirsčiau į frontus, kuriuose jie pasižymėjo. Šiam suskirstymui panaudojau dr. Antano Rukšos darbą: Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland. 1981. T. 2. ir 1982. T.3.)

Už pasižymėjimą kovose su lenkais Suvalkijos fronte minėtu įsaky-
mu buvo apdovanoti keturi 5-ojo pėstininkų pulko karininkai: leitenan-
tai P. Saldukas (po mirties–žuvo 1920 m. rugsėjo 22 d. ties Beržininkais)
ir L. Šeštakauskas, kapitonai A. Bartkevičius ir P. Strielnikas. Taip buvo
atsižvelgta į buvusio pulko vado mjr. K. Škirpos 1921 m. sausio 27 d.
prašymą apdovanoti šio pulko pasižymėjusius karius.

8-ojo pėstininkų pulko Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko ltn. Pet-
ras Kmieliauskas Vyties kryžiumi apdovanotas už kautynes su lenkais Su-
valkijos fronte. Mūsų kariuomenės daliniams traukiantis ltn. P. Kmie-
liauskas parodė energiją, šaltumą ir drąsą apsaugodamas savo dalinį nuo
panikos, o jo turta nuo sunaikinimo⁶⁶.

Vienas iš apdovanotojų, 1-ojo husarų pulko vyr. ltn. Kazys Labu-
tis, kovose su lenkais ties Seinais 1920 m. rugsėjo 22 d. buvo lenkų apsup-
tas, bet greitai susiorientavo ir kovodamas pasitraukė į Augustavo miš-
kus. Pereidamas frontą paėmė į nelaisvę lenkų sargybą⁶⁷.

Už kovas su želigovskininkais 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdo-
vanotas kpt. Eduardas Noreika pasižymėjo 1920 m. lapkričio 17 d., kai
prie Giedraičių sunaikino šarvuotį. Be to, kpt. E. Noreikos vadovauja-
mas batalionas pasižymėjo ir spalio 30, 31 dienomis, kovodamas Želvos–
Giedraičių rajone⁶⁸.

Vyr. ltn. Juozas Andriūnas apdovanotas po mirties už pasižymėji-
mą 1920 m. spalio 21 d. Žuvo spalio 31 d. netoli Karklynės kaimo prie
Giedraičių, kai jo vadovaujama 9-oji kuopa atakavo želigovskininkus⁶⁹.

Ltn. Zigmas Tiška apdovanotas po mirties. 1920 m. lapkričio 17 d.
Z. Tiškos vadovaujama kuopa vadavo Motiejūnų kaimą. Kautynių metu
Z. Tiška buvo sunkiai sužeistas ir mirė⁷⁰.

Atskirojo Baltgudžių bataliono štabskapitonas Borisas Blagovieš-
čenskis (Baltgudžių batalione galiojo Rusijos kariuomenėje įgyti laips-
niai) apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi už pasižymėjimą 1920
m. lapkričio 17 d. prie Žiešviškio kaimo⁷¹.

---

⁶⁶ Karys. 1940 m. Nr. 21. P. 552

⁶⁷ Raštikis S. Lietuvos likimo kelias. 1996. T. IV. P. 85

⁶⁸ Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1982. T. III. P. 314-316, 340-342

⁶⁹ Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1982. T. III. P. 316

⁷⁰ Kardas. 1934 m. Nr. 13. P. 252; Karys. 1939 m. Nr. 26. P. 776

⁷¹ CVA F 930. Ap. 5. B. 269. L. 11, 13, 14

Kapitonas Mikas Kalmatavičius (Mykolas Kalmantas) Vyties kryžiumi buvo apdovanotas už nuopelnus prijungiant Klaipėdą prie Lietuvos⁷².

Leitenantas Viktoras Burokevičius apdovanotas po mirties (žuvo 1923 m. sausio 15 d. šturmuodamas Klaipėdos prefektūrą)⁷³.

1920-1926 M. APDOVANOTIEJI ANTROSIOS RŪŠIES VYTIES KRYŽIUMI

Šis apdovanojimas kai kuriuose Prezidento pasirašytuose įsakymuose vadinamas Vyties kryžiumi be kardų arba antrosios rūšies Vyties kryžiaus ordinu. Iš pradžių antrosios rūšies Vyties kryžiumi be kalavijų, skirtu užnugario darbuotojams pagerbti, apdovanoti neskubėta. Todėl pirmą kartą juo apdovanota tik 1920 m. balandžio 7 dieną. Vyties kryžiumi be kardų apdovanotas 2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko vyr. lttn. Vladas Gričius. Prezidento A. Smetonos įsakymu už pasižymėjimą mūšiuose su priešu Vyties kryžiumi apdovanotų karininkų ir kareivių grupėje vyr. lttn. V. Gričius buvo vienintelis pagerbtas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi be kardų⁷⁴.

Lietuvos karininkijai reikėjo drąsos ir sumanumo ne tik atviroje kovoje su priešu fronte. Lietuvos nepriklausomybei pavojus grėsė ir šalies viduje. Vienas iš pagrindinių po Pirmojo pasaulinio karo atsikūrusios Lenkijos politinių siekimų buvo prijungti prie Lenkijos Lietuvą. Lietuvos vyriausybei nuversti lenkai organizavo slaptas organizacijas. Stipriausia lenkų organizacija–P O W (Polska Organizacja Wojskowa)–buvo įkurta Kaune. 1919 m. rugpjūčio 27-28 d. ji pradėjo diversinius veiksmus ir sąmokslą prieš Lietuvos valstybę. P O W sąmokslui išaiškinti daug padarė Vilniaus lietuviai Boleslovas Stadzevičius, Mykolas Biržiška, Petras Vrubliauskas, Aldona Čarneckaitė. Karininko Jurgio Bobelio vadovaujami kariai 1919 m. rugsėjo 21 d. surado P O W archyvą, kurį įteikė Ypatingajai

---

⁷² Kavaliauskas V. Klaipėdos išvadavimo medalis //Kolekcija Nr. 5. 1998. P. 33 – 34; Juodagalvis J. Toks buvo pulkininkas Mykolas Kalmantas//Gimtinė. 1997 m. rugpjūčio 1-31 d. Nr. 8. P. 1.

⁷³ Ardzijauskaitė D. Vilkaviškio krašto kariai savanoriai// Gimtinė. 1997 m. spalio 1-31 d. Nr. 10. P. 2.

⁷⁴ Įsakymas kariuomenei Nr. 300. §1. 1920 m. balandžio 14 d.

tardymo komisijai. Archyvinė medžiaga padėjo galutinai likviduoti P O W organizaciją, taip pat pateikti kaltinimus jos nariams⁷⁵. 1920 m. gegužės 13 d. Prezidento A. Smetonos įsakymu už darbą vokiečių okupacijos metu ir veikl¹ išaiškinant P O W Generalinio štabo vyr. lt. Jurgis Bobelis apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi be kardų⁷⁶. Vyr. lt. Jurgis Bobelis buvo antras asmuo, apdovanotas antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi. Lietuvos kariuomenės sėkmę frontuose lėmė ir jos aprūpinimas maistu, apranga, ginkluote, sanitarinėmis priemonėmis. Tą darbą dirbo intendantūros tarnybos. Karo nualintame krašte aprūpinimo klausimus įgyvendinti buvo nelengva. 1920 m. gegužės 25 d. įsakymu Prezidentas A. Smetona pažymėjo Vlodo Grudzinsko nuopelnus–“Už sąžiningą ir naudingą pasidarbavimą Tiekimų srityje mūsų Valstybės naudai Armijos Intendantų Padėjėjas karo valdininkas Vladas Grudzinskas apdovanojamas 1-ojo laipsnio Vyties Kryžium be kardų”⁷⁷.

V. Grudzinskui intendantūros darbas buvo geras žinomas – Rusijos kariuomenėje jis buvo 10-osios armijos Ūkio dalies viršininko pagalbininku, vėliau–4-osios armijos Ūkio dalies viršininku. Lietuvos kariuomenėje 1919 m. gegužės 21 d. V. Grudzinskas buvo paskirtas Tiekimų skyriaus Kanceliarijos viršininku, o nuo liepos 21 d. iki rugpjūčio 11 d. vadovavo Tiekimų skyriui⁷⁸.

1920 m. liepos mėnesį Raudonajai armijai stumiant lenkų kariuomenę iš Vilniaus krašto, pasirūpinta atkurti Vilniaus miesto ir apskrities komendantūrą. Ji prižiūrėjo tvarką mieste. 1920 m. spalio 8 d. generolui L. Želigovskiui pradėjus žygi į Vilnių, komendantūra pasitraukė iš miesto⁷⁹.

1920 m. lapkričio 13 d. Respublikos Prezidento įsakymu “Už pasidarbavimą Tėvynės labui, kuriant Vilniaus miesto ir apskrities komendantūrą” pirmasis komendantas padėjėjas lt. Vladas Petronaitis buvo apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi be kardų⁸⁰.

---

⁷⁵ Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland. 1981. T. II. P. 221-264

⁷⁶ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 335. 1920 m. gegužės 21 d. ; Kariškių žodis. 1920. Nr. 23. P. 223, Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 64

⁷⁷ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr.348. § 1 1920 m. birželio 3 d.

⁷⁸ CVA F 384. Ap. 2. B. 572. L. 164 – 165

⁷⁹ Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918 – 1940. V. 1998. P. 144 - 145

⁸⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 484. § 1. 1920 m. lapkričio 16 d.

1921 m. birželio 10 d. krašto apsaugos ministras įsakė Generalinio štabo viršininkui, Vietinės kariuomenės brigados vadui, Armijos teismo pirmininkui, Sanitarijos vadybos viršininkui ir Veterinarijos skyriaus viršininkui skubiai pristatyti kandidatų pavardes “Vyties Kryžiumi II rūšies (be kalavijų) apdovanojimui”⁸¹.

Gavusi įsakymą, Vietinės kariuomenės brigada krašto apsaugos ministrui atsiuntė net 22 kandidatų apdovanoti antrosios rūšies Vyties kryžiumi “dovanų lapus”: 10 karininkų, 5 karo valdininkų ir 7 kareivių⁸². Kitos kariuomenės dalys taip pat neatsiliko.

Tarp siūlomų apdovanoti karininkų buvo Panevėžio miesto ir apskrities komendantas kapitonas Tadas Chadakauskas. T. Chadakausko 1921 m. liepos 2 d. “Dovanų lape” rašoma: “Pasižymi ypatingu darbštumu, energija, sumanumu ir sąžiningumu atliekant laike 2 metų savo pareigas”⁸³.

Vieno kandidato–Kauno miesto ir apskrities Karo komendanto kapitono Jono Mačiulaičio–“Dovanų lape” parašyta: ”Pasižymi ypatingu darbštumu ir sąžiningumu atliekant savo pareigas”. Kpt. J. Mačiulaitis pristatė apdovanoti Vyties kryžiumi savo pavaldinį kapitoną Vladą Braziulevičių pažymėdamas: “Kapitonas Braziulevičius tarnaudamas man pavestose karo komendantūroje nuo 1919 m. spalio 24 d. atsižymėjo sąžiningu pareigų ėjimu ir ypatingu darbštumu kaip mano Padėjėjas, Pulko Teismo ir Karo lauko Teismo Pirmininkas ir kaip kareivių kultūrinimo darbuotojas”⁸⁴.

Dar iki ministro įsakymo pristatyti kandidatų apdovanoti sąrašus, 1921 m. gegužės 1 d. Armijos teismo pirmininkas pulkininkas Petras Šniukšta krašto apsaugos ministrui nusiųstame raporte pažymėjo, kad 1921 m. liepos 7 d. sukanka dveji metai kaip veikia Armijos teismas. Nuo pat Armijos teismo įsteigimo pradžios jame dirba: “... Jo Pirmininkas pulkininkas Šniukšta, nuolatiniai nariai pulkininkas leitenantas Vimeris ir majoras Liandsbergis, gan ilgą laiką – Valstybės Gynėjas Kapitonas Žalkauskas ir jo padėjėjas kapitonas Papečkys. Ačiu šių penkių asmenų

---

⁸¹ CVA F 384. Ap. 2. B. 231. L. 2

⁸² CVA F 384. Ap. 2. B. 231. L. 7

⁸³ CVA F 384. Ap. 2. B. 231. L. 14-15

⁸⁴ CVA F 384. Ap. 2. B. 231. L. 18 -21

darbštumui Armijos Teismas įgijo visuomenės pasitikėjimą ir pasižymėjo nuolatine nenuilstama kova su nusikaltimais. Armijos Teismo darbuotojai dirba savo sunkų darbą dieną ir naktį. Jų jėgos taip įtemptos darbstume, kad vyriausybė pati privalo juos pažymėti.” Raporto pabaigoje Armijos Teismo pirmininkas plk. P. Šniukšta siūlo visus minimus asmenis apdovanoti Vyties Kryžiais⁸⁵.

Nors kandidatų sąrašai buvo parengti, bet apsiribota tikta kelių asmenų nuopelnų įvertinimu. Didelis apdovanotųjų skaičius galėjo sukelti fronto karių Vyties kryžiaus su kalavijais kavalierių nepasitenkinimą. 1921 m. liepos 14 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo Pirmininko A. Stulginskio įsakymu už pavyzdinę dvejų metų tarnybą Lietuvos kariuomenės karo įstaigose ir gerą darbo organizavimą antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti: Armijos teismo pirmininkas plk. Petras Šniukšta (Vyties kryžiumi Nr. 11), Karo sanitarijos vadybos viršininko padėjėjas gydytojas plk. Vladas Ingelevičius (Vyties kryžiumi Nr. 12) ir buvęs Inžinerijos skyriaus viršininkas mjr. Balys Šližys (Vyties kryžiumi Nr. 13). “Už pravedimą kaltinamų “P. O. W.” organizacijų bylos” Armijos teismo valstybės gynėjo padėjėjas kapitonas Juozas Papečkys (Vyties kryžiumi Nr. 14), “už sutvarkymą revizijos ir kontrolės darbo prie Tiekimų Vadybos”–Kontrolės skyriaus viršininko padėjėjas karo valdininkas Viktoras Tarasevičius (Vyties kryžiumi Nr. 15) “Už susekimą keletos priešvalstybinių organizacijų”–generalinio štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas karo valdininkas Mikas Lipčius (Vyties kryžiumi Nr. 16)⁸⁶.

Kandidatai gauti apdovanojimus kapitonai J. Mačiulaitis ir V. Braziulevičius buvo apdovanoti 1926 m., o kapitonas T. Chadakauskas–1929 m.

1921 m. gruodžio 30 d. Respublikos Prezidento įsakymu Tiekimų Vadybos Ūkio dalies viršininkas karo valdininkas Vytautas Augustauskas už ypatingą pasižymėjimą tvarkant kariuomenės ūkį buvo apdovanotas antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi.⁸⁷

Didelį darbą atliko V. Augustauskas organizuodamas pirmojo lietuviško apdovanojimo–Vyties Kryžiaus–gamybą ir paskirstymą Vyties kryžiaus kavalieriams.

---

⁸⁵ CVA F 384. Ap. 2. B. 231. L. 3, Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 75

⁸⁶ Įsakymas kariuomenei Nr. 168. § 1, 2, 3, 4. 1921 liepos 23 d.

⁸⁷ Įsakymas kariuomenei. Nr. 3. § 3. P. 1. 1922 m. sausio 2 d.

1922 m. vasario 16 d. įsakymu, kurį pasirašė einantis Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo Pirmininkas A. Stulginskis ir krašto apsaugos ministras mjr. inžinierius B. Sližys, antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanotas laikinai einantis kariuomenės vado pareigas gen. lttn. Juozas Kraucevičius. Įsakymas skelbė: „Laikinai einantį Kariuomenės Vado pareigas Aviacijos Viršininką generolą leitenantą Juozą Kraucevičių už pavyzdingą sutvarkymą ir išplėtojamą mūsų aviacijos, kuri, dėka jo energijai, jo pastangoms, dabar sudaro žymią pajėgą ir reikalui esant, pilnai sugebės atlikti jai skiriamą didelės svarbos vaidmenį bendrame mūsų kariuomenės veikime, taipgi už jo neužmirštiną pasidarbavimą kariuomenės valdymo srityje, už tą, kad jis savo atsidavimu vadovavimo darbams, savo nenuilstamam rūpesniui labai daug prisidėjo prie išvystymo mūsų kariuomenėje dabar matomos gražios vidujinės tvarkos ir pavyzdingos vienijančios drausmės, taigi, už tuos visus atsakomingus ir gražiai atliktus darbus apdovanoju jį 2-os rūšies 1-ojo laipsnio „Vyties Kryžiumi“ (21 Nr.)”⁸⁸.

1922 m. spalio 7 d. einančio Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskio įsakymu Nr. 105 generalinio štabo Žvalgybos skyriaus Kontržvalgų dalies viršininkas karo valdininkas Jonas Polovinskas ir karo valdininkas Kazys Budrevičius už darbštumą ir energiją žvalgybos srityje buvo apdovanoti antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi (J. Polovinskas–nuo Klaipėdos sukilimo Jonas Budrys -Nr. 23, K. Budrevičius -Nr. 24)⁸⁹.

1923 m. liepos 17 d. įsakymu Vyties kryžiumi be kardų (Nr. 26) buvo apdovanotas 2-ojo ulonų pulko kapelmeisteris karo valdininkas Jonas Braunas. Apdovanojimo nusipelnė už parodytą veiklumą ir darbštumą organizuojant pulko orkestrą ir už kompozicijų karo orkestrui sukūrimą⁹⁰.

1923 m. gruodžio 27 d. buvo paskelbta, kad „apdovanojimais II-ros rūšies Vyties Kryžiaus Ordenu” įvyksta du kartus per metus: sausio 1 dieną ir gegužės 15 dieną⁹¹. 1923 m. gruodžio 28 d. krašto apsaugos ministras majoras inžinierius B. Sližys ir generalinio štabo viršininkas Lietuvos Radus-Zenkavičius peržiūrėti ir išspręsti apdovanojimo Vyties kryžiumi klausimams sudarė naują Vyties kryžiaus ordino tarybą. Jos pirmininku

---

⁸⁸ Įsakymas kariuomenei Nr. 48. 1922 m. vasario 22 d., Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 74

⁸⁹ Įsakymas kariuomenei Nr. 227. § 1. 1922 m. spalio 22 d.

⁹⁰ Įsakymas kariuomenei. Nr. 136. § 2. 1923 m. liepos 17 d.; Karys. Nr. 32. P. 378

⁹¹ Įsakymas kariuomenei Nr.227. § 5. 1923 m. gruodžio 27 d.

paskyrė laikinai einantį kariuomenės inspektoriaus pareigas generolą J. Kubilių, nariais - Generalinio štabo viršininko antrąjį padėjėją plk. lt. A. Zubrį ir 3-iojo pėstininkų pulko vadą plk. lt. V. Šaudzį. Tarybai buvo įsakyta pradėti darbą 1923 m. gruodžio 28 d. 16 val.⁹² Ši Taryba apdovanojo tik antrosios rūšies Vyties kryžiumi. Po Vyties kryžiaus ordino tarybos 1923 m. gruodžio 28 d. posėdžio, Respublikos Prezidento A. Stulginskio 1924 m. sausio 1 d. įsakymu Nr. 133, už “Aukštųjų Karininkų didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto Kursų” suorganizavimą ir jų vedimą, už Karo Mokslo skyriaus įkūrimą, kuriame jo pastangomis buvo išleista visa eilė karo statutų, išdirbta ir jau įgyvendinta Lietuvos kariuomenėje nauja karo doktrina – generolas Radus - Zenkavičius apdovanojas antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties Kryžiumi (Nr. 29)⁹³.

1923 m. pabaigoje į atsargą išėjo Lietuvos krašto apsaugos ministras gen. lt. Juozas Stanaitis. J. Stanaitis buvo vienas iš Klaipėdos sukilimo iniciatorių. Jo nuopelnai buvo deramai įvertinti. Respublikos Prezidentas 1923 m. gruodžio 31 d. įsakymu gen. lt. J. Stanaičiui už ištikimą tarnybą Tėvynei pareiškė padėką, apdovanojo antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi (Nr. 34) ir suteikė teisę išėjus į atsargą dėvėti karinę uniformą⁹⁴. 1926 m. vadovaujantis “Laikinosiomis Vyties Kryžiaus ordino apdovanojimo taisyklėmis” buvo apdovanojama ne Vyties kryžiumi, bet Vyties kryžiaus ordinu. Tačiau iš tikrųjų ir toliau šio apdovanojimo kavalieriams buvo įteikiami 1920 m. vasario 3 d. įstatymu patvirtintas Vyties kryžius. Prieš atsisveikindamas su Lietuvos kariuomene, palikdamas Lietuvos Prezidento postą A. Stulginskis apdovanojo didelę grupę Lietuvos karininkų. Parengiamąjį darbą atrenkant kandidatūras atliko Vyriausiasis kariuomenės štabas.

1926 m. gegužės 31 d. einantis Generalinio štabo valdybos viršininko pareigas gen. lt. Jurgis Kubilius raporte Vyriausiojo štabo viršininkui pristatė apdovanoti Generalinio štabo karininkus: Susisiekimo skyriaus viršininką plk. lt. Joną Mačiulaitį, Mobilizacijos skyriaus viršininką plk. lt. Vaclovą Griganavičių, Operacijų skyriaus kapitoną Juozą Krikščiūną, Informacijos skyriaus vyr. lt. Juozą Matusaitį ir Mobilizacijos skyriaus karo vald. Gustavą Petrikaitį.

---

⁹² CVA F. 930. Ap. 5. B. 1396 a. L. 16

⁹³ Krašto apsaugos ministerio įsakymas Nr. 3. § 1. 1924 m. sausio 1 d., Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 74

⁹⁴ Įsakymas kariuomenei Nr. 235. § 1. 1923 m. gruodžio 31 d., Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 74

Apdovanoti Vyties kryžiumi 6 kandidatus pristatė KAM Administracijos valdyba: KAM Kanceliarijo viršininką adm. kpt. Kazį Stebulį, Rikiuotės skyriaus Sudėties ir bendrosios dalies vedėją majorą Andrių Pridotką, Rikiuotės skyriaus Pensijų dalies vedėją kpt. Juozą Katinską, Rikiuotės skyriaus Laipsnių ir dovanų dalies vedėją karo valdininką Bolių Bobelį, Ūkio skyriaus išdininką karo valdininką Kazį Penčylą ir Centrinio kariuomenės archyvo viršininką karo valdininką Joną Laucevičių.⁹⁵

1926 m. birželio 7 d. aktu Nr. 161 Lietuvos Prezidentas Antanas Stulginskis, atsižvelgdamas į Vyties kryžiaus ordino tarybos nutarimą ir Krašto apsaugos ministro teikimą, už uolią ir sąžiningą kelerių metų tarnybą antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiaus ordinu apdovanojo 33 Lietuvos karininkus. Įsakyme buvo pažymėti šių ordinų numeriai. Tai yra ne kas kita, o Vyties kryžiaus numeravimo tęsinys. Prezidentas apdovanojo:

Pėstininkus:

1. Vyriausiojo štabo Susisieikimo skyriaus viršininką pulkininką leitenantą Joną Mačiulaitį (Nr. 31),

2. I karo apygardos štabo pulkininką leitenantą Juozą Skorulį (Nr. 33),

3. III karo apygardos viršininką pulkininką leitenantą Joną Gričių (Nr. 37),

4. III karo apygardos štabo pulkininką leitenantą Liudą Butkevičių (Nr.38),

5. 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko kapitoną Albiną Čepauską (Nr.39),

6. 2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko majorą Bronių Ivanauską (Nr.40),

7. 3-iojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko majorą Andrių Purpetrį (Nr.41),

8. 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko vadą pulkininką Praną Tamašauską (Nr. 42),

9. 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko vyr. leitenantą Praną Bronevičių (Nr. 43),

10. 5-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko vyr. leitenantą Jurgį Brusoką (Nr. 44),

---

95 CVA F 384. Ap. 2. B. 455. L. 10-11

11. 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko majorą Aleksandrą Svilą (Nr. 45),

12. 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko vadą pulkininką leitenantą Vincą Vitkauską (Nr. 46),

13. Karo mokyklos viršininką generolą leitenantą Joną Galvydį-Bykauską (Nr. 47),

14. Kauno įgulos komendantą pulkininką leitenantą Vladą Braziulevičių (Nr. 48),

15. Kauno įgulos komendantūros vyr. leitenantą Kostą Rudaitį (Nr. 49),

16. Kariuomenės Intendantūros majorą Vincą Butauską (Nr. 50),

17. Atsargos kapitoną Mykolą Kvintą (Nr. 51);

Kavalerijos karininkus:

18. 1-ojo husarų pulko vyr. leitenantą Juozą Bačkų (Nr. 52),

19. 2-ojo ulonų pulko vyr. leitenantą Juozą Ugianskį (Nr. 53);

Artillerijos karininką

20. 4-ojo artillerijos pulko majorą Jackų Banį (Nr. 54);

Inžinerijos karininką

21. Technikos pulko kapitoną Jokūbą Baubliauską (Nr. 55);

Aviacijos karininkus:

22. vyr. leitenantą Antaną Gavelį (Nr. 56),

23. vyr. leitenantą Viktorą Reimontą (Nr. 57);

Administracijos Tarnybos pareigūnus:

24. Krašto apsaugos ministerijos Kanceliarijos viršininką kapitoną Kazį Stebulį (Nr. 58),

25. Vyriausiojo štabo Rikiuotės skyriaus karo valdininką Bolių Bobelį (Nr. 59),

26. Vyriausiojo štabo Ūkio skyriaus karo valdininką Kazį Penčilą (Nr.60),

27. Kariuomenės Intendantūros karo valdininką Stasį Krukauską (Nr.61),

28. Atsargos karo valdininką Liudą Girą (Nr.62);

Sanitarijos Tarnybos karininkus:

29. Karo ligoninės viršininką pulkininką Kazį Oželį (Nr.63),

30. Karo ligoninės pulkininką Petrą Radzvičką (Nr.64),

31. Karo ligoninės pulkininką leitenantą Baltrų Atkočiūną (Nr.65),

32. Mokomosios baterijos majorą Liną Janulionį (Nr.67),

33. Atsargos majorą Vinčą Kanauką (Nr.68).

Krašto apsaugos ministro teikimu už uolią ir sąžiningą tarnybą antrosios rūšies 2-ojo laipsnio Vyties kryžiaus ordinu (Nr.15) buvo apdovanotas kariuomenės teismo pirmininkas Teismo tarnybos generolas leitenantas Petras Šniukšta⁹⁶. P. Šniukšta buvo vienintelis Lietuvos pilietis, apdovanotas dviem antrosios rūšies Vyties kryžiais.

1926 m. spalio 18 d. krašto apsaugos ministro pulkininko lttn. J. Papečchio įsakymu Nr. 97 Vyties kryžiaus ordinu apdovanojimo klausimams svarstyti buvo sudaryta Laikinoji Vyties kryžiaus ordino taryba, kurią sudarė Vyties kryžiaus ordino kavalieriai: pirmininkas generolas Silvestras Žukauskas, nariai: plk. Aleksandras Jakaitis, plk. Vincas Šaudzis, plk. lttn. Jonas Petraitis ir plk. lttn. Motiejus Pečiulionis.

Vyties kryžiaus ordino tarybai buvo pavesta savo uždavinius atlikti vadovaujantis apdovanojimo Vyties kryžiaus ordinu taisyklėmis⁹⁷. Ši taryba spėjo apdovanoti tikrai vieną karininką, nes 1927 m. buvo įsteigtas Vyties kryžiaus ordinas.

1926 m. lapkričio 30 d. Respublikos Prezidentas Kazys Grinius Laikinosios Vyties kryžiaus ordino tarybos nutarimu ir Krašto apsaugos ministerijos teikimu “už uolų ir sąžiningą pasidarbavimą karo mokslo literatūroje” antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiaus ordinu Nr. 72 apdovanojo 2-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko majorą Vytautą Steponaitį⁹⁸.

Tai buvo paskutinis apdovanojimas Vyties kryžiumi. Šio apdovanojimo tradicijas tęsė 1927 m. įsteigtas Vyties kryžiaus ordinas, o 1930 m. – Vyčio kryžiaus ordinas bei Vyčio kryžius.

---

⁹⁶ Krašto apsaugos ministerio įsakymas Nr. 55 § 1,2. 1926 m. birželio 7 d.

⁹⁷ Krašto apsaugos ministerio įsakymas Nr. 97. § 3. 1926 m. spalio 18 d.

⁹⁸ Krašto apsaugos ministerio įsakymas Nr. 105. 1926 m. gruodžio 15 d. Respublikos Prezidento aktas Nr. 505

VYTIES KRYŽIAUS KAVALIERIAI KARININKAI ATSIIMA SAVO APDOVANOJIMUS

1920 m. vasario 3 d. Prezidentui patvirtinus Vyties kryžių, buvo numatyta kiekvieną apdovanojimą pažymėti numeriu. Tačiau vėlesni apdovanojimai nebuvo numeruojami, nes dar nebuvo pagamintas pats ženklas. Pagaliau suderinus Vyties kryžiaus gamybos organizacinius klausimus buvo parengtas ir numerių sąrašas. 1921 m. liepos 4 d. buvo paskelbtas krašto apsaugos ministro J. Šimkaus įsakymas, kuriame buvo surašyti visi Vyties kryžių numeriai, kuriuos turėjo gauti Vyties kryžiaus kavalieriai.

Pirmieji Vyties kryžiaus numeriai buvo paskirti kareiviams. Pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžių Nr. 1 gavo 1-ojo pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko eilinis Juozas Aliulis. Tik „Nr. 8“ atiteko vienam pirmųjų žuvusiam Panevėžio bataliono karininkui Jonui Nastopkai. „Nr. 1000“ gavo 7-ojo pėstininkų pulko kapitonas Vincas Vitkauskas. 2-ojo laipsnio „Nr. 1“ gavo 1-osios Baltgudžių kuopos būrininkas Afana Šulc, o „Nr. 3“–2-ojo pėstininkų pulko karininkas Antanas Zubrys. 2-osios rūšies Vyties kryžiaus „Nr. 1“ gavo karininkas Jurgis Bobelis⁹⁹. Vėlesniuose Prezidento įsakymuose jau buvo pažymimas apdovanojimo, kurį gaudavo Vyties kryžiaus kavalierius, numeris.

Bataliono vadas kpt. Kazys Mackevičius su 1-ojo ir 2-ojo laipsnių Vyties kryžių kaspinėliais munduro sagų kilpose. Atspindžiai. 1921 m. birželio mėn.

Organizuoti Vyties kryžių gamybą buvo pavesta Krašto apsaugos ministerijos Tiekimų vadybos Ūkio daliai. Vyties kryžius iš vario ir bronzos gamino Karo invalidų komiteto graverių dirbtuvės. Iš pradžių Vyties kryžius turėjo labai daug variantų, nes skyrėsi ne tik metalo ir emalio

⁹⁹ Įsakymas kariuomenei Nr. 150. § 1. 1921 m. liepos 4 d.

rūšys, bet ir spaudai. V. Kavaliausko duomenimis pirmieji Vyties Kryžiaus ženklai buvo pagaminti 1920 m. vasarą¹⁰⁰.

1921 m. rugpjūčio mėnesį KAM Tiekimų vadybos Ūkio dalis pradėjo išduoti pirmuosius pagamintus Vyties kryžius. Vieni iš pirmųjų savo apdovanojimus atsiėmė 7-asis pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegiėdžio pulkas. 95 vienetus 1-ojo laipsnio Vyties kryžių Tiekimų vadybos Ūkio dalis pulkui perdavė 1921 m. rugpjūčio 1 d.¹⁰¹, rugpjūčio 11 d. 33 vienetus –8-ajam pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkui¹⁰².

1921 m. rugpjūčio 12 d. Aviacijos viršininkas gen. lttn. J. Kraucevičius įgaliojo lttn. Juozą Prancevičių iš Tiekimų vadybos Ūkio dalies paaimti Vyties kryžius, skirtus leitenantams J. Dobkevičiui (Nr. 945), J. Prancevičiui (Nr. 946) ir J. Kumpiui (Nr. 947)¹⁰³.

1921 m. rugpjūčio 12 d. buvo išduoti 218 vienetai 1-ojo laipsnio Vyties kryžių 2-ajam didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulkui¹⁰⁴.

1921 m. rugpjūčio 13 d. išduota 119 pirmosios rūšies Vyties kryžių 6-ajam pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulkui, 2-ojo laipsnio Vyties kryžių 6-asis pulkas tuomet dar negavo¹⁰⁵.

1921 m. rugpjūčio 13 d. Ūkio dalis išdavė 31 Vyties kryžius artilerijos brigadai¹⁰⁶.

1921 m. rugpjūčio 17 d. iš Ūkio dalies buvo paaimti 155 Vyties kryžiai 4-ajam pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkui¹⁰⁷.

1921 m. rugpjūčio mėnesį 37 vienetus pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžius 5-ajam didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkui paėmė lttn. Karolis Markevičius. Apdovanojimas buvo skirtas ir lttn. Stasiui Raštikiui (Nr. 554)¹⁰⁸.

1921 m. rugsėjo 12 d. buvo išduoti 209 pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiai, kurie turėjo būti įteikti 1-ojo pėstininkų didžiojo Lie-

---

¹⁰⁰ Kavaliauskas V. Estijos, Latvijos, Lietuvos ordinaai ir medaliai 1918-1940. V. 1997. P. 54, Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. V. 2001. P. 53

¹⁰¹ CVA. F929. Ap.9. B. 354. L. 113

¹⁰² CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L. 118

¹⁰³ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L. 94

¹⁰⁴ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L. 124-125

¹⁰⁵ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L. 46-48

¹⁰⁶ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L. 26

¹⁰⁷ CVA. F929. Ap. 9. B. 354. L. 106

¹⁰⁸ CVA. F929. Ap. 9. B. 354. L. 40

tuvos kunigaikščio Gedimino pulko kareiviams ir karininkams. Šiam pulkui perduota ir 17 vienetų pirmosios rūšies 2-ojo laipsnio Vyties kryžių. Juos turėjo gauti ir karininkai Kazys Ladyga (Nr. 46), Povilas Dundulis (Nr. 17), Stasys Marcinkevičius (Nr. 18), mjr. Vladas Skorupskis (Nr. 60), mjr. Vincas Šaudzis (Nr. 54)¹⁰⁹.

1921 m. rugsėjo 13 d. 38 Vyties kryžiai buvo išduoti 3-iajam didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkui¹¹⁰.

Atskirųjų karinių vienetų karininkai patys rūpinosi atsiimti savo apdovanojimus. 1921 m. rugsėjo 23 d. Operacijų skyriaus viršininkas kpt. Balys Jakutis kreipėsi į Tiekimų vadybos Ūkio skyriaus viršininką: “Prašau Tamstos parėdymo išduoti priklausančią man Vyties Kryžių Nr. 993. Pamatas: Įsakymas Kariuomenei 1921 metų Nr. 18 § 1 ir 150 eilės Nr. 1121”¹¹¹.

3-iosios pėstininkų divizijos štabo viršininkas mjr. Jonas Gricius savo garbės ženklą Vyties Kryžių Nr. 989 atsiėmė vienas iš pirmųjų – 1921 m. rugpjūčio 12 d. gavęs telefonogramą¹¹².

1922 m. kovo 30 d. raštu, tai buvo Vyties kryžiaus kavalierių sąrašas su 41 pavarde, į Ūkio dalį kreipėsi Baltgudžių bataliono atstovas. Baltgudžių batalionas gavo 36 Vyties kryžius. Paaiškėjo, kad penkiems Vyties kryžiaus kavalieriams garbės ženklai buvo išduoti anksčiau¹¹³.

Daugiausia Vyties kryžių iš Ūkio dalies buvo išduota 1923 m. pavasarį. Tada 1923 m. balandžio 30 d. 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko kpt. Pilypas Ignatavičius atsiėmė pirmosios rūšies Vyties kryžius (Nr. 1171-1209), skirtus 6-ojo pulko kariams už mūšius su lenkais 1923 m. vasario 12-14 d. neutraliojoje zonoje¹¹⁴.

Pavieniai apdovanojimai buvo atsiimami ir vėliau. Aviacijos štabo vyr. ltn. T. Šakmanas 1923 m. rugpjūčio 8 d. gavo pirmosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžius, skirtus kpt. S. Jakščiui (Nr. 1356) ir vyr. ltn. V. Šenbergui (Nr. 1357). Tačiau 2-ojo laipsnio Vyties kryžius Nr. 91, skirtas vyr. ltn. J. Dobkevičiui nebuvo išduotas, tikriausiai jo dar nebuvo Ūkio dalyje¹¹⁵.

1923 m. spalio mėnesį 7 Vyties kryžiai buvo išduoti ir 1-ajam pėsti-

---

¹⁰⁹ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L.51 – 54

¹¹⁰ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L.66

¹¹¹ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L.19

¹¹² CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L.34

¹¹³ CVA. F 929. Ap. 9. B. 354. L.102

¹¹⁴ CVA. F 929. Ap. 9. B. 357. L.8

¹¹⁵ CVA. F 929. Ap. 9. B. 357. L.18

ninkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkui (Nr. 1216-1217, 1219-1223)¹¹⁶.

1919 m. rugsėjo 13 d. Prezidento įsakymu kariuomenės vadui generolui Silvestrui Žukauskui turėjo būti išduoti pirmosios rūšies Vyties kryžiai: 1-ojo laipsnio Nr. 86 ir 2-ojo laipsnio Nr. 92¹¹⁷.

IŠVADOS

Kovų su bolševikais metu, pasižymėjusių karininkų ir karių apdovanojimui, Laikinoji Lietuvos vyriausybė 1919 m. liepos 30 d. įsteigė Kryžių “Už Tėvynę”. 1919 m. rugpjūčio 22 d. Valstybės Prezidento įsakymu 1-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanota pirmieji 220 karių. Tarp apdovanotųjų buvo ir 40 karininkų. Labiausiai pasižymėję iš jų 3 karininkai buvo apdovanoti 2-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę”. Pasibaigus kovoms su bolševikais iki 1919 m. pabaigos 1-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanota 96 karininkai, o 16 karininkų buvo apdovanoti 2-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę”.

1919 m. lapkričio mėnesį buvo nugalėti bermontininkai. Pirmasis karininkas apdovanotas 1-ojo laipsnio Kryžiumi “Už Tėvynę” už narsumą ir pavyzdinę pareigų ėimą bermontininkų užimtoje teritorijoje buvo Šiaulių komendantas karininkas A. Biontas. Pasibaigus kovoms su bermontininkais 1-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę” buvo apdovanoti 9 karininkai, o 2-ojo laipsnio kryžiumi “Už Tėvynę” 4 karininkai. 1919 m. lapkričio 30 d. Prezidentas A. Smetona patvirtino naujos formos šešių galų kryžių, bet paliko pavadinimą “Už Tėvynę”. 1920 m. vasario 3 d. Prezidento įsakymu apdovanojimas buvo pavadintas Vyties kryžiumi. Pasižymėjusių karių kovose su bermontininkais apdovanojimas buvo tęsiamas jau Vyties kryžiumi.

Vienas iš kritiškų atsikuriančios Lietuvos valstybės gyvenimo momentų buvo 1920 m. vasario 21-23 d. Panemunės kareivių sukilimas Kaune. Už pasižymėjimą malšinant sukilėlius 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanoti 3 karininkai, o 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi 2 karininkai.

Nuo 1919 m. balandžio į Lietuvą nuolat brovėsi lenkų kariuomenė. 1920 m. rudenį atkaklios kovos vyko Suvalkijoje. Spalio 9 dieną želigovskininkai užgrobė Vilnių. Lenkai buvo sumušti Giedraičių ir Širvintų

---

¹¹⁶ CVA. F 929. Ap. 9. B. 357. L.27

¹¹⁷ Krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 13. § 1. 1924 m. sausio 29 d.

kautynėse. Kovų su lenkais metu ir joms pasibaigus einantis Respublikos Prezidento pareigas A. Stulginskis už pasižymėjimą mūšiuose 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanojo 61 karininką, o 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi 5 karininkus.

1921 m. pabaigoje lenkai nedidelėmis grupėmis pradėjo puldinėti Lietuvos sargybas neutraliojoje zonoje Širvintų–Giedraičių apylinkėse. Kaip atsakas nuo 1922 m. gegužės 1 d. iki 1923 m. birželio vidurio neutraliojoje zonoje veikė 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kariai partizanai. Už parodytą narsumą aštuoni leitenantai buvo apdovanoti Vyties kryžiumi. 1923 m. vasario 12–14 d. už pasižymėjimą ginant Valkininkų–Rūdiškių barą buvo apdovanoti Vyties kryžiumi šeši 6-ojo Pilėnų pulko karininkai.

Pasibaigus nepriklausomybės kovoms krašto apsaugos ministro Balio Sližio įsakymu 1923 m. gegužės 5 d. buvo sudaryta pirmoji Vyties kryžiaus ordino taryba, kuri parengė apdovanojimų pirmosios rūšies Vyties kryžiumi sąrašą. 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanota 32 karininkai, o 2-ojo laipsnio Vyties kryžiumi–5 karininkai. Jų tarpe už Klaipėdos krašto išvadavimą 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo apdovanoti 4 karininkai. Tai buvo paskutinis apdovanojimas pirmosios rūšies Vyties kryžiumi.

Mūšiuose su priešais žuvo 18 Lietuvos karininkų Vyties kryžiaus kavalierių.

1920–1926 m. antrosios rūšies Vyties kryžiumi buvo apdovanojami karininkai už veiklą išaiškinant POW, už nuopelnus žvalgybos srityje, už kariuomenės aprūpinimą, už darbštumą atliekant pareigas. Pirmasis apdovanotas antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi buvo vyr. lttn. Vladas Gričius, o paskutinis antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanotas 2-ojo pėstininkų pulko mjr. V. Steponaitis. Daugiausia, net 33 karininkų antrosios rūšies 1-ojo laipsnio Vyties kryžiumi apdovanojimo 1926 m. birželio 7 d. Lietuvos Prezidento A. Stulginskio aktu.

Vyties kryžių ženklus gamino Karo invalidų komiteto graveirių dirbtuvės. 1921 m. rugpjūčio mėnesį Krašto apsaugos ministerijos Tiekimų vadybos Ūkio dalis pradėjo kariniams daliniams tame tarpe ir karininkams išduoti pagamintus Vyties kryžius.

LIETUVOS KARIUOMENĖS SKAIČIAI 1920 – 1939 M.

Jonas Vaičenonis

Vytauto Didžiojo universitetas

Ivadas.

Trumpa Lietuvos Respublikos kariuomenės istoriografijos skaičių apžvalga.

Per pastarąjį atkurtos Lietuvos Respublikos dešimtmetį gana ryškiai į priekį pasistūmėjo I - osios Lietuvos Respublikos kariuomenės istorijos tyrimai. Šiandien jau turime išleistą ne vieną monografiją ar straipsnių rinkinį, kurie yra skirti įvairiausiems kariuomenės gyvenimo ir atskirų jos padalinių veiklos istorijai. Tačiau juos pavartę, nerasime nė vieno platesnio darbo ar bent jau atskiro skyriaus, kuriame būtų aptarti kariuomenės sudėties skaičiai. Todėl manome, jog yra būtina apžvelgti kariuomenės skaičius, kad turėtume dviejų dešimtmečių tokių duomenų visą spektrą. Pateiktus duomenis būtų galima panaudoti įvairiausiems kariuomenės problemų tyrimams. Šis tyrimas ir pateikta medžiaga palengvintų kiekvieno būsimo kariuomenės istorijos tyrėjo darbą.

I - osios Lietuvos Respublikos kariuomenės studijose jau figūruoja keletas skaičių, kurie tiesiog keliauja iš vieno leidinio į kitą. Tai įvairiausi ir dažnai pabiri duomenys. Iš jų žinome, kad iki 1919 metų kovo 5 dienos, kai buvo paskelbta pirmoji mobilizacija, į Lietuvos kariuomenę jau buvo įstoję apie 3000 savanorių¹ ir kad kovų už Nepriklausomybę metu Lietuvos kariuomenę sudarė apie 25 000 karių, o gen.Liucijono Želigovskio vadovaujamų lenkų karinių dalinių puolimo metu paskelbus naują mobilizaciją ir vėl pašaukus savanorius, kariuomenės skaičius išaugo iki 40 600 žmonių². Vytenis Statkus savo knygoje pateikia kelis 1920 metų Lietuvos kariuomenės skaičius. Jis nurodo rugpjūčio mėnesio pabaigos kariuome-

---

¹ Statkus V. Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918 – 1940 m. Chicago.1986. P.33.; Surgailis G. Lietuvos kariuomenė 1918 – 1998. Vilnius. 1998. P.10.

² Surgailis G. Lietuvos kariuomenė 1918 – 1998. Vilnius. 1998. P.20.

nės dydį. Tuomet kariuomenėje buvo 608 karininkai ir 16 588 kareiviai. Skaičiai pateikiami atskiromis pėstininkų divizijomis: I PD – 191 karininkas ir 5130 kareivių, II PD – 228 karininkai ir 6185 kareiviai, III PD – 189 karininkai ir 5273 kareiviai³. Istoriografijoje yra pateikiamas ir tikslus žuvusiųjų, mirusių nuo žaizdų, dingusių be žinios sąrašas. Šiais duomenimis, kovose su bolševikais, bermontininkais ir Lenkija žuvo 1444 kariai, šauliai ir partizanai, 2812 mirė nuo įvairiausių ligų. Tad karas nusinešė 4256 gyvybes. Buvo sužeista 93 karininkai, 2438 kareiviai ir 146 šauliai, iš viso 2766 asmenys. Dingusių be žinios suskaičiuota 226⁴. Įdomu, kad aukos buvo skaičiuojamos iki 1928 metų.

Taip pat keli 1920 m. bendri Lietuvos kariuomenės skaičiai yra pateikiami Antano Rukšos monografijoje, kur aprašomos lietuvių kovos su lenkais. Baigiamajame žodyje autorius mini, kad 1920 m. Lietuvos kariuomenė buvo pasiekusi 60 000 karių skaičių⁵. Šis skaičius, reikia manyti, paimtas iš Juzefo Smolenskio veikale apie lenkų-lietuvių kovas 1920 metais paminėtų duomenų, kur taip pat nurodomas toks pat Lietuvos kariuomenės skaičius⁶. Vienoje iš knygos nuorodų A. Rukša taiso J. Smolenskio klaidingus skaičiavimus ir pateikia dalies Lietuvos kariuomenės, tuo metu buvusios fronte prieš lenkus, skaičius, nurodydamas, kad lietuvių pėstininkų buvo: karininkų – 348, eilinių – 9677; kavalerijos: karininkų – apie 10, eilinių – 400; iš viso tai sudarė 358 karininkus ir 10 077 kareivius⁷ (iš viso 10 435 karių).

Aprašydami laikotarpį po Nepriklausomybės kovų iki Lietuvos Respublikos okupacijos, istorikai pateikia dar keletą atskirų kariuomenės dydį nusakančių skaičių. Gintauto Surgailio duomenimis, 1922 m. sausio 1 d. Lietuvos kariuomenėje tarnavo 52 963 kariai, kurie buvo kovinės parengties. Tuo metu kariuomenę sudarė 13 pėstininkų, 3 kavalerijos, 4 artilerijos pulkai ir kitos dalys⁸. 1939 m. kariuomenėje buvo 1 518 kari-

---

³ Statkus V. Lietuvos ...P.63.

⁴ Savanorių Žygiai. Kaunas. 1937. T.1. P.55.(pakartotas leidimas Vilnius.1991.); Statkus V. Lietuvos ... P.412-413.; Surgailis G. Lietuvos kariuomenė ... P.20.

⁵ Rukša A. Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės (kovos su lenkais 1920-1923).Cleveland.1982.T.3.P.419.

⁶ Smolenski J. Walki polsko – litewskie na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 r. Warszawa.1938.

⁷ Rukša A. Kovos ... P.460.

⁸ Surgailis G. Lietuvos kariuomenė ... P.21.

ninkų, o 1940 m. kovo 1d. kariuomenėje tarnavo 17 generolų, 1 800 karininkų, 30 078 puskarininkiai ir kareiviai⁹ (iš viso 31 895). Taip pat užsimenama ir apie mobilizacines kariuomenės galimybes. Pateikiami duomenys, kad paskelbus visuotinę mobilizaciją kariuomenę planuota padidinti iki 150 000 žmonių, ir turint 500 000 tinkamų tarnybai vyrų mobilizacinis rezervas siektų 120 000 karių. Kalbama ir apie kariuomenės padidėjimą iki 85 000 karių 1939-ųjų rugsėjį, kai buvo įvykdyta dalinė mobilizacija¹⁰. V. Statkus taip pat pateikia nemažai ir kitų įvairių kariuomenės skaičių. Remdamasis iki II pasaulinio karo Tautų Sąjungos leistu metraščiu „Armaments Year-Book“, kuriame buvo skelbiama informacija apie Tautų Sąjungai priklausančių valstybių ginkluotąsias pajėgas, jis nurodo 1926 m. Lietuvos kariuomenės gyvosios jėgos skaičius: karininkų – 1 380, karo valdininkų – 266, liktinių puskarininkų – 1 922, būtiniosios tarnybos puskarininkų – 3 316 ir eilinių – grandinių – 14 707 (iš viso 21 591 karys). Nurodomas ir apytikslis Šaulių sąjungos narių skaičius – 40 000¹¹. Toliau autorius pateikia dar dvi skaičių grupes iš vėlesnių to paties metraščio tomų: 1937 m. kariuomenėje buvo 1 550 karininkų ir 21 000 kareivių, iš viso 22 550 karių ir 1940 m. – 1750 karininkų ir 22 400 kareivių, iš viso 24 150 karių. Pateikiamas ir išaugęs Šaulių sąjungos skaičius – iki 55 000 žmonių¹². Kitoje leidinio vietoje nurodomas dar vienas 1940 m. Šaulių sąjungos skaičius, kur teigiama, kad joje buvo 42 000 rikiuotės šaulių, 15 000 moterų šaulių ir apie 5 000 šaulių rėmėjų¹³. V.Statkaus knygoje figūruoja ir jau minėti mobilizacijai tinkamų žmonių ir mobilizacijai numatytų vyrų skaičiai. G.Surgailis greičiausiai remiasi V.Statkaus pateiktais duomenimis, tik V.Statkus nurodo 87 000 mobilizuotų 1939 m. vyrų skaičių¹⁴. Jis taip pat pamini dar kelis skaičius, teigdamas, kad 1926 m. rudenį buvo numatyta galimybė mobilizuoti 60 000 karių¹⁵ ir kad pagal 1935 metais priimtą ir vyriausybės patvirtintą kariuomenės organizaciją tuo metu taikos meto kariuomenėje buvo 1 800 karininkų ir 28 000 kareivių (iš viso 29 800 karių), o 1939 m. prijungus Vilniaus kraštą kariuomenės skaičius bu-

---

⁹ Surgailis G. Lietuvos kariuomenė ... P.28.

¹⁰ Surgailis G. Lietuvos kariuomenė ... P.28-29.

¹¹ Statkus V. Lietuvos ... P. 437-438.

¹² Statkus V. Lietuvos ... P.438.

¹³ Statkus V. Lietuvos ... P.772.

¹⁴ Statkus V. Lietuvos ...P.392, 561.

¹⁵ Statkus V. Lietuvos ... P.560.

vo padidintas iki 33 000. V.Statkus dar pateikia kariuomenės žmonių pasiskirstymą pagal ginklų rūšis, kur pėstininkai sudarė 52% bendro kariuomenės skaičiaus, artilerija 21%, kavalerija 15%, aviacija 6%, karo technikos dalys 4% ir tarnybos 2%¹⁶. Didesnę dalį V.Statkaus pateiktų duomenų savo publikacijoje net nesistengdami jų patikrinti perpublikuoja Algimantas Kasparavičius ir Tomas Mieliauskas¹⁷. Tiesa, autoriai pateikia kelis naujus 1926 m. skaičius, paimtus iš Vyriausiojo štabo viršininko plk. Kazio Škirpos raporto krašto apsaugos ministrui. Šiais duomenimis, 1926 m. vasarą, visoje Lietuvos kariuomenėje tarnavo tik 11 714 karių ir buvo parengta 75 000 atsarginių. Tuo metu Lietuvos kariuomenei labiausiai trūko žemesniosios grandies karo vadų: vyr.puskarininkių – 55.3 %, jaun. puskarininkių – 82.4%, grandinių – 68.5 %¹⁸. Dar keletą skaičių rasime kitų istorikų bei kariuomenės tyrinėtojų darbuose. Arvydas Pociūnas pateikia 1939 metų Lietuvos kariuomenės skaičių nurodydamas, kad tuo metu kariuomenėje buvo 24 170 karių¹⁹. Henry L. Gaidis pristato dar kelis bendrus kariuomenės skaičius. Jis nurodo, kad tarpukariu Lietuvos kariuomenės skaičius svyravo nuo 22 iki 28 tūkstančių, kad Šaulių sąjungoje buvo 42 000 vyrų, o pavojaus atveju buvo galima mobilizuoti iki 200 000 kariškai parengtų vyrų²⁰ bei nurodo kovų už Nepriklausomybę metu 1919 – 1920 m. kariuomenėje buvus 12 000 savanorių ir bendrą kariuomenės 50 000 vyrų skaičių²¹. Tiksliausias 1920 m. duomenis apie kariuomenės sudėtį pateikia istorikas Vytautas Lesčius. Monografijoje apie Lietuvos kariuomenę 1918-1920 m. kariuomenės skaičiams jis skyrė nedidelį knygos skyrelį. Čia autorius pateikia 1920 m. gruodžio mėn. 15 d. kariuomenės sudėties lentelę. Šiais duomenimis, kariuomenėje buvo 45314 karių (41582 kareiviai, 1123 karininkai, 416 karo valdininkai, 101 gydytojas, 16 kunigų, ir 2076 laisvai samdomi tarnautojai)²².

---

¹⁶ Statkus V. Lietuvos ...P.394.

¹⁷ Kasparavičius A. Mieliauskas T. Lietuvos-Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926-1939 metais // Karo archyvas.Vilnius.1998.T.15.P.150.

¹⁸ Kasparavičius A. Mieliauskas T. Lietuvos-Lenkijos ... P.148-149.

¹⁹ Pociūnas A. Lietuvos kariuomenė 1939 – 1940 metais // Kardas.1994. Nr.7-8.P.16.; Pociūnas A. Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939 – 1940 metais // Mokslas ir technika.1993. Nr.4.P.30.

²⁰ Gaidis H.L. Nepriklausomos Lietuvos ginklai // Karys.1980.Nr.10.P.444-445.; Gaidis H.L. A history of the Lithuanian military forces in World war II 1939-1945.Chicago.1998.P.15.

²¹ Gaidis H.L. A history...P.14.

²² Lesčius V. Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920. Vilnius.1998.P.421-429.

Nemažai įvairiausių Lietuvos kariuomenės skaičių pateikia ir mūsų kaimynai lenkai, kurie pastaraisiais metais suaktyvino Lietuvos kariuomenės istorijos tyrimus. Prieš dešimtmetį Lenkijoje buvo pakartoti Lenkijos karo atašė Lietuvoje 1938 – 1939 metais pulkininko Leono Mitkiewičiaus (Leon Mitkiewicz) prisiminimai. Juose Šaulių sąjungos karių skaičius pateikiamas remiantis Lenkijos kariuomenės štabo parengta medžiaga, pavadinta “Dossier Litwa”: Lietuvoje esą buvę 25 000 šaulių²³. Atskirai pateikiamas ir 1938 m. kovo mėnesio kariuomenės bei bendras kariuomenės ir Šaulių sąjungos narių skaičius: atitinkamai 2000 karininkų bei 22 000 kareivių ir 50 000²⁴ šaulių. Iš istorikų, kurie daugiausiai dėmesio skyrė Lietuvos kariuomenės tyrimams, reikia paminėti Marioną Zgurniaką (Marian Zgórnjak) iš Krokuvos ir Valdemarą Rezmerį (Waldemar Rezmer) iš Torūnės. M. Zgurniakas, tyrinėdamas karinę situaciją Europoje iki II pasaulinio karo ir aptardamas Lietuvos kariuomenę, rėmėsi Vokietijos kariuomenės štabo ikikariniais šaltiniais ir, cituodamas jau minėtą L. Mitkiewičių, nurodė, kad 1938 metais kariuomenėje turėjo būti apie 28-30 tūkstančių žmonių, iš jų apie 2 000 karininkų. Jis nurodo, kad mobilizacijos atveju Lietuvos kariuomenė turėjo išaugti iki 100 000 žmonių, bei pateikia kiek perdėtą Šaulių sąjungos skaičių – 90-110 tūkstančių žmonių²⁵. Daug daugiau duomenų apie Lietuvos kariuomenę rasime V. Rezmerio tyrimuose. Viename iš savo mokslinių straipsnių karo istorikas pateikia apytikslus 1920 metų Lietuvos kariuomenės skaičius iš prancūzų duomenų. Jie rodo, kad kariuomenėje buvo 40 000 karių ir turėta galimybė kasmet mobilizuoti po 15 000 žmonių. Greta šių pateikiami ir Lenkijos kariuomenės žvalgybos 1920 – 1921 m. periodiniai duomenys. Šiais duomenimis, Lietuvos kariuomenėje 1920 m. pavasarį buvo 15 000 durtuvų ir 480 kardų, 1920 m. vasaros pradžioje – 19 500 durtuvų ir 800 kardų, 1920 m. rugpjūtį – 30 000 durtuvų ir 500 kardų, 1920 m. spalio 1 d. – 40 000 durtuvų ir 750 kardų, 1921 m. sausio 15 d. – 15 000 durtuvų ir 1250 kardų ir 1921 m. liepos 1 d. – 22 000 durtuvų ir 1800 kardų²⁶. Pačioje

²³ Mitkiewicz L. Wspomnienia Kowienskie 1938 – 1939 (II leidimas). Warszawa-Wrocław.1989.S.52. (I leidimas. London.1968.)

²⁴ Mitkiewicz L. Wspomnienia ... s.53.

²⁵ Zgórnjak M. Europa w przededniu wojny (sytuacja militarna w latach 1938-1939).Kra-kow.1993.S.82.

²⁶ Rezmer W. Armia Litewska w świetle raportow oddzialu II Sztabu Generalnego wojska Polskiego (1919-1921) / Lietuvos karybos istorijos klausimai (2).Kaunas.1994.P.86-87.

naujausioje studijoje, skirtoje Lietuvos karo aviacijos 1919 – 1940 m. istorijai, apžvelgdamas Lietuvos kariuomenę V. Rezmeris kartoja jau aukščiau minėtus skaičius, taip pat pateikia jau V. Statkaus, J. Smolensko, A. Pociūno aptartus. Greta jų yra dar keli nauji, neminėti duomenys. V. Rezmeris, remdamasis Vinco Vitkausko 1928 m. „Mūsų žinyne“ skelbtais duomenimis²⁷, konstatuoja, kad nuo 1920 m. spalio iki lapkričio Lietuvos kariuomenės karių skaičius išaugo nuo 17 196 iki 25 409²⁸. Autorius pateikia ir dar vieną 1939 m. spalio pradžios Lietuvos kariuomenės skaičių. Remdamasis Leono Sabaliūno duomenimis²⁹, kad dalinės mobilizacijos metu buvo pašaukta apie 10 000 rezervistų, suskaičiuoja apytikrą kariuomenės skaičių, kuris turėjo sudaryti apie 40 000 žmonių³⁰. Greta šių publikacijų reikia paminėti ir Andžejaus Gžyvačiaus (Andrzej Grzywacz) tekstą apie 1922 metų potencialius Lenkijos karinius priešus, kur taip pat yra ir keletas tuometinės Lenkijos kariuomenės žvalgybos surinktų duomenų apie Lietuvos kariuomenės dydį³¹. Šiame straipsnyje yra nurodyta, kad Lietuvos kariuomenėje 1922 m. buvo 35 000 karių, kad be reguliarių pajėgų ji turinti Šaulių sąjungą, kurioje yra apie 20 000 narių, taigi Lietuvos karines pajėgas sudarė apie 45 000 karinės parengties žmonių³². Taip pat reikia paminėti, kad šiuos duomenis lenkų žvalgyba gavo iš Lietuvos generolo Leono Rados-Zenkavičiaus pranešimo Maskvoje per nusiginklavimo konferenciją. Vadinas, duomenys patikimi.

Baigiant šią skaičių apžvalgą reikia paminėti ir 1923 metų Lietuvos gyventojų surašymo duomenis. Išleistoje surašymo medžiagoje taip pat yra minimi ir keli kariuomenės skaičiai. Iš bendro suregistruotų 2 028 971 žmonių skaičiaus nurodant Lietuvos gyventojus pagal pragyvenimo šaltinį, nurodyti 23 092 Krašto apsaugos sistemoje dirbantys žmonės, 22 894 vyrai ir 198 moterys³³.

---

²⁷ Vitkauskas V. Mūsų pėstininkai. // Mūsų žinynas.1928.T.15.P.223.

²⁸ Rezmer W. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919 – 1940. Torun.1999.S.29.

²⁹ Sabaliūnas L. Lithuania in Crisis.Bloomington/London.1972.P.145.

³⁰ Rezmer W. Litewskie ... S.56.

³¹ Grzywacz A. Sytuacja wojskowa potencjalnych przeciwnikow Polski w 1922 roku // Mars.Warszawa-London.1997.T.5.S.137-148.

³² Grzywacz A. Sytuacja...S.141.

³³ Lietuvos gyventojai, 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys.Kaunas.1926.P.XL,222.

Lietuvos kariuomenės sudėtis ir jos kitimas 1920 – 1927 m.

Peržvelgus Lietuvos kariuomenės studijas, matyti tikrai didelė gausa kuo įvairiausių duomenų ir skaičių. Dauguma jų yra suapvalinti ir abstraktūs, kiti kiek tikslesni, bet išblaškyti, kai kurie net perdėti ir netikslūs. Kadangi iki šiol kariuomenės skaičiai atskirai nebuvo tyrinėti, o ir dėl minėtų priežasčių pamėginsime, naudodamiesi Lietuvos centriniame valstybiniame archyve saugomais I - osios Lietuvos Respublikos kariuomenės dokumentais, juos pateikti ir aptarti kiek plačiau. Daugiausiai buvo naudojamos Krašto apsaugos ministerijos kariuomenės štabo komplektavimo ir rezervų dalies dokumentais.

Iš archyvinių dokumentų matyti, kad kariuomenės sudėties įvairūs duomenys buvo kruopščiai renkami ir periodiškai surašinėjami. Jau nuo 1920 metų pradžios duomenys buvo registruojami tam parengtose *Žinių apie kariuomenės sudėtį* lentelėse. Šiose lentelėse buvo fiksuojama labai smulki informacija, iš kurios galima sužinoti ne tik bendrą kariuomenės skaičių, bet ir atskirų jos sudedamųjų dalių – štabų, pulkų, atskirų kuopų bei tarnybų, komendantūrų – ir pačios Krašto apsaugos ministerijos atskirų padalinių sudėtį. Greta žmonių skaičiaus, paprastai buvo pateikiama duomenys apie ginkluotę ir arklių skaičių. Patys duomenys buvo registruojami savaitės intervalu³⁴. Iš tokių žinių, galime susidaryti pakankamai aiškų kariuomenės sudėties kitimo vaizdą. Plačiau nekalbėdami apie kariuomenės kūrimosi pirmuosius metus, paminėsime keletą 1920 metų skaičių. Sausio 24 d. kariuomenės sąrašuose buvo 28 903 kariai (iš jų 27 725 kareiviai, 860 karininkų, 290 valdininkų ir 28 gydytojai)³⁵. Tų pačių metų kovo 13 d. kariuomenėje buvo 30 366 kariai (28 925 kareiviai, 900 karininkų, 444 valdininkai ir 97 gydytojai)³⁶, rugsėjo 1-8 d. – kariuomenėje buvo 27 802 kariai (26 391 kareiviai, 970 karininkų, 350 valdininkų ir 91 gydytojas)³⁷. Na, o 1921 metų sausio mėn. 4 d. kariuomenės

---

³⁴ Žinios apie sudėtį Lietuvos kariuomenės 1920.01.01 – 1920.12.30. / LCVA.F.929.Ap.4.B.115.L.1-61.

³⁵ Tėn pat.L.1.

³⁶ Tėn pat.L.9.

³⁷ Tėn pat.L.37.

skaičius jau gerokai padidėjęs. Tai sąlygojo konfliktas su lenkais. Archyvinuose dokumentuose 1921 m. sausio pradžioje nurodomas 43 996 karių skaičius (42 336 kareiviai, 1 139 karininkai, 416 valdininkų ir 105 gydytojai)³⁸. Palyginus pateiktuosius ir V. Rezmerio publikacijoje minėtus 1920 m. Lietuvos kariuomenės duomenis, kuriuos turėjo Lenkijos kariuomenės žvalgyba, galima pasakyti, kad lenkai nuo realios tiesos buvo nedaug nukrypę ir apie lietuvius turėjo pakankamai tikslus duomenis. Taip pat reikia paminėti, kad registruojami kariuomenės sudėties duomenys buvo ne tik perduodami vyriausiajam kariuomenės vadui, bet ir tuo metu Lietuvoje veikusiai Anglų misijai³⁹. Reikia atkreipti dėmesį dar į vieną svarbų faktą, kad sąrašinis kariuomenės dydis skyrėsi nuo realaus. Pavyzdys – dokumentuose kartu pateikti sąrašų ir iš tikrųjų esančių kariuomenėje žmonių 1920 metų spalio mėn. 22 d.- lapkričio mėn. 1 d. skaičiai. Sąrašuose užregistruotas 35 825 karių skaičius, tuo tarpu iš tikrųjų buvo 25 148 karių⁴⁰. Taigi matome net labai ryškų skirtumą. Kol kas tokio skirtumo priežasčių nepavyko nustatyti, tai paliekama ateities tyrimams.

1928 metais kariuomenės štabe buvo atliktas kariuomenės skaičiaus žinių surašymas pradedant 1920 metų spalio mėnesiu ir baigiant 1927 metų gruodžiu⁴¹. Remiantis šiuo dokumentu, yra sudarytos ir žemiau pateikiamos kariuomenės sudėties žinių atskirų metų lentelės, kur kiekvieno mėnesio duomenys yra pateikti atskirai. Iš pateiktų duomenų matyti, kad nuo 1920 m. spalio kariuomenės skaičius su nedideliais svyravimais tolygiai augo ir 1921 m. gruodį ir 1922 m. sausį buvo pasiekęs rekordinį skaičių – atitinkamai 51 123 ir 51 154 (žiūrėk lenteles nr. 1-3). 1922–1924 metų laikotarpiu Lietuvos kariuomenė buvo pertvarkoma taikos meto sąlygoms, buvo išformuojami atskiri jos daliniai ir tai tiesiogiai atsiliepė kariuomenės skaičiaus kitimui. 1922 metais kariuomenės skaičius pradėjo tolygiai mažėti ir jau gruodžio mėnesį buvo daugiau kaip 20 000 žmonių mažesnis negu sausį bei sudarė 30 715 (lentelė nr.3.). Tiesa, labiau siai skaičius sumažėjo 1922 m. spalio–lapkričio mėnesiais, kai, kaip matyti iš pateiktų duomenų, iš kariuomenės buvo paleista per 10 000 žmonių: 42 132 registruotų karių spalį iki 31 114 lapkritį. Tačiau 1923 m. sausį kariuomenės skaičius vėl padidėjo. Tai yra susiję su tiesioginiu kariuome-

---

³⁸ Ten pat.L.61.

³⁹ Ten pat.L.1.

⁴⁰ Ten pat.L.45.

nės dalyvavimu atsiimant Klaipėdos kraštą. Tuo metu kariuomenės skaičius vėl peršoko keturiasdešimties tūkstančių karių ribą ir pasiekė 40 502 karių skaičių (lentelė nr. 4.). Jau nuo 1923 m. vasario kariuomenės skaičius mažėjo kiek labiau svyruodamas. Rekordškai mažą skaičių kariuomenė pasiekė 1924 metų lapkritį, kai joje buvo užregistruotas 13 421 karys (lentelė nr.5.). Nuo 1925 m. rudens nusistovėjo ir šaukimų į kariuomenę tvarka, kuri taip pat tiesiogiai turėjo įtakos kariuomenės skaičiui kitimui. 1925 metais buvo net trys naujokų šaukimai – sausį, birželį ir lapkritį. Nuo 1926 m. iki 1939 m. gegužės naujokų šaukimai į kariuomenę vyko du kartus – gegužę ir lapkritį. Pati tarnyba kariuomenėje truko pusantrų metų, o kai kuriose tarnybose – 18 mėnesių. 1925 metais kariuomenės skaičius svyravo nuo 15 302 iki 19 627 karių (lentelė nr.6.). 1926 m. vykdant lėšų taupymo programą, kluvo ir kariuomenei. Jos skaičius dar labiau sumažėjo ir svyravo nuo 7 894 karių gegužę iki 14 991 karių gruodį (lentelė nr.7.). Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo kariuomenės skaičiaus kitimas stabilizavosi ir šis skaičius pamažu pradėjo didėti – 1927 m. gruodyje po įprastinio naujokų šaukimo kariuomenėje buvo 15 701 karių. Čia reikia pasakyti, kad skaičiuojant kariuomenės sudėtį būta ir netikslumų, kurie tiesiogiai veikė bendrus duomenis. Jų priežastis buvo atskirų dalinių netiksliai pildomos lentelės, dėl ko kariuomenės vadovybė įspėdavo klaidas padariusius karininkus ir reikalavo jas ištaisyti⁴².

Lentelė nr. 1. Lietuvos kariuomenės sudėties žinios 1920 metais⁴³

---

⁴¹ Žinios apie Lietuvos kariuomenės skaičių nuo 1920.10.01 iki 1928.01.01./ LCVA.F929.Ap.5. B.286.L.1-1ap.

⁴² 1926.04.28. KAM Vyriausiojo Štabo viršininko plk.ltn. K.Škirpos raštas I-os Karo Apygardos viršininkui Nr.3122 sl. / LCVA. F.929.Ap.5.B.218.L.236.

⁴³ Žinios apie Lietuvos kariuomenės skaičių nuo 1920.10.01 iki 1928.01.01./ LCVA.F929.Ap.5. B.286.L.1.